

มหาวิชชาลัยชีวิต

ฉลอง เหมือนพลอย

มหาวิชชาลัยชีวิต ฉลอง เหมือนพลอย

มหาวิชชาลัยชีวิต

พิมพ์ครั้งแรก กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

คำนำ

พระธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ๔ ประการ เป็นพระธรรมซึ่งได้ดำรงอยู่ มีอยู่ อย่างเป็นปรมัตถ์ แม้ว่าพระพุทธเจ้ายังไม่ลงมาตรัสรู้ พระธรรมทั้ง ๓ นี้ดำรงอยู่โดยเป็นสัตว์โลกเพราะว่าสัตว์ (ผู้ข้องโลก) กล่าวให้ง่าย มีใจ มีกายเป็นธรรมชาติคือพระธรรม สภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเกิด สัตว์เป็นธรรมธาตุ สภาพที่ทรงไว้ซึ่งโดยเป็นธาตุ ส่วนนิพพานเป็นธรรมธาตุ สภาพที่ทรงไว้ซึ่งไม่ตายเป็นธรรมธาตุสถานะเดียว (เป็นธรรมที่ดับทุกข์) ศัพท์ธัมมะภาษาบาลีเป็นธาตุใหญ่กล่าวถึงอะไรก็ได้ เป็นธรรมตา การทำตามธรรมนิยามหลักกฎเกณฑ์ชั้นสูงเป็นกฎของจักรวาล เป็นต้น หมายถึงสภาพที่ทรงไว้ซึ่งทุกสิ่ง ทรงไว้ซึ่งเป็นธรรมชาติของสัตว์ คือมีจิตประกอบด้วยเจตสิกไว้รู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกนั้นมีทั้งความทุกข์ ทั้งความสุข ไม่ทุกข์ไม่สุข ความจำ ความจงใจ โลภ โกรธ หลง ศีล สมาธิ สติ สัทธา ไม่โลภ ไม่โกรธ ปัญญา เป็นต้น สัตว์มีร่างกายเป็นรูปที่ไม่รู้อารมณ์ มีเพศชาย หญิง ปสาทตา หู จมูก ลิ้น กาย หัวใจ เป็นต้น จิตกับเจตสิกเป็นนามธรรมรู้อารมณ์ (สิ่งจิตรู้คืออารมณ์) และ ร่างกายเป็นรูปธรรมไม่รู้ สิ่งใดก็ตามที่ไม่รู้อารมณ์เป็นรูปธรรมทั้งหมด ฉะนั้นนอกจากธรรมะแล้วไม่มีสิ่งใดคือมีเป็นแต่สิ่งที่รู้อารมณ์ และสิ่งที่ไม่รู้อารมณ์ ซึ่งมีแต่ธรรมะหรือธาตุอันเดียวกันสิ่งที่นอกจากธรรมะไม่มี มีแต่ธรรมะ สัตว์ที่มีจิตมีเจตสิกเป็นนามธรรม แต่ร่างกายเป็นรูปธรรม พระนิพพานไม่ใช่นามไม่ใช่รูป

แต่สังเคราะห์ไว้เป็นนามธรรม วิทยาศาสตร์คือขบวนการช่วยให้เข้าใจเหตุผล เช่นออกซิเจนเป็นแก๊ส ไม่มีสีไม่มีกลิ่นไม่มีรส ไม่ติดไฟ ช่วยให้ไฟติด มีประโยชน์ต่อการหายใจ และการเผาไหม้ ธาตุลำดับที่ ๘ สัญลักษณ์ O และธาตุเหล็ก สังกะสี ทองแดง ทองคำ เป็นต้น พระองค์ทรงแสดงเป็นรูปธรรมทั้งหมด เพราะมันไม่รู้อารมณ์ ที่ภายในตัวสัตว์มีนามธรรม และรูปธรรม คือ จิต เจตสิก เป็นนามธรรม แต่ร่างกายเป็นรูปธรรม อาศัยสัพพัญญูพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอน ซึ่งชาวโลกรู้ด้วยอนุโพธญาณ (การเรียน ฟัง) ตาเป็นจักขุธาตุ ภาพเป็นรูปธาตุ เป็นรูป, จิต เป็นจักขุวิญญาณธาตุเห็นทางตาเป็นนามธรรม, และทั้งทางหู จมูก ลิ้น กาย ๕ สิ่งที่ถูกรู้ ๕ และจิตผู้รู้ ๕ เท่ากับ ๑๕ ธาตุ และมโนธาตุ ๑ (ปัญจทวาราวัชชนจิตหนึ่งดวง สัมปฏิจฉนนสองดวง) มโนวิญญาณธาตุ ๑ (คือจิตเจ็ดสิบหกดวง) และธรรมธาตุ ๑ (คือเจตสิก สุขุมรูป นิพพาน) โดยรวมเป็น ๑๘ ธาตุ ตามหลักวิทยาศาสตร์ ธาตุคือส่วนประกอบที่เล็กที่สุดของสสารมีอยู่ ๑๑๐ ชนิด คืออะตอมจัดเป็นธาตุ แต่วิทยาศาสตร์ยังไม่ได้ค้นคว้าเรื่อง จิต เจตสิก คือ ซึ่งเป็นนามธรรมผู้รู้อารมณ์ แต่ก็จะกล่าวถึงพฤติกรรมจิตได้บ้าง

สารบัญ

หน้า

วัตถุธรรม ๗๒

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโดยวัตถุธรรม คือจิตแปดสิบเก้าดวงนับจิตเป็น ๑ ดวง และเจตสิก ๕๒ นับนิปผันนรูป ๑๘ รูป รวมไว้ ๗๑ และนิพพาน ๑ นับรวมคือวัตถุธรรม ๗๒ ซึ่งทรงแสดงโดยอายตนะ ภายใน ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ภายนอก ๖ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ทรงแสดงโดยขันธ์ ๕ กอง เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และทรงแสดงโดยอินทรีย์ ความเป็นใหญ่ ๒๒ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ชีวิตรูป ชีวิตนาม ใจ เป็นต้น ทรงแสดงโดยเป็นปฏิจจสมุปบาท ด้วยเหตุเป็นปัจจัยกัน ๑๒ และทรงแสดงโดยอริยสัจ ๔ พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยวัตถุอาศัย องค์ธรรม ที่จิต ๘๙ ดวง เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ และนิพพาน เป็นพระธรรมที่ มีอยู่ มีอยู่จริง ทรงจำแนกแล้วบัญญัติขึ้นไว้เป็นพระธรรมคำสั่งสอนหลายอย่าง เพื่อความเหมาะสมกับปัญญาของผู้ฟัง ทรงแสดงบุคคลโดยธรรมาธิษฐาน มีแต่ธรรมไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวธรรมโดย จิต เจตสิก รูป นิพพานเป็นอนัตตา เพื่อเป็นภูมิธรรมปฏิบัติวิปัสสนา ต้องรู้มีแต่ธรรมไม่มีบุคคล แต่บัญญัติธรรมไว้เป็นขันธ์ ๕ กอง คือเป็นภูมิปัญญาของการปฏิบัติเข้าไปรู้ นามธรรม รูปธรรม คือทางได้สู่พระนิพพาน หากยังไม่ปรารถนาพระนิพพาน ทรงแสดงธรรมโดยบุคลาธิษฐานเอา จิต เจตสิก รูป เป็นสัตว์ เป็นชีวิต โดยเป็นอัตตา คือทรงแสดงธรรมโดยเป็นสัตว์เป็นชีวิต เป็นต้น ตนเป็นที่พึ่งของตนได้รู้ว่าตนจะต้องเกิด เป็นสัตว์นรก

เปรต อสุรกาย ติรัจฉาน มนุษย์ เทวดา พระพรหม ยังข้องโลกเป็นสัตว์ทั้งหมด ความจริงมีจิต เจตสิก รูป เป็นทุกข์อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ในตัวสัตว์ เทวดามี จิต เจตสิก รูปร่างกาย เป็นทิพย์เราไม่เห็น เทวดามีอยู่ ๖ ชั้น และพรหมมีก็จิต เจตสิก รูปกายเป็นทิพย์ ๑๕ ชั้น พรหมที่ไม่มี จิต เจตสิก มีแต่รูป คืออสัญญสัตตาพรหม ๑ ชั้น และพรหมซึ่งไม่มีรูป มีแต่ จิต เจตสิก คืออรูปพรหม ๔ ชั้น อุปปัตติภพสถานที่เกิดมี ๓๑ โดยเป็นวิปากวัฏฏ และกัมมภพสถานที่กระทำกรรมของสัตว์ (ผู้ข้องโลก) ทรงแสดงเป็นสัตว์ เพื่อให้รู้เกิดที่ไหน คือมีสุขเวทนาได้จากการเสวยอารมณ์ เป็นสุขซึ่งไม่เที่ยงที่ชื่อว่า ปริณามทุกข์ เพราะความสุขนั้นต้องวิปริตผันแปรไปเป็นทุกข์ ได้อีกแน่นอน ส่วนสุขในนิพพานไม่ใช่สุขเวทนา จึงไม่มีวันที่จะผันแปรไปเป็นอื่นเลยการกล่าวถึงพระนิพพานเป็นการยากยิ่ง เพราะว่าไม่เหมือนสิ่งใด ไม่คล้ายอะไร อันบุคคลเห็นได้ยาก ตรัสรู้ ได้ยาก เป็นของสงบ ระงับ ประณีต ละเอียด คิดเองไม่ได้ ต้องตรัสรู้ ตถาคตเป็นผู้บอกทางให้

คำว่าทุกข์อริยสัจ หมายถึง เพียงปรมัตถ์ธรรม ๓ เท่านั้น คือ จิต เจตสิก รูป และพระนิพพานเป็นนิโรธสัจ เป็นธรรมที่ดับทุกข์ และตัณหาเป็นสมุทัยสัจ แปลว่า ต้นเหตุ หรืออยากเกิด ดังนั้น ทุกขสมุทัย จึงแปลว่า ต้นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความอยากได้ไม่รู้จักอิ่มไม่รู้จักพอ มีความอยากได้เป็นเหตุให้เกิด ปริเยสนทุกข ทุกข์ในการแสวงหา ถ้าไม่ได้ ยัมปิจฉัง น ลภติ ครั้นได้มาแล้ว อารักขทุกข คือทุกข์การรักษา แตกดับสูญหายไป ปิเยหิวิปปโยโค ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็น

ทุกข์อีก คนเราเท่าเทียมกันด้วยสังเวควัตถุคือ เกิด แก่ ตาย จะไม่เท่ากันเพราะซึ่งโสกะความแห้งใจ ปริเทวะความร่ำไรรำพัน ทุกข์ความไม่สบายกาย โทมนัสความเสียใจ คับแค้นใจ ประสพสัตว์และสังขารซึ่งไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสัตว์และสังขารเป็นที่รัก สัตว์ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานทั้งขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ การไม่พิจารณานั้นไม่มีปัญญาที่จะรู้จักทุกข์ เวลามีสุขจะมัวเมา เวลาโศกเศร้าก็มืดมน พระองค์ทรงสอนให้พ้นทุกข์ในนรก คือการไม่ฆ่าสัตว์ พ้นจากเปรตคือไม่โลภกอบโกยด้วยทุจริต พ้นจากอสุรกาย คือโกงความดีผู้อื่นมาเป็นของเราให้พวกพ้อง ปรารถนาเกิดเป็นมนุษย์ต้องรักษาศีล ๕ เกิดเป็นเทวดาต้องจะละอายต่อบาปเกรงกลัวต่อบาป เกิดเป็นพรหมต้องได้ฌานระดับชั้นซึ่งตนประสงค์ ปรารถนาพ้นทุกข์เด็ดขาดก็ต้องอบรมปัญญาเจตสิก วิตกเจตสิก สัมมาวาจาเจตสิก กัมมันตะเจตสิก อาชีวะเจตสิก วิริยะเจตสิก สติเจตสิก เอกัคคตาเจตสิก ๘ ดวง ที่เกิดพร้อมกันในมรรคจิต นิพพานเป็นอารมณ์ ซึ่งต้องมีบารมี ๑๐ ทัศเต็ม ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมะบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี สร้างจบแล้วจึงจะถึงนิพพาน พุทธศาสนาไม่สอนให้เชื่อ แต่สอนให้ละกิเลส ซึ่งฟังให้เข้าใจพิจารณาให้รู้ อบรมจิตให้เกิดปัญญา ชำนาญในการตรึกไปในธรรม เชื่อภูมิปัญญาของตน ไม่ใช่เชื่อก่อนเรียน ความเชื่อต้องเกิดจากปัญญา ผลต้องมาจากเหตุและเหตุผลจะต้องพิสูจน์ด้วยปัญญา หลักพุทธศาสนาจึงต้องมีทฤษฎีในการศึกษา

ทฤษฎีทางพุทธศาสนา คือปริยัติศาสนา ความจริงมี ๖ อย่าง ซึ่งจริงวาจากล่าวตรงกันเพื่อป้องกันกล่าวเท็จ จริงโดยสมมุติขึ้นแล้วบัญญัติว่าเป็นจริง เช่น กฎหมายการปรกครองของรัฐ ความจริงในสภาพคือจริงตามสภาวะของ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นสภาวธรรมดำรงอยู่เป็นเป็นปรกติ จริงปรมัตถ์คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน มีอยู่จริง จริงอริยะสัจจะเป็น ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และจริงนิพพาน มีอยู่ จริงเป็นปรมัตถ์ เป็นพระธรรมสูงสุด แต่พระธรรมคำสอนอยู่ในพระไตรปิฎก จิต เจตสิก รูป เป็นพระธรรมมีอยู่ในตัวสัตว์ ศัพท์ภาษาซึ่งพระสัทธรรมคำสอนที่ศาสนา ใช้ภาษาบาลี อรรถกถาต่าง ๆ ทั้งสันสกฤตอินเดียโบราณ การไม่แยกให้เข้าใจเคลือบแคลงสับสนเข้าใจผิดชีวิตมีอันตราย และปฏิบัติศาสนา จะต้องมีภูมิปัญญามาจากปริยัติศาสนา เข้าใจแล้วนำมาปฏิบัติ ให้ทาน รักษาศีล ทำสมาธิจิตไม่ฟุ้งซ่านวิตกกังวน พิจารณาธรรมคือทำให้เกิดปัญญา ออกธุดงค์ ทำวิปัสสนาคือการปฏิบัติ ส่วนปฏิเวธศาสนา มีมรรค ผล นิพพาน ฌาน สมาบัติเกิดขึ้น เป็นปฏิเวธ พระองค์ทรงแสดงธรรมขั้นแรก ปุพเพกตปุญญตา เป็นผู้เคยสร้างสมบุญไว้ชาติแต่ปางก่อน ปฏิรูปเทสวาสะคือเกิดอยู่ประเทศสมควร สัปปุริสูปัสสยะคบหาสมาคมกับสัปบุรุษ สัทธัมมะสวนะได้ฟังสัทธรรมจากสัปบุรุษ อัตตะสัมมาปณิธิเป็นผู้ซึ่งตั้งตนไว้ชอบ โยนิโสมนสิการประการแรกอาศัยบุญจากอดีตเกิดในประเทศที่สมควร ประการหลังกระทำกันเอาเอง บุคคลเท่าเทียมกันด้วยกาลเวลาเกิด แก่ ตาย ความรู้ในอนุโพธญาณมีไม่เท่ากันไม่เคยฟังเคยเรียนใน

อดีตเข้าถึงพระรัตนตรัยจะไม่เหมือนกัน ธรรมที่นัยน์ตาเห็นไม่ได้มี จิตเจตสิก เป็นนามธรรม รูปเป็นรูปธรรม พระนิพพานไม่ใช่นาม ไม่ใช่รูปสังเคราะห์เป็นนามธรรม ธรรมมีศัพท์เฉพาะธรรม สาขาวิชาใช้ศัพท์ของโลกล้วนแต่สมมุติเป็น สื่อภาษาด้วยการบัญญัติศัพท์เป็นสื่อศึกษาแต่ละสาขาวิชาต้องมีศัพท์เฉพาะวิชา ถ้าไม่เคยศึกษาวิชาใดมาซึ่งจะเข้าใจได้ยากมากปัญญาเกิดด้วยจาก การฟัง การพิจารณา การอบรม อาศัยเวลาที่ฝึกฝนเพื่อให้มีความสามารถ

พระพุทธองค์ทรงหักยอดของตัณหาได้แล้วจึงนำมาสอนตัณหา ๑๐๘ คืออยากในรูป ๑ อยากในเสียง อยากในกลิ่น ๑ อยากในรส ๑ อยากในสัมผัส ๑ อยากรู้อารมณ์ทางใจ ๑ เป็นความอยากทั้ง ๖ ประตูที่จิตทำงาน ซึ่งด้วยกามตัณหา ๑ ภาวะตัณหาอยากเกิดในรูปภพ อรูปภพ ๑ วิภาวะตัณหาอยากที่ประกอบด้วยความเห็นผิดว่าตายแล้วสูญ ๑ คือจิตขึ้นทำงานทั้ง ๖ ประตูคูณด้วย ๓ ความอยากจึงมี ๑๘ ภายในตนภายนอกตนเป็น ๓๖ อยากอดีต ๓๖ อยากปัจจุบัน ๓๖ อยากอนาคต ๓๖ ตัณหามี ๑๐๘ แต่กิเลสมี ๑,๕๐๐ จิตตน ๑ จิตผู้อื่น ๑ ซึ่งเจตสิกตน ๕๒ เจตสิกผู้อื่น ๕๒ นิปผันรูปตน ๑๘ นิปผันรูปผู้อื่น ๑๘ ลักขณะมีใน ๔ ลักขณะนอก ๔ บวกกันแล้วได้ ๑๕๐ ซึ่งคูณด้วยกิเลส ๑๐ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตัปปะ กิเลสจึงมี ๑,๕๐๐ กิเลส พระตถาคต แปลว่าผู้ซึ่งได้ชัยชนะจนบรรลุสัจธรรม พระธรรมคำสั่งสอนทรงให้เบียดเบียนตัณหา องค์ธรรม ได้แก่โลภเจตสิก ชื่อว่าตัณหาความต้องการ ราคะความกำหนัด กามะความ

ใคร่ นันทิความเพลิดเพลิน อภิชฌาความเพ่งเล็ง ชเนตติความก่อเกิดกิเลส โปโนพภะวิกาความนำให้เกิดในภพใหม่ อิจฉาความปรารถนา อาสาความหวัง สังโยชน์ความเกี่ยวข้องผูกพันธ์ผูกสัตว์ ตัณหาคือสมุทัยต้นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวงฝั่งนี้ นิพพาน คือความสำรอก และความดับโดยไม่มีเหลือ ความสละ ความส่งคืน ความปล่อยวาง ความไม่อาลัยในตัณหา ซึ่งมีชื่อเรียกกล่าว พระนิพพานเป็นฝั่งโน้นมีสถานะเดียว เป็นธรรมธาตุทรงอยู่ในสภาพเดิมนิพพานเมื่อแยกศัพท์ออกมี ๒ คำเป็น นิ + วาน นิแปลว่าพ้น วาน คือตัณหา (พ้นจากตัณหา) คือเป็นธรรมที่พ้นจากตัณหา นิโรธ แปลว่า ดับ คือเป็นธรรมที่ดับทุกข์ นิพพานเป็นอารมณ์ให้มรรคจิตเข้าถึง (จิตที่มีองค์มรรค ๘) เป็นจิตของพระอริยะเจ้า จิตของเรายังมีไม่มีเจตสิก ๘ ดวงเกิดพร้อมกัน แต่ก็จะต้องอบรมให้เกิดพร้อมเป็นมรรคสัจจะมีนิพพานเป็นอารมณ์ พระธรรมคำสั่งสอนที่กล่าวแล้วนี้ คือพระธรรม จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ และนิพพาน

ชีวิตคืออะไร ?

ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์มาตลอดศตวรรษ ชีวิตซึ่งการเปรียบเทียบกับสิ่งที่ไม่มีชีวิต หรือไม่มีคุณสมบัติของชีวิต จากความแตกต่างนี้จะทำให้เข้าใจลักษณะพื้นฐานของสิ่งซึ่งไม่มีชีวิต เราจะสามารถแยกแยะมันออกจากสิ่งที่มีชีวิตได้ ลักษณะของชีวิตมันจะทำหน้าที่ต่าง ๆ ก้อนหินยังคงอยู่นิ่งตลอดไปเป็นนิตย์ตลอดไป ถ้าไม่ถูกกระทำจากสิ่งภายนอก ต่างไปจากหนอนและนกซึ่งเคลื่อนไหว กิน สืบพันธ์ ตาย ต้องกลายไปเป็นอาหารของสิ่งมีชีวิตอย่างอื่น ผิวหนังสร้างขึ้นมาจากเซลล์เป็นพัน ๆ เซลล์ที่รวมตัวกันเป็นเนื้อเยื่อและทุก ๆ เซลล์ ที่เกิดจากส่วนของเซลล์ก็เกิดจากส่วนของเซลล์มากมาย ชีวิตนอกจากสืบพันธ์ยังสามารถวิวัฒน์ขึ้นได้อีก แต่สิ่งไม่มีชีวิตทำไม่ได้ ชีวิตสัตว์ดำรงอยู่ได้ต้องขอบคุณต้นไม้ และพืชโดยเป็นสิ่งมีชีวิตเพียงอย่างเดียวสามารถเปลี่ยนแปลงอนินทรียสารในสภาพแวดล้อมให้กลายเป็นอินทรีย์สารโดยอาศัยน้ำและพลังงานจากดวงอาทิตย์ กระบวนการนี้เกิดภายในคลอโรพาสต์ (เม็ดเล็กสีเขียวทรงกลมซึ่งอยู่ในเซลล์ใบไม้ และต้นไม้) ซึ่งทำหน้าที่เป็นเหมือนโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็ก คลอโรพาสต์มีลักษณะแบน ๆ อยู่ในเซลล์ของใบไม้ บางครั้งซึ่งมีจำนวนมาก (๕๐ ขึ้นไป) มันจะถูกห่อหุ้มโดยเนื้อเยื่อ และจะบรรจุคลอโรฟิลล์ดีเอ็นเอไรโบโซมและน้ำย่อยที่มีปริมาณมาก คลอโรฟิลล์มีความสามารถการดูดซับแสง และเก็บไว้ในรูปขององค์ประกอบทางเคมี คลอโรฟาสต์

ปกติมีอยู่บริเวณใบถ้าเราตัดใบตามขวางจะมองเห็นเซลล์ของมัน หากดูด้วยแว่นขยายเซลล์เหล่านั้นจะสร้างเนื้อเยื่อขึ้น เซลล์ต่าง ๆ จะบรรจุคลอโรพาสต์ไว้เป็นจำนวนมากนี้ คือเป็นสาเหตุที่ใบไม้เป็นส่วนหลักในการผลิตออกซิเจน พระปริยัติศาสนาทรงสอนสัตว์มี ๒ ชีวิต คือชีวิตนามควบคุม จิต เจตสิก ที่เป็นนามธรรม และชีวิตรูปความคุมกลาป ปสาทตา ปสาทหู ปสาทจมูก ปสาทลิ้น ปสาทกาย เพศชายหญิง เป็นต้น ทุกกลาปต้องมีชีวิตรูปควบคุม เหมือนเช่นกับต้นไม้ มีชีวิตรูปควบคุมส่วนของ กิ่ง ก้าน ใบ ลำต้น ที่ต้นไม้ไม่มีจิตไม่มีชีวิตนาม สัตว์มีชีวิตนามชีวิตรูป ก้อนหินไม่มี ชีวิตนาม ไม่มีชีวิตรูป

เจตสิกเป็นนามธรรมที่ประกอบกับจิต คือตัณหา (โลภะเจตสิก) เป็นผู้สร้างชีวิตสัตว์ด้วยความอยากเกิด ซ่อนไว้กับความอยากเห็นเท่ากับอยากมีปสาทตา อยากได้ยินคืออยากมีปสาทหู อยากได้กลิ่นคืออยากมีปสาทจมูก อยากกินคืออยากมีปสาทลิ้น อยากสัมผัสอยากได้ปสาทกาย อยากได้ธรรมารมณ์ทางมโนเท่ากับอยากมีใจ (จิต) ทั้งวันอยากได้ ๖ อย่างนี้แหละเท่ากับอยากเกิดอีก อวิชชาเป็นมูลเหตุให้ภาวะตัณหาอยากทำบุญในวัฏฏะกุสล ซึ่งเกิดในที่ดีมีบุญเป็นมนุษย์ เทวดาทำรูปฌานเกิดในรูปพรหม ทำอรูปฌานเกิดในอรูปพรหม การทำบาปเกิดในอบายภูมิ ๔ ดังนั้น ความอยากเกิดทั้งวันสะสมไว้จึงต้องเกิด ยายํ ตัณฺหา (ตัณหาความทะยานนี้) อันใด โปโนพฺภวิกา มีความเกิดอีกเป็นปกติ ประกอบด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลิน มักเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ นี้คือ กามตัณหาอยากมีอารมณ์ทั้ง ๖ ภาวะ

ตัณหาอยากเกิดในรูปภพ อรูปภพ (โลภะมูลจิตวิปปยุตต์ ๔ ดวง) วิภาวะตัณหาความอยากซึ่งประกอบด้วยความเห็นผิด (โลภะมูลจิตสัมปยุตต์ ๔ ดวง) พระธรรมคำสอนทุกประโยคจะต้องมี องค์ธรรม จิต เจตสิก รูป นิพพาน ทั้งสี่เป็นปรมัตถ์ธรรมกำกับอยู่ในบริบท เว้นแต่ผู้ไม่ได้เรียนพระอภิธรรมมาจะไม่รู้ว่าพยัญชนะในบริบทนี้หมายถึง จิต หรือ เจตสิก เพราะเจตสิกมีจิตเป็นประธาน เกิดพร้อมกัน และอาศัยเกิดที่เดียวกัน เป็นนามธรรมด้วยกัน รู้อารมณ์อย่างเดียวกัน ดับพร้อมกัน ชื่อก็เหมือน ๆ กัน เรื่องร่างกายเป็นรูปธรรมซึ่งไม่รู้อารมณ์ ชื่อก็มาก ผู้ฟังถูกใจก็ฟังไม่ถูกใจก็ไม่ฟังรู้จักปรมัตถ์แล้วจะชอบฟัง เพราะพระธรรมไพเราะในเบื้องต้น (ปริยัติศาสนา) ไพเราะในท่ามกลาง (ปฏิบัติศาสนา) ไพเราะในที่สุด (ปฏิเวธศาสนา) เพราะพุทธสาสนาเป็นศาสนาสากลทุกคนฟังได้ทนต่อการพิสูจน์ ซักถามความละเอียดลึกซึ้งไม่มีการปกปิด ผลของการปฏิบัติปรากฏเห็นได้ เว้นไว้แต่ความไม่รู้ว่าพยัญชนะนี้หมายถึงสิ่งใด เลยเข้าใจว่าเราไม่อาจรู้ได้ ความจริงบุคคลทั่วไปมีปัญญาสามารถรู้ได้ แต่ถ้าหากปิดใจไม่สนใจที่จะฟังธรรม ไม่ต่างกับคนที่อ่านหนังสือออกแต่ไม่ยอมอ่าน

มหาวิชชาลัยชีวิต

พุทธปณามแด่พระองค์

ข้าพระองค์ขอน้อมเกล้า ถวายอภิวาทโดยเคารพ ซึ่งพระสมเด็จพระนราสภสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถจำแนกพระสัทธรรม โดยวิจิตรพิสดาร พระองค์ทรงบรรลุถึงแล้ว โดยที่สุดแห่งฝั่ง คือพระปรมัตถ์ธรรม พะองค์ทรงปราบอริราช กล่าวคือ กิเลสเป็นสมุจเฉทประหาณ ทรงพระปรีชาญาณหยั่งรู้ จิต เจตสิก รูป นิพพานด้วยปรมัตถ์ธรรมทรงทราบสิ้นเชิง ทั้งหมู่สัตว์เป็นธรรมฝั่งนี้ มีพระนิพพานเป็นธรรมฝั่งโน้น การที่จะข้ามไปต้องอาศัยมรรคมีองค์ ๘

ธัมมปณามพระธรรม

ข้าพเจ้าขอน้อมเกล้าถวายอภิวาท ซึ่งพระสัทธรรมอันรุ่งโรจน์ด้วยอรรถรัศมีประกอบลีลาศการเลือกสรรฉันท์ แบบประพันธ์ได้เหมาะแก่ข้อความ ด้วยทั้งบทน้อยใหญ่ ตระการดังดวงดารา สว่างจ้าดุจดวงจันทร์อันหมดเมฆราคี ไม่มีนราสภยอดบุคคลใดในโลกที่จะประพันธ์ได้ การแสวงสัพพัญญุตตญาณต้องมีปัญญาเป็นพื้นฐานอย่างแรงกล้า ที่ทรงบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัปป์ บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีสัพพัญญูปรารถนาจะรู้สิ่งใดต้องได้รู้ทุกประการ

สังฆปณามพระสงฆ์

ข้าพเจ้าขอประคองอัญชลีนอบน้อมนมัสการ ซึ่งหมู่พระอริยะสงฆ์ผู้ดำรงมั่นอยู่ในอัครสารธรรม ผู้มีชัยชนะและประกอบด้วยสิริ ได้ทำลายล้างหมู่ข้าศึก คือกิเลสทุกหมู่เหล่า พร้อมด้วยมานานุสัยเสียได้ ดุจสีห์ไกรสรอันได้พิฆาตฆ่ามฤคให้ม้วยมรณ์ ฉะนั้น คือวิวัฏฏะกุสล คือกุศลชนิดที่ไม่ต้องกลับมาวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏะอีก เป็นอกุปปธรรม คือธรรมที่ไม่รู้กำเริบ หมายความว่า คือมรรคมีองค์ ๘ ได้ประหารกิเลสได้แล้ว กิเลสไม่มีวันที่จะกำเริบขึ้นมาได้อีกเลยเป็นอันขาด

อาจริยปณามครูอาจารย์

ข้าพเจ้าประคองอัญชลีนอบน้อม นมัสการ ซึ่งเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า (ฝ่ายปริยัติธรรม) เป็นนักปราชญ์ผู้เรืองปัญญา ในบรรดาอาจารย์ผู้เคยสอนพระอภิธรรมทุกท่าน เป็นผู้มีปัญญาน่าสรรเสริญ เป็นผู้นำซึ่งโลกีย์ประโยชน์ และโลกุตระประโยชน์ให้กับปวงชนเข้าใจเหตุทั้งผลที่ได้เกิดจากเหตุ ศิษย์ทั้งหลายขอวิงวอนโดยความเอื้อเฟื้อประการหนึ่ง เป็นความประสงค์ ซึ่งบำรุงพุทธศาสนา ข้าพเจ้าเรียบเรียงพระสัทธรรมคำสั่งสอนส่งเสริมตอบแทน อาศัยคุณสติปัญญาของท่าน

มหาวิชชาลัยชีวิต เพราะว่า วิชชา เป็นศัพท์ที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นไวพจน์คำต่างกันแต่มีความหมายคล้ายกันใช้แทนปัญญา กล่าวให้ง่ายวิชชาเป็นไวพจน์ของปัญญา คือองค์ธรรมของปรมัตถ์ ได้แก่ ปัญญินทรียเจตสิก ฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นพระธรรมที่ มีอยู่คือเป็นเจตสิก ผู้อ่านคำว่าวิชชาเราจะรู้ได้ คือเจตสิกปรมัตถ์ พระธรรมประจำตัวของสัตว์มี จิต เจตสิก รูป เพียงสามอย่าง และพระธรรมที่เข้าถึงได้มีพระนิพพาน ดังนั้น จิต เจตสิก รูป นิพพาน คือปรมัตถ์ธรรมทั้ง ๔ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ (หมวด) และทรงแสดงบัญญัติเอา จิต เจตสิก รูป สมมุติขึ้นว่าเป็นสัตว์ มีชีวิต ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และที่บัญญัติไว้ปกครองสงฆ์ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ รวมเป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ อยู่ในพระไตรปิฎก ซึ่งไม่มีพระพุทธศาสนาเป็นพุทธันดร พระโพธิสัตว์ไม่ลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วจะไม่มีใครสามารถแสดงธรรมของพระอริยะ ในความลึกซึ้งให้ธรรมรสและอรรถรส ธรรมรสคือกิเลสลดน้อยถอยลง ทุจริตกรรมย่อมลดลง มีจิตผ่องใส จะอยู่ในฐานะสูงหรือต่ำก็มีแต่ความสุข และอรรถรสเมื่อละจากโลกนี้ย่อมเกิด ในมนุษย์ หรือเทวดา หรืออีกนัยการปฏิบัติสมถะกัมมัฏฐานทำฌานได้ข่มนิวรณ์ ๕ เป็นธรรมรส และเข้าสมาบัติได้ ทำอภิญญาได้ เมื่อละจากโลกนี้ไปเกิดที่พรหมโลก ตามภูมิชั้นของฌานเป็นอรรถรส หากปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เข้าถึงนามรูปปริเฉทญาณถึงสังขารญาณ เป็นธรรมรส ถึงนิพพานมรรคญาณประหาณกิเลสเป็นสมุจเฉท เป็นอรรถรส แต่ซึ่งไม่ใช่อรรถรสใน Google อย่าแปลธรรม

คำสอนเอาภาษาชาวบ้านเข้าใจ ธรรมคือสภาพที่ทรงไว้ซึ่ง เพราะซึ่งสิ่งใดก็ได้ทุกอย่าง ธรรมศาสตร์สภาพที่ทรงไว้ซึ่งระบบวิชาความรู้ รัฐธรรมนูญคือสภาพที่ทรงไว้ซึ่งกฎหมายสูงสุดของรัฐ คำศัพท์ธรรมอยู่ในบริบทใด แปลสภาพที่ทรงไว้ซึ่งธรรมจักขุวิญญาณสภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเห็น ธรรมโสตวิญญาณสภาพที่ทรงไว้ซึ่งการได้ยิน เป็นต้น มีธรรมอยู่ที่ไหน แปลสภาพที่ทรงไว้ซึ่งจะรู้จักธรรมในบริบทนั้น ยิ่งการปฏิบัติวิปัสสนาจำเป็นต้องรู้

อวิชชาคือนามเจตสิก อวิชชาไม่ใช่นามจิต องค์ธรรม ได้แก่โมหะเจตสิก มีความหลงงมงายอยู่ในอารมณ์ อวิชชาไม่รู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง มีความไม่รู้ความจริงของสภาวธรรมเป็นลักษณะ มีการปกปิดสภาวะแห่งอารมณ์เป็นกิจ มีความมืดมนเป็นผลปรากฏ มีการใส่ใจต่ออารมณ์โดยไม่แยบคายเป็นเหตุใกล้ นี้คือการรู้จักธรรมซึ่งเป็นอนัตตา เป็นเจตสิกเกิดพร้อมกับจิต เกิดที่วัตถุเดียวกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต ดับพร้อมกับจิต เมื่อจิตเกิดต้องมีเจตสิกเกิด ในโลกนี้ไม่มีอะไรจะเกิดอย่างโดดเดียว จิตและเจตสิกทั้ง ๒ เป็นนามธรรม เกิดขึ้นก็จะรู้อารมณ์ ๖ ทาง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ แห่งเป็นรูปธรรมไม่รู้อารมณ์ คือวัตถุให้นามจิตอาศัยเกิดเห็น รูป จิตได้ยินเสียง จิตรู้กลิ่น จิตรู้รส จิตรู้สัมผัส จิตรู้ธรรมารมณ์ทางใจ ขณะจิตอาศัยเกิดเท่านั้นเรียกวัตถุ ๖ จิตยังไม่อาศัยเกิดเรียกว่าปสาท ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย หทยรูป (ที่กลางหัวใจ) ส่วนใหญ่จิตจะเกิดดับ ๆ อยู่ที่หทยรูปวัตถุประจำนอกจากนาน ๆ อารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มากระทบ จิตก็จะ

ขึ้นทำงาน สถานที่รียกว่าวัตถุ เว้นจิตที่รู้ธรรมารมณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่รู้ทางมโน ไม่ได้เกิดขึ้นที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูปธรรมไม่รู้อารมณ์ เพราะเป็นวัตถุขณะจิตอาศัยเกิด ข้อสำคัญต้องรู้จักอะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม คือภูมิธรรมซึ่งจะปฏิบัติให้เกิด เป็นภูมิปัญญา ทำลายกิเลส ภูมิธรรม ได้แก่ ขันธ์ ๕ รูปขันธ์คือรูป ๒๘ ไม่รู้อารมณ์ เจตสิกขันธ์ ๓ เวทนา ๑ สัญญา ๑ สังขาร ๕๐ ได้แก่ เจตสิก และวิญญาณขันธ์คือจิต ๘๑ ดวง ซึ่งตัณหาอุปาทานเอามาเป็นเรา ตัณหาคือโลภเจตสิกดวงเดียว เข้ายึดเอาขันธ์ ๕ เป็นเรา เราเป็นขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ อยู่ในเรา เราอยู่ในขันธ์ ๕ ทิฏฐิเจตสิกเห็นผิดว่าขันธ์เป็นเรา (คือ เป็นอัตตา) ความจริง จิต เจตสิก รูป ซึ่งทรงแสดงแบบธรรมาธิษฐานไม่ใช่เรา เป็นอนัตตา ขันธ์ทั้ง ๕ ซึ่งมีจิต ๘๙ ดวง เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ แต่นิพพานเป็นธรรมภายนอกชื่อว่า นิโรธ แปลว่า ดับ ดังนั้น ทุกขนิโรธ คือทุกข์ดับ ทุกข์ซึ่งดับนั้นดับเลย ดับสนิท เมื่อตัณหาเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวงดับ ทุกข์เป็นผลปลายเหตุก็เกิดไม่ได้

พระนิพพานมีความสงบเป็นลักษณะ มีความไม่แตกดับเป็นกิจ ไม่มีนิมิตเครื่องหมายเป็นอาการปรากฏ หรือมีการออกไปจากภพเป็นผล ไม่มีเหตุใกล้ให้เกิด นิพพานเป็นธรรม ซึ่งพ้นจากเหตุจากปัจจัยทั้งปวง ผู้ไม่รู้จักทุกข์ก็ไม่ปรารถนาพระนิพพาน หากโลกไม่ช้ำ ธรรมะก็ไม่แตกฉาน ในธัมมนิยาม พระพุทธเจ้าทรงยืนยัน พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด ธรรมธาตุ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งต้องมีดำรงอยู่ ธาตุเหล่านี้จะไม่มีใครรู้ เพราะไม่มีใครซึ่งจะเป็นนักพิสูจน์ ธาตุเหล่านี้รวม

ทั้งอาการจะเป็นของลึกลับอยู่เสมอ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้แล้วจะขนสัตว์ไปให้พ้นจากธรรมชาติ มีสภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเวียนว่ายตายเกิด สังขาราอนิจจาสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขาราทุกขาสังขารทั้งหมดเป็นทุกข์ (เฉพาะ จิต เจตสิก รูป) และสัพเพธัมมาอนัตตามีธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา (จิต เจตสิก รูป นิพพาน) หมายถึง พระนิพพานก็เป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคเปิดเผยจากสภาวะที่ลึกลับเรื่องธาตุทั้งหลายที่มีอยู่ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา กระทำการค้นคว้าพิสูจน์ด้วยแห่งกำลัง “ ยถาภูตญาณทัสน ” คือความรู้เห็นที่เป็นจริง “ ยถาภูต ” แปลว่าความรู้เห็น ยถาภูตเป็นคำแสดงคุณภาพของญาณทัสสนะ ว่าความรู้ความเห็นนั้นถูกต้อง ญาณและทัสสนะ หรือความรู้และความเห็นเป็นลักษณะของปัญญาเท่านั้น “ ยังญาณัง ตัง ทัสสนัง “ ความรู้อันไหน วิเคราะห์ว่า “ ญาณัญจะ ทัสสนัญจะ ญาณเทสฺสนัง“ รู้ด้วยเห็นด้วยทั้งรู้ทั้งเห็น ใจที่อบรมดีแล้ว มั่นคงดีย่อมมีกระแสความรู้ชนิดหนึ่งเกิดขึ้น เมื่อแก่กล้าแล้วปรากฏสว่างไสวเบิกบานบริสุทธิ์ กระแสแห่งความสว่างนั้นเรียกว่าญาณทัสสนะ เป็นเครื่องมือสำคัญในการค้นคว้าหลักธรรมธาตุทั้งหมด ถ้าปราศจากกำลังแห่งญาณทัสสนะ ไม่มีทางอื่นที่จะค้นคว้าได้ ทางหลักวิทยาศาสตร์กล่าวว่าสรรพวัตถุมิได้สูญหายไปจากโลกภายใต้รัศมีแห่งแสงจันทร์ ไม่มีอะไรเป็นของใหม่ เป็นความเห็นเป็นที่ตรงกันดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวดวงอื่น ๆ ล้วนแต่เป็นรูปธรรมที่ไม่รู้อารมณ์แต่ยังไม่ได้ค้นคว้า จิต เจตสิก ที่เป็นนามธรรมผู้ที่รู้อารมณ์ พระนิพพานไม่ใช่รูปไม่ใช่นาม บรรดามนุษย์ ชนผู้ถึงฝั่งมีจำนวนน้อย ฝ่ายหมู่สัตว์

นอกนี้ เลาะไปตามตลิ่งอย่างเดียว ซึ่งชนเหล่าใดแล ประพฤติสมควรแก่ธรรม ในธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแล้ว ชนเหล่านั้นล่วงบ่วงมารที่ข้ามได้ยากยิ่งแล้วจึงถึงฝั่ง

ธัมมานุวัตต์

การปฏิบัติตามธรรมและวินัย เป็นธัมมานุวัตต์ พระโสดาบันเป็นธัมมานุวัตตบุคคลซึ่งเป็นพระอริยะบุคคลที่สู่นิพพานครั้งแรก โสดา แปลว่ากระแสเป็นเครื่องถึงพระนิพพาน ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ สัมมาทิฏฐิมีความเห็นชอบ (ปัญญาเจตสิก) สัมมาสังกัปโปความดำริชอบ (วิตกเจตสิก) คือเจตสิกทั้งสองรวมเป็นปัญญาขันธ์ ๑ กอง สัมมาวาจาวิรัติเป็นเครื่องเจรจาชอบ (สัมมาวาจาเจตสิก) สัมมากัมมันโตวิรัติธรรมเป็นเครื่องกระทำชอบ (สัมมากัมมันตะเจตสิก) สัมมาอาชีโววิรัติธรรมเป็นที่เลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะเจตสิก) ศีลเจตสิกทั้งสามดวงเป็นศีลขันธ์ ๑ กอง สัมมาวายาโมความพยายามชอบ (วิริยะเจตสิก) สัมมาสติความระลึกชอบ (สติเจตสิก) สัมมาสมาธิมีความตั้งจิตมั่นชอบ (เอกัคคตาเจตสิก) เจตสิกทั้งสามดวงเป็นสมาธิขันธ์ ๑ กอง ที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ศีลกองที่ ๑ ก่อนประหาณกิเลสละเอียด ศีลประหาณกิเลสหยาบ ทางวาจา ทางกาย อาชีพ และสมาธิ ประหานกิเลสอย่างกลาง มรรคมีองค์ ๘ ประหานกิเลสเด็ดขาดคือองค์ ๘ สามัคคีเกิดพร้อมกันทำลายสังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ในโลก เข้าถึงพระนิพพานครั้งที่สองเป็นพระสกิทาคามีเป็นธัมมานุวัตต์อริยะทำลายกิเลสให้เบาบาง เข้าถึง

นิพพานครั้งสาม เป็นพระอนาคามีเป็นธัมมานุวัตตอริยะทำลาย กิเลสกาม และโทสะกิเลสเด็ดขาด เข้าถึงนิพพานครั้งที่สี่เป็นพระอรหันต์เป็นธัมมานุวัตตอริยะทำลายกิเลสหมด คำว่า โสดา แปลว่า กระแส เป็นเครื่องถึงพระนิพพาน (คือมรรคมีองค์ ๘) ถ้าปราศจากมรรคมีองค์ ๘ ไม่มีใครสามารถ เข้าถึงนิพพาน พระโสดาบัน องค์ธรรม ได้แก่ มรรคจิตประกอบด้วยเจตสิก ๘ ดวง ซึ่งเรียกเป็นโวหารว่าบุคคลแรกที่เข้าถึงเข้าถึงพระนิพพานครั้งแรก, ปกติซึ่งอบรมเจตสิก ๘ ดวง ที่ยังไม่เกิดพร้อมกัน เพราะมหากุสลจิตมีศีลประกอบได้เพียงดวงเดียว ก็จะต้องอบรมให้จนศีลเกิดพร้อมทั้ง ๓ ดวง เมื่อเกิดพร้อมกันในวิปัสสนาญาณที่ ๑๔ มรรคญาณ (มรรคจิตประกอบเจตสิก ๘ ดวง) ซึ่งเห็นนิพพานเป็นอารมณ์ มรรคญาณประหาณ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสผู้ประหาณได้เด็ดขาดเพราะข้ามโคตรจากความเป็นปุถุชนบุคคล เกิดใหม่ในตระกูลของพระอริยบุคคลจะไม่มีความเห็นว่ามีตัวมีตน มีแต่ธรรมชาติสภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเกิด และธรรมธาตุสภาพที่ทรงไว้ซึ่งเป็นพระนิพพาน

แม่บทธรรมชาติ คือ จิต เจตสิก รูป

ชีวิตมนุษย์ต้องพัฒนาขึ้น การพายเรือทวนน้ำขณะที่หยุดพายไม่ได้หยุดอยู่กับที่ น้ำมันพาให้เรือรอยถอยตามน้ำไหล ชีวิตนั้นไม่ทำบุญจะต้องทำบาป เป็นกลางไม่มี การกล่าวว่าไม่ทำบาปไม่ต้องทำบุญไม่จริง เป็นเรื่องเข้าใจไว้ผิด ซึ่งวิถีจิตที่เกิดขึ้นมีเพียงเป็นมหา

กุสลจิต (บุญ) และอกุสลจิต (บาป) เท่านั้น จิตเป็นกลางไม่มี จะมีแต่พระอรหันต์ไม่มีกุสลจิต และไม่มีอกุสลจิต ท่านละบาปลอยบุญ พระอรหันต์มีกิริยาจิตทำกิจต่าง ๆ ไม่ใช่บุญ ไม่ใช่บาป เราอยู่เฉยก็เป็นบาปทางมโนทวาร คือตรึกไปเรื่องกามารมณ์ เรื่องพยาบาท เรื่องเบียดเบียนเป็นบาปแล้ว หากตรึกไปในการเรียนการฟังพระธรรมก็เป็นบุญแล้วกุสลจิตเกิดปัญญา (บุญ) ตรึกไปในธรรม เพราะจิตนั้นเป็นศูนย์รวมของบุญ และบาป จิตบุญเกิดเจตสิกบุญก็เกิดร่วม จิตบาปเกิดเจตสิกบาปก็เกิดร่วม โมหะมูลจิตเกิดโมหะเจตสิกก็เกิดประกอบคือความหลงงมงายในอารมณ์ ได้แก่ ความไม่รู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงมีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะมีความไม่รู้ความจริงของสภาวธรรม คือลักษณะ มีการปกปิดสภาวะแห่งอารมณ์เป็นกิจ มีความมืดมนเป็นผล มีการใส่ใจต่ออารมณ์โดยไม่แยบคายเป็นเหตุใกล้ ผู้โลกาธิปไตย ย่อมหมุนไปตามโลกธรรม ๘ มีลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ มีทุกข์ถูกนินทา ไม่มีหลักธรรมเป็นเครื่องชำระตน ชีวิตเช่นนี้เรียกว่า “โลกานุวัตต์” หมุนไปตามโลก ผู้อัตตาธิปไตย คือปรารภตนเป็นใหญ่ คำว่า อัตตา พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมไว้โดยโวหาร ๕ กอง เป็นขันธ์ ๕ คือร่างกายมี ๒๘ รูปกองหนึ่ง เจตสิกขันธ์ ๓ เวทนา ๑ สัญญา ๑ สังขาร ๕๐ กองที่สอง กองที่สาม กองที่สี่, กองที่ห้ามี จิต ๘๙ ดวงเป็นวิญญาณขันธ์ ตัณหายึดขันธ์ ๕ ว่าเป็นเรา “อัตตา” ตัณหาเลยชื่อว่าอุปาทานขันธ์ ๕ เป็นเรา เมื่อมรรคมีองค์ ๘ เกิดขึ้นพร้อมซึ่งทำลายตัณหาแล้ว มรรคจิตผลจิต โสดา ๒ ดวง สกิทาคามี ๒ ดวง อนาคามี ๒

ดวง อรหันต์ ๒ ดวง ทั้ง ๘ ดวง นี้ตัณหาเข้ายึดไม่ได้ ดังนั้น ขันธ์กองที่ ๕ วิญญาณขันธ์ จิตจึงเหลือ ๘๑ ดวง แต่ผู้ที่มีชีวิต "อัตตานุวัตต์" ปรารภตนเป็นใหญ่ ไม่รู้จักกิเลสหมุนไปตามความเห็นของตน ส่วนชีวิตแบบ "ธัมมานุวัตต์" เอาธรรมะเป็นใหญ่ไม่ปล่อยชีวิตไปตามกระแสโลกธรรม ๘ ดำรงชีวิตตามธรรมของความถูกต้องเป็นใหญ่

สัพเพ ธัมมา อนัตตา ธรรมทั้งหมดเป็นอนัตตา คือ จิต เจตสิก รูป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แต่นิพพาน เป็นนิจจัง สุขัง อนัตตา ธรรมเป็นอนัตตาทั้งนั้น ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะอนัตตาไม่มีตัวตน ซึ่งท่านที่รู้เรียกว่า ธัมมานุสารีบุคคล หรือสัพเพ สังขารา อนิจจา สังขาร ทั้งปวง คือจิต เจตสิก รูป ไม่เที่ยง, สัพเพ สังขารา ทุกขา สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์, ซึ่งนิพพานด้วย สัพเพ ธัมมา อนัตตา ธรรมทั้งหมด เป็นอนัตตา ผู้รู้เรียกว่าสัทธานุสารีบุคคล คือทั้งสองบุคคลสามารถทำพระนิพพานให้แจ้ง รู้ว่าไม่มีเราไม่มีท่านมีแต่จิต เจตสิก รูป อยู่ในภพ ที่นรก ในเปรต อสุรกาย ติรัจฉาน มนุษย์ เทวดา พรหม พระพุทธองค์ทรงบัญญัติเป็นสัตว์ มีตนเป็น "อัตตา" คือเรียกเป็นโวหาร ในการแสดงพระสัทธรรมคำสั่งสอน ถ้าไม่บัญญัติเอาจิต เจตสิก รูป ว่าเป็นบุคคลจะต้องทรงเรียกว่า จิต เจตสิก รูป ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ท่านเป็น "อนัตตา" ผู้ฟังเรื่อง คือชาวโลกเขารู้จักแต่บุคคล รู้จักชื่อของสัตว์ รู้จักคำสรรพนาม ทำหน้าที่แทนคำนาม คือเรียกเป็นบุคคลนี้ บุคคลนั้น เป็นเรา เป็นผู้อื่น ทำอะไรไว้ จึงเกิดในนรกบ้าง เป็นเทวดาบ้าง เกิดเป็นมนุษย์สัตว์ประเสริฐบ้างเรียนรู้อะไรก็เก่ง

แต่สัตว์เดรัจฉานเรียนหนังสืออ่านไม่ออก รู้แต่ภาษาสัตว์ มนุษย์เรียนได้หลายภาษาจะรู้ได้มากกว่าสัตว์ เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระสัทธรรม เรียกเพื่อให้ชาวโลกฟัง เป็นสื่อได้รู้จักพระธรรมนั้น มีอยู่ จริงพระธรรมที่บัญญัติเรียกแทน การฟังพระธรรมก็จะเข้าใจปรมัตถ์ธรรม ๔ จิต เจตสิก รูป นิพพาน คือมีลักษณะของตนไม่สับสนเอาจิตเป็นนิพพาน เพราะนิพพานเป็นอารมณ์ของจิต จิตเข้าถึงนิพพาน จิตดวงนี้คือมรรคจิตประหาณกิเลส พร้อมเจตสิก ๘ ดวง เรียกว่ามรรคมีองค์ ๘ การรู้จักธรรมจึงเข้าใจ หากฟัง หรืออ่านแต่พยัญชนะโดยไม่รู้จักธรรมะ ก็จะต้องคิดเองเอาจิตเป็นนิพพาน เอานิพพานเป็นอัตตา พระนิพพานเป็น อัพยากตธรรม เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต ในมาติกาบอกไว้เป็นแต่สภาวะนิพพาน ในพระไตรปิฎกบอกไว้รอบทิศเป็น อนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต บังคับบัญชาไม่ได้ ไม่ควรเอาพระนิพพานเป็น อัตตา เป็นสัตว์ สัพเพ สังขารา อนิจจา สัพเพ ธัมมา อนัตตาติ สวดทำวัตรเช้าซึ่งบอกไว้ว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา รวมทั้งนิพพานด้วยเป็นอนัตตา

ติกขะบุคคลผู้รู้เร็วชื่อว่า ธัมมานุสารี แต่มันทะบุคคลผู้รู้ช้าชื่อว่า สัทธานุสารี ซึ่งทั้งสองบุคคลนี้ต่างก็เป็น ติเหตุกปฏิสนธิมีปัญญามาแต่กำเนิดเช่นเดียวกัน เพียงแต่มีปัญญากล้า หรืออ่อนไปหน่อย ผู้รู้เร็วหรือรู้ช้าแสดงไว้อีกนัยหนึ่ง ก. อุคฆฏิตัญญูบุคคล ซึ่งผู้ที่มีอุปนิสัยบารมีแก่กล้ายิ่ง สามารถรู้ธรรมพิเศษได้โดยพลันเพียงแต่ฟังพระสัทธรรมโดยสังเขป ก็จะตรัสรู้มรรค ผล นิพพาน อุปมาบุคคลจำพวกนี้ว่า เหมือน

ดอกบัวที่ขึ้นพ้นจากน้ำแล้วคอยรับแสงอาทิตย์อยู่ เมื่อได้รับแสงอาทิตย์ก็จะบานในวันนั้นเอง ข. วิปจิตัญญูบุคคล คือผู้ที่มีอุปนิสัยบารมีพอปานกลาง ต่อเมื่อได้จำแนกอรรถาธิบายแห่งพระธรรมเทศนานั้น ๆ ให้พิสดารออกไป ก็รู้ธรรมพิเศษนั้น จนสามารถรู้ธรรมพิเศษนั้น ๆ ได้ตรัสรู้มรรคผลนิพพาน อุปมาบุคคลจำพวกนี้ เช่นดอกบัวที่เพิ่งโผล่ขึ้นมาเสมอพื้นผิวน้ำอันจะบานต่อเมื่อถึงวันรุ่งขึ้น ค. เนยยบุคคล ซึ่งผู้มีอุปนิสัยบารมีน้อยหน่อย แม้จะได้สดับพระสัทธรรมเทศนาซึ่งอย่างพิสดาร ก็ยังไม่เห็นแจ้งในพระธรรมคำสอน ต้องกระทำมนสิการ ด้วยอุบายปัญญา สมาคมคบหาด้วยกัลยาณมิตร บำเพ็ญกิจอย่างพากเพียรเล่าเรียนสมถะ วิปัสสนาด้วยความอุสาหะก็จะสำเร็จมรรคผล นิพพานเปรียบบุคคลจำพวกนี้ว่า เหมือนดอกบัวที่ยังอยู่ใต้น้ำ มีโอกาสที่จะบานได้เหมือนกัน แต่ว่านานวันสักหน่อย ง.อภัพพบุคคลคือผู้ที่มีอุปนิสัยบารมียังไม่สมบูรณ์ แม้จะพากเพียรเรียนธรรมสักเท่าใด ไม่อาจพอที่จะรู้ธรรมพิเศษในชาตินี้ได้เลย แต่จะเป็นนิสัยปัจจัยในภายหน้า ซึ่งเปรียบบุคคลจำพวกนี้ว่า เหมือนดอกบัวที่ยังไม่ทันจะโผล่พ้นเปลือกตมขึ้นมารังแต่จะเป็นอาหารของเต่าปลา เรียกง่าย ๆ ดอกบัวมี ๔ เหล่าต่างอบรมมรรคสร้างบารมีไม่เท่ากัน คือวิปราศ เห็นว่างาม เห็นว่าสุข เห็นว่าเที่ยง เห็นว่ามีตนเป็นอัตตา คำว่า “ อัตตา” มีความหมายหลายอย่าง มีตนเป็นพึ่ง (ตนคือกุสลธรรม) ความรักเสมอด้วยตนเป็นไม่มี (ตนคือรูปนาม) และ อยํ อัตฺตา นิจฺโจ ธุโว สัสฺสโต อริปริณามธัมฺโม ฯ ตนนี้เป็นของเที่ยง แข็งแรง ตั้งอยู่ มั่นคง ไม่มีการแตกดับ คำว่า

ตนในที่นี้ หมายเอา ปรมัตถ์ ได้แก่ อัตตา โดยตรง เป็นธรรมชาติและธรรมธาตุ ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่นไปได้ โดยพระองค์ทรงแสดงปรมัตถ์ ได้แก่ ธรรมชาติและธรรมธาตุเป็น อนัตตา สรรพธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาไม่มีอัตตาเลย

ปฏิบัติศาสนา

สวดมนต์ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า พระธรรมคำสอน พระสงฆ์สาวก ผู้สืบต่อพระศาสนา มีพระคุณเป็นที่พึ่งให้ชาวโลก หากขาดที่พึ่งก็จะเบียดเบียนกัน การปฏิบัติ คือระลึกพระคุณของศาสนา กราบไหว้พระรัตนะตรัย เคารพผู้มีอาวุโส ผู้มีคุณธรรมคือเริ่มปฏิบัติธรรมแล้ว เพราะว่ามโนกรรมเกิดก่อน การกระทำทางกาย ทางวาจา ก็เป็นบุญ เมื่อจิตเกิดบุญ ทางกาย ทางวาจา ก็เป็นบุญ หากจิตตรึกไปในกามบ้าง ขัดเคืองบ้าง จิตคิดเบียดเบียนเขาบ้าง เมื่อจิตเป็นบาปการกระทำทางกาย ทางวาจา ก็เป็นบาป ดังนั้น เราสวดมนต์บท “สัมพุทเธ” ยิ่งสวดบาลีได้ กุศลจิตมีกำลังมาก คือสวดข้าพเจ้าขอน้อมพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๕ แสน ๑ หมื่น ๒ พัน ๒๘ พระองค์ ด้วยเศียรเกล้า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรมด้วย พระสงฆ์ด้วย สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นโดยเคารพ ด้วยอานุภาพแห่งการกระทำความเคารพ ขอจงกำจัดเสีย ซึ่งอุปัทวะอันตราย

ข้าพเจ้าขอถวายนอบน้อมพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ ๑ ล้าน ๒ หมื่น ๔ พัน ๕๕ พระองค์ซึ่งด้วยเศียรเกล้า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรม พระสงฆ์ สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นโดยความเคารพ

ด้วยอนุภาพแห่งการกระทำความน้อบน้อม ขอจงขจัดเสียซึ่งอุปัทวะ ทั้งปวง แม้อันตรายทั้งหลายเป็นอันมาก จงพินาศไปโดยไม่เหลือ มหากุศลจิตเกิด ทำลายอกุศลจิต (คือ อกุศลจิตเกิดไม่ได้)

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ มี ๒ ล้าน ๔ หมื่น ๗ พัน ๑๐๙ พระองค์ ด้วยเศียรเกล้า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรมด้วย พระสงฆ์ด้วย ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นโดยความเคารพ ด้วยอานุภาพแห่งการกระทำนอบน้อม จงขจัดเสียซึ่งอุปัทวะ ทั้งปวง แม้อันตรายเป็นอันมาก จงพินาศไปโดยไม่เหลือ พระพุทธเจ้ามีมากกว่านี้นับเฉพาะที่ทรงแสดงไว้

ปฏิบัติธรรมขณะสวดมนต์ ถ้าไม่รู้คำแปลสวดไป จิตก็จะเป็นมหากุสลญาณวิปปยุตต์ ไม่มีปัญญาประกอบ จิตก็มีสมาธิทำลายนิวรณ์ด้วย เข้าใจคำแปลสวดมนต์ จิตเป็นมหากุสลญาณสัมปยุตต์ มีปัญญาประกอบทำลาย “อวิชชา” แล้วมันเกิดอีก สวดมนต์ใหม่ทำลายอีก กิเลสถูกทำลายบ่อย ๆ ด้วยปัญญา อวิชชา วิปราศธรรมก็ลดน้อย เมื่อไม่สวดไม่ตรึกธรรมกิเลสมันก็อ้วนขึ้นทุกวัน

ขันธ์ ๕ ชื่อว่าภาระ ผู้แบกภาระคือบุคคล การถือภาระเป็นเหตุนำมา ซึ่งความทุกข์ในโลก การวางภาระเสียได้เป็นสุข บุคคลวางภาระหนักเสียได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่น ถอนตัณหาพร้อมด้วยมูลรากแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับรอบแล้ว จาก.. พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวรรค ภารสูต อวิชชาเป็นสังขารขันธ์ ๑ ในขันธ์ ๕ อวิชชาเป็นปัจจัยให้ตรึกในกาม ในพยาบาทเบียดเบียนผู้อื่น

วิปัสสนา

เจตนาทำวิปัสสนาจะต้องหลีกออกเร้นอยู่วิเวก ผู้เดียว ออกบวช คือออกจากกามารมณ์ที่ยุ่งกับการงาน บ้านเมือง ของชาวโลก เป็นเหตุให้ติดอยู่กับกิเลส กำลังที่จะเข้าถึงพระนิพพานไม่มี ปรมัตถ์ธรรมเป็นอารมณ์ให้ถึงนิพพานเท่านั้น บัญญัติเพียงช่วยให้รู้จักปรมัตถ์ ท่านแสดงธรรมไม่มีตนโดยธรรมาธิษฐานเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การจะปฏิบัติวิปัสสนาก็ต้องเข้าใจเรื่อง จิต เจตสิก รูป ปรมัตถ์ธรรม ๓ เป็นบุพภาควิปัสสนาเป็นอย่างดี พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ ทรงสอนเรื่องปรมัตถ์ธรรม ใครปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าสร้างบารมี ๓๐ ทัศ อิริยาบถปิดบังทุกข์ สันตติปิดบังอนิจจัง คณะสัญญาปิดบังอนัตตา ผู้เจริญมหาสติปัฏฐาน ๔ กายคือรูป เวทนาคือนามเจตสิก จิตคือนามจิต ธรรมคือทั้งรูปและนาม เลือกเจริญจากมหาสติปัฏฐาน ๔ ข้อซึ่งเหมาะกับจริตตน นับว่าเป็นผู้ที่มีวาสนาจะอบรมจิตจนถึงพระนิพพาน ในอนาคตกาล ผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ ๔ มีอีกมาก เราก็จะต้องบรรลุได้ที่ในอนาคต แต่ว่าต้องการบรรลุในชาตินี้ เกิดเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา นับว่าเราต้องเป็นผู้มีบารมี เกิดมาดีแล้ว ยังขาดความเพียรเท่านั้น โอกาสเช่นนี้หายากเพียรรู้ เพียรละกิเลส หากยังไม่บรรลุในชาตินี้ เป็นปัจจัยให้บรรลุได้ไม่ช้าถึงต้องคอยพระพุทธเจ้าพระองค์ใหม่ การเจริญสติปัฏฐาน พระตถาคตเจ้าทรงตรัสรับรองบรรลุมรรคผลนิพพานในชาตินี้ ซึ่งมหาสติ

ปัฏฐานพึงหวังผลทั้ง ๒ พระอรหันต์หรือพระอนาคามี ผู้ปฏิบัติตลอดไม่เกิน ๗ ปี ๗ ปียกไว้ ๖ ปี ๖ ปียกไว้ ๕ ปี ๕ ปียกไว้ ไปถึง ๗ วัน คือผู้นั้นคงจะได้อรหันต์ผล หรืออนาคามิผลในปัจจุบันชาตินี้ เป็นแน่ เราอาจจะเป็นอภัพพบุคคล เพราะไม่ได้ปฏิสนธิมีปัญญา แต่ว่าชาติหน้าจะต้องบรรลุกับเขาบ้าง ดีกว่าที่จะคอยพระพุทธเจ้าองค์ใหม่ก็ต้อง เกิด แก่ ตาย นานเป็นพุทธันดร จิตเกิดที่ตาดับที่ตา เกิดที่หูดับที่หู เกิดที่จมูกดับที่จมูก จิตเกิดที่ลิ้นดับที่ลิ้น จิตเกิดที่กายดับที่กาย จิตเกิดที่หทยวัตถุ ดับที่หทยวัตถุ จิตเป็นนามธรรมเกิดดับ ๆ ติดต่อกันไปเป็นอนันตํ เปลี่ยนภพใหม่ไม่เกิดที่ ๖ แห่ง จะเกิดใหม่ที่ในมดลูกเกิดในไข่ในเม็ดเลือด ในเถ้าไคล ผุดในวิมาน ผุดในพรหมโลก ผุดในนรก ผุดในเปรต ผุดในอสุรกาย ตามยถากรรม (เป็นไปตามกรรม) โดยไม่ต้องไปเกิดเพราะจิตเป็นนามธรรม ตายแล้วเกิดได้ในที่ต่าง ๆ โดยไม่ต้องไป

การปฏิบัติในพุทธศาสนา ไม่ใช่ปฏิบัติวิปัสสนาอย่างเดียว วิธีปฏิบัติที่เกิดฤทธิ์ทางจิต คือมโนมยิทธิ พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ให้ได้ ทิพจักขุ (ตาทิพย์) ทิพโสต (หูทิพย์) เจโตปริญญาณที่ รู้วาระจิตผู้อื่น และบุพเพนิวาสนานุสสติญาณ ระลึกอดีตชาติได้ เป็นต้น จากสิ่งเหล่านี้จะเอามาเป็นที่พึ่งไม่ได้นาน ไม่เหมือนพระนิพพาน พึ่งได้อย่างถาวร พระสาวกเป็นผู้พิสูจน์ซึ่งฤทธิ์เหล่านี้มีจริง และพิสูจน์การตรัสรู้ด้วยออกจากอาคารบ้านเรือนปักกลดกันอันตราย พระภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปในพระนครสาวัตถีเรียนกัมมัฏฐานที่สำนักสมเด็จพระศาสดาที่ต้องไปหาที่สงัดเงียบสำหรับเจริญทำวิปัสสนา ไกลสิ้นทางประมาณ

๑๐๐ โยชน์ ถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่งชาวบ้านเหล่านั้นได้เห็นพระภิกษุ มีใจยินดีนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะที่สมควร แล้วอังคาสด้วยข้าวยาคู เป็นต้น แล้วถามว่า พระผู้เป็นเจ้าจะไป ณ ที่แห่งใด เมื่อได้รับคำตอบจะไปหาที่สบายสำหรับเจริญสมณะธรรมตลอดไตรมาส ที่ชนพวกนั้นได้กล่าวว่า จากที่นี่ไปไม่สู้จะไกลนัก มีป่าชัดเป็นที่สงบเงียบ จึงขอนิมนต์ พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายซึ่งจงเจริญสมณะธรรมในที่นั้นตลอดไตรมาสเถิด ข้าพเจ้าทั้งหลายขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ และรักษาศีลในตำหนักของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย พระภิกษุทั้งหลายรับนิมนต์แล้วก็เข้าไปอาศัยอยู่ในป่านั้น และเจริญสมณะธรรมอยู่ในที่นั้น พฤกษเทวดา ที่สิงอยู่ที่ต้นไม้ในป่านั้น คิดว่าพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายมาอาศัยอยู่ที่ต้นไม้แห่งเรา ตัวเราและบุตรภรรยาของเราจะอยู่บนต้นไม้ ไม่เป็นการเคารพ หาสมควรไม่จึงพากันลงจากต้นไม้ นั่งอยู่เหนือแผ่นดิน นัยหนึ่งว่า เพราะอำนาจที่ภิกษุเจริญสมณะธรรม พฤษเทวดาเหล่านั้นคือไม่ควรอยู่บนต้นไม้ได้ ด้วยสำคัญว่า พระผู้เป็นเจ้าพักอยู่ในที่นั้นคืนหนึ่งแล้วก็จักไปต่อไป ที่วันรุ่งขึ้นพระภิกษุเที่ยวบิณฑบาตภายในหมู่บ้าน แล้วก็กลับมาสู่ป่าชัฏตามเดิม เทวดาเหล่านั้นพากันคิดว่าใคร ๆ เขาคงนิมนต์ท่านฉันในวันพรุ่งนี้ วันนี้จึงกลับมาพักในที่นี่อีก และวันหน้าต่อไปก็จะไปพักในที่อื่น แต่ภิกษุก็ยังกลับมาพักในที่เดิมอีก หมู่เทวดาพากันคิดว่าพระภิกษุจะไปในวันหน้าดังนี้สืบไป จนเวลาได้ล่วงไปได้ประมาณครึ่งเดือน คือเทวดาจึงมาคิดกันว่าชะรอยพระผู้เป็นเจ้า ที่จะอยู่ที่นี่ตลอดไตรมาสเป็นแน่ ถ้าพระผู้เป็นเจ้าจะอยู่ในที่นี้ตลอดไตรมาสแล้ว พวกเราก็ต้องอยู่กับพื้นดิน

ตลอดไตรมาสด้วยเป็นการลำบากนัก พวกเราควรจะทำการอะไรให้ท่านไปเสียจากที่นี่แหละเป็นการดี เมื่อปรารภอย่างนี้แล้วก็แสดงวิการต่าง ๆ มีซากศพศีรษะขาด และรูปยักษ์ เป็นต้น กระทำเสียงอมนุษย์ซึ่งน่าสยดสยอง ทั้งในเวลากลางวันกลางคืน บันดาลโรคไอ โรคจามให้เกิดแก่พระภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายอยู่ไม่ผาสุกเหมือนดังที่อยู่มามีความหวาดกลัว เกิดโรคผอมซีดเซียวลง แล้วจึงพากันออกจากที่นั้นไปสู่สำนักพระศาสดา

กราบทูลให้พระองค์ทรงทราบถึงเรื่องที่ได้ประสบต่ออารมณ์อันน่ากลัวต่าง ๆ ไม่มีความผาสุกได้บังเกิดขึ้นแต่โรคนั้นด้วย พระพุทธเจ้ามีพระพุทธประสงค์ ที่ให้ภิกษุเหล่านั้นกลับไปเจริญสมณะธรรมในที่เดิมอีก จึงทรงพระประทาน "เมตตะสูตร" สวดเป็นมนต์ที่ป้องกัน แล้วมีพระพุทธดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอพึงสาธยายพระสูตรนี้ตั้งแต่ราวไพรในนอกวิหาร เข้าไปสู่ภายในวิหาร ภิกษุเหล่านั้นก็ถวายบังคมพระศาสดาแล้วกลับไป เมื่อถึงราวไพรภายนอกที่อยู่ก็สาธยายพระสูตร ตามพระพุทธฎีกา จึงเดินเข้าไปสู่สำนักเดิม คราวนี้หมู่เทวดาเหล่านั้นกลับมีความเมตตา ทำที่ต้อนรับภิกษุเหล่านั้น มีการรับบาตรจีวร และเข้านวดตัว ปัดกวาดสถานที่ ตลอดถึงการอารักขาในราวไพรด้วย ภิกษุเหล่านั้น เมื่อไม่ถูกรบกวนจากพฤกษเทวดา จึงบำเพ็ญพระกัมมัฏฐาน ทั้งกลางวันกลางคืน จิตของท่านก็หยั่งลงสู่วิปัสสนา เห็นความสิ้นความเสื่อมในตนว่า แม้อัตภาพนี้ก็เป็นเช่นภาชนะดิน คือต้องแตกทำลายไม่ถาวร พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประทับอยู่พระคันกุฎี

ทราบความปรารภของพระภิกษุทั้งหลายนั้นแล้ว จึงเปล่งพระรัศมีในที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ให้เห็นเหมือนว่าเสด็จประทับอยู่เฉพาะหน้า พระภิกษุเหล่านั้น และตรัสพระคาถาว่า "ภิกษุทราบกายนี้เหมือนกับหม้อ ปิดจิตนี้ให้เหมือนนคร พึงรบกับมารด้วยอาวุธคือปัญญาและพึงรักษาไว้ความชนะไว้พึงเป็นผู้หาความพัวพันมิได้" เมื่อจบพระธรรมเทศนานี้แล้วภิกษุ ๕๐๐ รูปก็ได้บรรลุพระอรหันต์ที่พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา

๑. ขันธมาร ขันธ์ ๕ นั้นที่เป็นทุกข์ ทุกข์ทำให้ตายจากความสุข ตายจากความสำราญ

๒. กิเลสมาร กิเลสนั้นเป็นเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อน ความเศร้าหมองทำให้ตายจากความผ่องใส ความเร่าร้อนทำให้ตายจากความสงบ ระงับ ที่ตายจากความร่มเย็นเป็นสุข

๓. อภิสังขารมาร สภาพผู้ตกแต่งยิ่ง ที่เกินพอดี ตกแต่งเกินไป ก็ทำให้ตายจากอมตะธรรม

๔. มัจจุมาร ตายในขณะที่จะกระทำ หรือกำลังที่จะกระทำความดี ถ้ากระทำความดีเสร็จแล้วจึงตายเช่นนี้ ก็ไม่นับ

๕. เทวบุตตมาร เทวดาที่มีความริษยา กีดขวาง เหนี่ยวรั้งให้อยู่กับการเวียนว่ายตายเกิด ทำให้ตายจากโลกุตระคือนิพพาน ต้นเหตุให้เกิดทุกข์ ในพระอภิธรรมโลภเจตสิกดวงเดียว แต่พระสูตร ได้แก่

อวิชชา ตัณหา คือสมุทัยสัจจะ หากนับที่อยู่ในอริยสัจ ๔ ทุกข์เป็นผลและสมุทัยเป็นเหตุ

พระตถาคตเจ้าทรงแสดงธรรมที่เป็นธรรมาธิษฐานแสดงเป็น อนัตตา ไม่มีตน ทรงตรัสว่าได้ค้นแล้ว สันติสุขซึ่งพระนิพานเป็นบรมสุข ที่ถาวรซึ่งไม่คืนมาสู่ทุกข์อีก พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงตรัสรู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่ในรอบสัจจญาณทรงรู้ว่าทุกข์นี้มีอยู่จริง ในรอบกิจจญาณทรงรู้ว่าทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ ในรอบกตญาณทรงรู้ว่าทุกข์นี้ ได้กำหนดรู้แล้ว รู้จักทุกข์ก็ต้องรู้เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์คือ รู้ตัณหาหรือสมุทัยในรอบสัจจญาณ รู้ว่าเหตุให้เกิดทุกข์นี้มีอยู่จริง ในรอบกิจจญาณ รู้ว่าสมุทัยนี้ควรละ ในรอบกตญาณ รู้ว่าเหตุให้เกิดทุกข์นี้ที่ได้ละแล้ว (ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ) และพระนิพพาน ชื่อว่า นิโรธ แปลว่า ดับ คือดับตัณหา ในรอบสัจจญาณ รู้ว่าความดับสิ้นแห่งทุกข์นี้มีจริงในรอบกิจจญาณ รู้ว่าความดับสิ้นแห่งทุกข์นี้ควรทำให้แจ้ง คือในรอบกตญาณ รู้ว่าความดับสิ้นแห่งทุกข์นี้ได้ทำให้แจ้งแล้ว และมรรคทางสู่นิพพาน ในสัจจญาณ รู้ว่าข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์มีจริง ในกิจจญาณ รู้ว่าข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ควรเจริญ และในรอบกตญาณ รู้ว่าข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ได้เจริญแล้ว (นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ) และคำว่าเหตุมี โลภะ โทสะ โมหะ ฝ่ายไม่ดี อโลภะ (การให้) อโทสะ (เมตตา) อโมหะ (ปัญญา) ฝ่ายดี เป็นเหตุประกอบ, แต่มรรคมีองค์ ๘ เป็นเหตุให้เข้าถึงพระนิพพาน หลักคำสอนในพุทธศาสนาต้องมีเหตุให้เกิดผล คือปฏิเสธผลซึ่งเกิดอย่างไม่มีเหตุ เรื่องบังเอิญนั้นไม่มี

จะมีแต่เหตุและผลมีเหตุเป็นมูล เป็นรากเง้า ฝ่ายไม่ดี ทั้งฝ่ายดี ๖ เหตุ เรียกว่าเหตุเหตุ ซึ่งกล่าวไว้แล้ว ส่วนปัจจยเหตุ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อันเป็นเหตุแห่งการเรียกชื่อรูปขันธ์ และอุตตมเหตุ คือ กุศล อกุศล เป็นเหตุให้เกิดวิบาก และสาธารณเหตุ คือ อวิชชา อันเป็นเหตุให้เกิดสังขารธรรมทั้งปวง เหตุผลอื่น ๆ ไม่นับเพราะเป็นบัญญัติซึ่งไม่มีอยู่จริง เช่น สมมุติได้บัญญัติขึ้นว่า ความมั่นคงของมนุษย์เป็นศัพท์ใหม่ที่UN ใช้แทนทรัพยากรมนุษย์ Human Resources เอามนุษย์เป็นวัตถุดิบ เป็นสินค้า การพัฒนาทรัพยากร resources มนุษย์ไม่ใช่วัตถุดิบ หรือสินค้า แต่ต้องบัญญัติเป็นองค์กรเรียกซึ่งเป็นเพียงโลกบัญญัติได้เข้าใจ ส่วนบัญญัติธรรมพระผู้มีพระภาคได้บัญญัติขึ้นให้เข้าใจ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งการบัญญัติจึงมีความเข้าใจกันได้สำหรับเข้าไปสู่ความจริง มุ่งหมายเพื่อรู้ถึงกัน

ทุกขอริยสัจจะ

ทุกขอริยสัจจ บ้างก็เรียกว่า ทุขสัจจ คำว่า ทุกข ตามพยัญชนะ คือตามศัพท์ แปลว่าทนได้ยาก ความลำบาก ความชั่วร้าย ความเดือดร้อน ความวิบัติ คือทางธรรมมีที่ใช้ และมีอรรถมีความหมายเป็นหลายนัย เช่นทุกขเวทนา ทุกขสภาวะ ทุกขลักษณะ และทุกขสัจจ เป็นต้น ส่วนทุกขเวทนามีความหมายว่าทนได้ยาก ลำบาก เดือดร้อน เพราะได้ประสบกับอารมณ์ไม่ชอบ เป็นความทุกข์ที่เกิดจากการเสวย

อารมณ์ทางกาย และทางใจ ทุกขเวทนานี้บุคคลใด ๆ ก็รู้ได้ เพราะที่ต้องได้พบเห็นอยู่เห็นเป็นเนืองนิตย์ อันเป็นการรู้ ที่ประสบการณ์ รู้ได้โดยไม่ต้องมีความรู้พิเศษแต่ประการใดเลย และทุกขสภาวะ หรือทุกขลักษณะ ก็มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันว่าคือเป็นสภาพซึ่งเป็นลักษณะ ที่ทนอยู่ไม่ได้นี้ จึงเรียกว่าเป็นทุกขัง อันว่าสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ต้องแตกดับไป สิ่งนั้นก็ไม่เที่ยง เพราะไม่ยั่งยืนตลอดการ อาการที่ไม่เที่ยงนี้จึงเรียกว่าเป็นอนิจจัง ก็สิ่งที่ไม่เที่ยงนี้ แม้จะขอร้อง อ้อนวอน หรือจะกระทำอย่างใด ๆ ให้เที่ยง ให้ตั้งอยู่ตลอดไป ไม่ให้แตกดับ ก็ไม่ได้เลย เรียกว่าไม่อยู่ในอำนาจที่จะบังคับบัญชาว่ากล่าวได้จึงได้ชื่อว่าเป็นอนัตตา หมายความว่า ทุกขสภาวะ ทุกขลักษณะ คือ สภาพเป็น ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา ซึ่งเรียกกล่าวขานว่า ไตรลักษณ์ ทุกขสภาวะ ทุกขลักษณะ คือจะรู้แจ้งเห็นจริงได้ก็ด้วยการ เจริญมหาสติปัฏฐานภาวนาเข้าสู่วิปัสสนา ส่วนทุกขอริยสัจจะ หรือทุกขสัจจะ เป็นทุกข์ที่พระอริยะเจ้าได้เห็นแจ้งในปริวัฏฏ ๓ ได้แก่ สัจจญาณ รู้ว่าทุกข์นี้ มีจริง กิจจญาณรู้ทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควรรู้ กตญาณรู้ว่าทุกข์นี้ เราได้กำหนด จนรู้แล้ว อันเป็นการรู้แจ้งเห็นจริงด้วยการเจริญภาวนา ขั้นโลกุตระปัญญา (ปริวัฏฏ ๓ และอาการ ๑๒ ได้กล่าวไว้แล้ว) ขันธ์ ๕ เปรียบสี่คนหาม สามคนแห่ สองคนพาไป, ๔ คนหาม คือธาตุดิน มีกระดูก เนื้อหนัง ธาตุน้ำเลือดน้ำเหงื่อ ธาตุไฟความอบอุ่น ธาตุลมหายใจเป็นต้น ซึ่ง ๓ คนแห่ไปความ โลภ โกรธ หลง, มี ๒ คนพา บุญพาสู่ความสุข บาปพาสู่ความทุกข์ (ปฏิบัติธรรม คือ มีปัญญา ไม่เกลียดชัง ตั้งกรุณา แผ่เมตตา ต้อง

ยุติธรรม รู้จักพระสัทธรรม มีชีวิตไม่เปล่าประโยชน์ เป็นธัมมานุวัฒน์ คือธรรมะของมนุษย์ ไม่เป็นโมฆะบุรุษ มีแต่มานะยกตัวถือตน ผลของมันกลับไปอยู่ในสกุลต่ำ)

เราและทุกท่านจะต้องบรรลุธรรมพิเศษ แต่ไม่ทราบว่าจะบรรลุได้ในกัปป์ไหน ในภัททกัปนี้มีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ชมพูทวีปโลกใบนี้อายุคนร้อยปีลดน้อยลง ๑ ปี พอครบห้าพันปีพุทธศาสนาไม่เหลือเป็นพุทธันดรเห็นภัยที่ทำลายทำร้ายกัน ซึ่งทำบุญอายุมากขึ้นร้อยปี อายุเพิ่ม ๑๐ ปีเป็น ๒๐ ปีเป็น ๔๐ ปีเป็น ๘๐ ปีเป็น ๑๖๐ ปี ครบร้อยเพิ่มเท่าตัว อำนาจของคนทำบุญซึ่งทุกคนกลัวภัยทำดีอายุถึงแสนปี พอบุญมีมากประมาททำชั่วอายุลดเหลือ ๑๐ ทำดีขึ้นถึงแสนอยู่เช่นนี้ ลดเหลือ ๑๐ ขึ้นถึงแสนอีกครั้งและกลับลดลงเหลือ ๘๐,๐๐๐ ปี จะมีพระศรีอริยเมตไตยพุทธเจ้าจะลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์สุดท้ายในภัททกัปป์นี้ เราและทุกท่านซึ่งเคยนับถือพระพุทธศาสนาพระองค์ทรงขนเวไนยสัตว์ (สัตว์ที่เคย ปรารถนาพระนิพพาน) ทำฌานทำสมาธิ เจริญสติปัญญา ได้อนุโพธญาณ (การเรียน ฟัง) หรือจะให้บรรลุชาตินี้ เจริญมหาสติปัฏฐานเข้าวิปัสสนาญาณ เพื่อตรัสรู้อริยสัจ ๔ ซึ่ง มีกิจ ๑๖ เรียกว่าโสฬสกิจจ คือ ปริญญากิจ ประหานกิจ สัจฉิกิริยากิจ ภาวนากิจ รวมกิจ ๔ ประเภทนี้เป็นไป ในอริยมรรคจิตทั้ง ๔ จึงรวมเป็น ๑๖ กิจ ทุกขอริยะสัจจะ เป็นธรรมที่ควรรู้ เห็นแจ้งในปริญญากิจ บ้างก็เรียกว่าปริญญาตัพพกิจ และที่เรียกเป็นปริญเยยกิจก็มี ทุกขสมุทยอริยะสัจจ เป็นธรรมที่ควรละละโดยปหานกิจ บ้างก็เรียกว่า ปหาตัพ

พกิจ ทุกขนิโรธสัจจ เป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้งนั้น เจริญโดยภาวนากิจ เรียกภาเวตัพพกิจ โสดาปัตติมรรคจิต จะเห็นแจ้งอริยสัจจโดยกิจทั้ง ๔ คือเช่นเดียวกัน จึงรวมได้เป็น ๑๖ กิจ ทั้งสกทามีมัคคจิต อนาคามมิมัคคจิต อรหัตตมัคคจิต แต่ละมัคคจิตซึ่งเห็นแจ้งอริยสัจจ ๔ เช่นกัน จึงได้รวมเป็น ๑๖ กิจ ดังที่เรียกว่า โสฬสกิจจ หากปัจจุบันชาตินี้ยังไม่บรรลุได้ชาติต่อไปก็บรรลุ บรรลุได้ ไม่ต้องคอยศาสนาของพระศรีอริยเมตตไตย เพราะว่าจะพ้นพุทธันดรเป็นเวลาที่นานมาก การตรัสรู้ธรรมพิเศษนั้น ท่านที่บรรยายธรรมจบแล้วตรัสรู้ก็มี ท่านซึ่งฟังธรรมจบแล้วตรัสรู้มี ท่านที่สาธยายธรรมตรัสรู้มี ท่านที่ตรึกไปในธรรมตรัสรู้ได้ ก็มีแต่ท่านที่เจริญสติปัฏฐานอย่างช้า ๗ ปีก็ตรัสรู้ จะแน่นอนกว่า

การรู้เรื่องในโลก แต่ไม่รู้จักธรรมะ

ดังเช่นการกล่าวว่าไม่มีใครเคยเห็นพระพุทธเจ้า แล้วจะเชื่อได้อย่างไรว่าชาติหน้ามีจริง บุญ บาปไม่มีถูกหรอกให้เราทำดี ไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้าจะไม่เชื่อ การปิดตาไม่เห็นทาง ปิดใจไม่เห็นธรรม ความรู้ทางตา ความรู้ทางหู ความรู้ทางจมูก ความรู้ทางลิ้น ความรู้ทางกาย ความรู้ทางมโน ซึ่งเชื่อได้ทั้ง ๖ ทาง ไม่ใช่เชื่อด้วยเห็นอย่างเดียว การศึกษาก็เชื่อด้วยสัญญาความจำ ซึ่งความไม่รู้ไม่ต้องเรียนก็ไม่รู้ได้ ไม่ต้องมีใครมาสอนให้ไม่รู้ เช่น เคยเห็นว่าโลกนี้แบน เมื่อเรียนจึงได้รู้ว่าโลกไม่แบนอย่างที่คิด โลกล้อมรอบด้วยชั้นก๊าซ ซึ่งเรียกรวมว่า

“บรรยากาศ” บรรยากาศอยู่กับที่ด้วยแรงโน้มถ่วง เมื่อเทียบกับเส้นผ่าศูนย์กลางของโลก บรรยากาศมีความบางโดยสูงขึ้นไปจากพื้นผิวเพียง ๖๐๐ กม. เท่านั้น บรรยากาศห้าชั้น แบ่งตามอุณหภูมิซึ่งแตกต่างกัน ปริมาตร “ออกซิเจน” มีนัยสำคัญชั้นบรรยากาศเป็นตัวการที่ทำให้มีสิ่งมีชีวิตส่วนใหญ่ในโลกดำรงอยู่ได้ บรรยากาศช่วยกรองรังสี “อัลตราไวโอเลต” จากดวงอาทิตย์ มีอันตรายร้ายแรงมาก และยังช่วยเผาไหม้วัตถุต่าง ๆ จากอวกาศไม่ให้เข้ามาถึงโลกด้วย ร้อยละ ๙๐ ของชั้นบรรยากาศ ในชั้นบรรยากาศรวมตัวกันอยู่บริเวณตอนล่างขึ้นไปจากผิวโลก ๘๐ กม. ในบรรยากาศซึ่งก๊าซหลายชนิดผสมกัน สองชั้นซึ่งอยู่ต่ำสุดมี ในโตรเจน ร้อยละ ๗๘ ออกซิเจนร้อยละ ๒๑ และอีกร้อยละหนึ่งเป็นก๊าซชนิดอื่น ๆ ได้แก่ คาร์บอนไดออกไซด์ อาร์กอน มีเทน โอโซน ไฮโดรเจน ฮีเลียม ยังมีการระเหยของน้ำ ไม่คงที่ อยู่ระหว่างร้อยละ ๑-๔ ในชั้นที่ต่ำกว่าบรรยากาศชั้นที่สูงกว่าจะบางเบาลงเรื่อย ๆ ประกอบอะตอมของไฮโดรเจน และฮีเลียมที่กระจัดกระจายอยู่เป็นหลัก บรรยากาศมีพลังกดลงต่ำคือเรียกกันว่า ความกดอากาศ “ หรือความกดบรรยากาศ” ที่ระดับน้ำทะเล ๑ กก. ต่อ ตร. ซม. เนื่องจากโมเลกุลของอากาศถูกดึงไว้กับโลกด้วยแรงโน้มถ่วง ความกดจึงมีมากที่สุดที่พื้นผิว และค่อยเบาบางเมื่อขึ้นที่สูง ความกดอากาศวัดเป็นหน่วยมิลลิบาร์ คือเอคโตพาสคาล เครื่องบารอมิเตอร์ เป็นเครื่องวัดความเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ ความกดอากาศลดลง หรือเพิ่มขึ้น เราก็ไม่เคยเห็นเหมือนกันแล้วเราทำไมเชื่อ เพราะว่าความรู้ไม่ได้เชื่อสิ่งที่

ปรากฏทางตาเพียงอย่างเดียว ความรู้เกิดจากการศึกษาปัญญาเกิดขึ้นจากประสบการณ์ เมื่อเราไม่ปฏิบัติเราก็คิดไปไม่ถึง

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้รู้จักตัวเองให้มากขึ้นเพราะความรู้สิ่งต่าง ๆ สามารถแก้ความทุกข์นั้นเป็นเพียงปลายเหตุ การนับถือพระพุทธศาสนานั้นต้องมีความรู้จักตัวตนให้เข้าใจได้เป็นอย่างดี พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องอะไร ไม่รู้จักธาตุอันมีอยู่ภายในตน แต่รู้กล้องโทรทัศน์ฮับเบิลโคจรรอบโลกในชั้นเอกโซสเฟียร์ ชั้นนอกสุดของบรรยากาศ เอกโซสเฟียร์เป็นชั้นที่อยู่ขอบนอกสุด ขยายไปจนเชื่อมกับก๊าซระหว่างดาวเคราะห์ในอวกาศ อุณหภูมิอยู่ระหว่าง ๓๐๐ องศาเซลเซียสไปถึง ๑,๗๐๐ องศาเซลเซียส มีองค์ประกอบหลัก ได้แก่ ฮีเลียมและไฮโดรเจน คือโมเลกุลได้แผ่ขยายออกไปในอวกาศอย่างกว้างขวาง คือเนื่องจากปราศจากแรงโน้มถ่วง ก๊าซซึ่งหนีออกไป ในอวกาศ คลื่นวิทยุคลื่นสั้นสะท้อนกลับมายังโลก ชั้นลงมา เทอร์โมสเฟียร์ ชั้นที่สูงขึ้นไป ๖๐๐ กม. เหนือระดับน้ำทะเล มีส่วนซึ่งเรียกว่า ไอโอโนสเฟียร์ ที่ซึ่งอะตอมและโมเลกุลแตกประจุไฟฟ้าเนื่องจากรังสีของดวงอาทิตย์ ทำให้เกิดความร้อน อุณหภูมิเพิ่มสูงอย่างมากจนถึง ๑,๗๐๐ องศาเซลเซียส บริเวณสุดขอบเทอร์โมสเฟียร์ การสัญญาณวิทยุจากโลกบางครั้งสะท้อนกลับ ชั้นรองลงมาอีก เมโซสเฟียร์ อยู่เหนือขึ้นไปจากระดับน้ำทะเล ๘๐ กม. อุณหภูมิลดต่ำลง ตามความสูงจนถึง ๑๐๐ องศาเซลเซียส ที่บริเวณยอดสุดของบรรยากาศชั้นนี้ และสเตรโตสเฟียร์ ๕ ชั้นอยู่เหนือขึ้นไปจากระดับน้ำทะเล ๕๐ กม. อุณหภูมิสามารถลดลง ต่ำ

กว่าจุดเยือกแข็งชั้นโอโซน อยู่ในชั้นสเตรโตสเฟียร์ที่ราว ๒๔ กม. เหนือระดับน้ำทะเล เถ้าภูเขาไฟและสารเคมีจากอุตสาหกรรม เช่นสารซีเอฟซีเล็ดลอดเข้ามาสู่ชั้นนี้ และทำลายชั้นโอโซน เครื่องบินคองคอร์ดบินได้ซึ่งความสูง ๑๘ กม. เหนือพื้นโลก แต่รองลงมาอีก โทรโพสเฟียร์ ๖ ชั้นนี้อยู่เหนือระดับน้ำทะเล ๘-๑๖ กม. จากพื้นผิวโลก ชั้นความสูง แตกต่างกันไปตามฤดูกาล และละติจูด โดยสูงที่สุดบริเวณเส้นศูนย์สูตร และต่ำที่สุดบริเวณขั้วโลก อุณหภูมิลดต่ำลงตามระดับความสูง โดยเฉลี่ยอยู่ที่ ๗ องศาเซ็นเซียส /กม. จนถึงต่ำสุด ๕.๘ องศาเซลเซียส มีร้อยละ ๙๐ สภาพอากาศเกิดที่ชั้นนี้ ละอองเกสร ฝุ่น วัตถุที่ภูเขาไฟพ่นออกมา รวมทั้งเศษอุกกาบาตสามารถพบได้ในชั้นนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงทั่วทั้งนั้นที่กล่าวมาเป็นรูปธรรม มันไม่รู้อารมณ์ จิต เจตสิก เท่านั้น ที่เป็นนามธรรมผู้รู้อารมณ์ พระธรรมคำสั่งสอนเพื่อให้รู้จักตัวของตนเพื่อละกิเลสไม่ต้องรู้ไปหมด กิเลสมันไม่กลัวคนรู้ แต่มันกลัวคนละ

พุทธศาสนาประกอบด้วยองค์ ๔

๑. ศาสนวัตถุมีโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ

๒. ศาสนพิธี กระทำแล้วเป็นมงคลเคารพท่านผู้มีอาวุโส ไหว้ผู้มีศีล มีความรู้ พิธีกรรมทางศาสนา สวดพระพุทธมนต์ คือศาสนพิธี

๓. ศาสนิกบุคคล ภิกษุผู้สืบต่อเป็นตัวแทนศาสนา สามเณร อุบาสก อุบาสิกา คือพุทธศาสนิกชน

๔. ศาสนธรรม พระธรรมคำสั่งสอน พระธรรมที่ มีอยู่ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นปรมัตถ์ ฟังพระสัทธธรรม (ฟังเสียงธรรมที่ประเสริฐ) ความรู้ทางศาสนา ทรงให้แก้ปัญหาที่ต้นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะทุกข์เป็นปลายเหตุไม่มีใครแก้ได้ สัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่าง ๆ กันนั้น เพราะสถานที่เกิด เกิดในน้ำ เกิดบนบก เกิดในนรก เกิดเป็นมนุษย์ เกิดในวิมาน ฯ สถานที่เกิดต่างกันเพราะการกระทำต่าง ๆ กัน (ที่เจตนาทำดี ทำเลว) การกระทำต่างกันเพราะตัณหา ๑๐๘ ความอยากต่างกันเพราะความจำสิ่งที่รู้ต่างกัน ความจำสิ่งที่รู้ต่างกันเพราะจิตสั่งสมสิ่งต่าง ๆ มาต่างกัน ซึ่งต่างกรรม ต่างวาระ ตัวศาสนาธรรมหรือสภาวธรรมแห่งปรมัตถ์ ๔ ซึ่งเป็นคำสอนทั้งมวล ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระสาวกมีพระสารีบุตร เป็นต้น คำสั่งสอนโดยอ้อม ได้แก่ ศีลธรรม จริยธรรม คือมีอยู่ก่อนแล้ว พระพุทธเจ้าทรงรวบรวมไว้เป็นพระธรรมเทศนาขึ้น คือจะนำผู้ปฏิบัติตามได้มนุษย์สมบัติ ซึ่งทั้งสวรรค์สมบัติ ได้แก่ ศีล ๕ กรรมบถ ๑๐ และฌาน เป็นต้น คำสอนดังกล่าวนี้ ซึ่งเป็นคำสอนที่มีมาก่อนพระองค์ตรัสรู้ แต่ที่รับเอาเข้ามาเป็นคำสอนก็เพราะเป็นธรรมชั้นธรรมดา สำหรับบุคคลซึ่งผู้มีปัญญาน้อยรับฟังธรรมชั้นสูงไม่เข้าใจ เพื่อต้องการจะช่วยปุถุชนวาสนาบารมีน้อยไม่อาจจะเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นธรรมชั้นสูงที่เป็นที่สิ้นสุดแห่งทุกข์ได้เมื่อไม่รู้ก็อย่าไป นรก เปรต อสุรกาย ไม่ใช่ที่สบายของสัตว์ เพียง

แต่สัตว์เดรัจฉานแม้จะมีความสุขบ้าง ไม่อาจจะฟังพระสัทธรรมให้เข้าใจได้ การเกิดเป็นสัตว์มนุษย์ (มนุษย์ที่ติดข้องอยู่กับโลก) ยังหลงงมงายกับความสุขเล็กน้อยความทุกข์มีมากกว่า เกิดเป็นเทวดาสุขก็ประณีตขึ้น สุขนิพพานสูงสุดเพราะไม่กลับคืนกลับมาทุกข์อีก บุรุษผู้เป็นบัณฑิต พึงละเว้นบาปทั้งหลายในสัตว์โลก เหมือนผู้ที่เป็นบุรุษผู้มีจักษุ เมื่อทางอื่นที่จะก้าวไปมีอยู่ ย่อมหลีกทางอันไม่ราบเรียบเสีย จงเป็นบุรุษผู้มีจักษุละเว้นทางที่มีภัย ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาทด้วยพระธรรมเป็นกัลยา ณ มิตรนำชีวิตผาสุกได้ก็เพราะพระธรรมคำสอน

คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรงที่เป็นธรรมะหลักและเป็นธรรมชั้นสูง ได้แก่ ผู้รู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คำสั่งสอนทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้ทรงตรัสรู้เอง ไม่มีครูอาจารย์อื่นใดที่สามารถจะสั่งสอนได้ จึงนับว่าเป็นธรรมะชั้นสูง คุณสมบัติของพุทธศาสนิกชน อุบาสก อุบาสิกา นับถือพระพุทธศาสนาเข้าถึงพระรัตนะตรัยด้วยปัญญาตน มีคุณสมบัติศรัทธาเชื่อพระรัตนะตรัย เชื่อกรรม และผลแห่งกรรม กรรมคือการกระทำด้วยเจตนา ซึ่งเชื่อว่าตนมีการกระทำเป็นของตน เมื่อกระทำแล้วจะโอนผลให้ใครไม่ได้ทั้งนั้น เชื่อการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อว่าคำสอนที่พระองค์ตรัสไว้เป็นความจริง ศีลห้าบริสุทธิ์ มีกัลยาธรรม ไม่ตื่นข่าวเชื่อผลที่ปราศจากเหตุ ไม่แสวงหาบุญนอกศาสนาซึ่งพระองค์ไม่ได้สอน ขวนขวายการเจริญกุศล บำรุงพระพุทธศาสนา ปัญญาเป็นสิ่งสำคัญที่สุดคือเชื่อปัญญาตน และมีกัลยา ณ ธรรม คือ

ธรรมที่ดีงามเป็นเพื่อน ไม่เอาตัณหาเป็นเพื่อน เพราะซึ่งความเจริญ ความเสื่อมไม่ได้อยู่ที่ใครทำให้ กรรมใดใครสร้างกรรมนั้นสนองตน ทอดทิ้งความเป็น อุบาสก อุบาสิกา จึงขาดศีลธรรม จริยธรรม คุณธรรม อันเป็นคุณสมบัติในจิตใจโดยตรงของตนคืออริยทรัพย์ภายในสามารถ นำติดตามไปในภพหน้า ทรัพย์ที่ภายนอกนำติดตัวไปไม่ได้ คนพาล กระทำกรรมอันชั่วช้า ก็สำคัญว่า สิ่งนี้เท่านั้นประเสริฐ คนพาลได้เห็น โลกนี้เป็นปรกติ ไม่เห็นโลกหน้าเป็นปรกติต้องได้รับเคราะห์ร้ายในโลก ทั้งสอง ปัญญานั้นประเสริฐแท้ คนเขลาถึงมีเงิน มียศประเสริฐอะไรเล่า ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ย่อมนำ ความสุขมาให้ “มัจจา มนุษย์ผู้มีความตายเป็นสภาพ” ผู้ที่มาเกิดแล้ว จำจะต้องตาย ในโลกนี้ผู้ที่กระทำกรรมฉันใดไว้ คือบุญและบาปทั้งสอง ประการ ซึ่งบุญและบาปย่อมเป็นของที่จะติดตามไป ประดุจเงาติดตาม ตนไป บุคคลจึงควรทำกัลยา ณ ธรรมสะสมไว้เป็นสมบัติในปรโลก เพื่อ เป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย เมื่อใดบัณฑิตย่อมเห็นด้วยปัญญา ว่าสังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยงเมื่อนั้นจะย่อมหน่ายในทุกข์

ชีวิตซึ่งปฏิสนธิเกิดมาตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา คลอดออก มาเป็นทารกแรกเกิด เติบโตเป็นเด็ก วัยรุ่น หนุ่มสาว กลางตน แก่เฒ่า ซึ่งเป็นผู้สูงอายุ เจ็บและตายในที่สุด เมื่อชีวิตยังเป็นหนุ่มสาวและกลาง คน มีภรรยา บุตรธิดา ลูกและหลาน สร้างครอบครัว สร้างบ้าน สร้าง เรือน สร้างหลักฐานไว้ได้อย่างมั่นคง ตลอดจนสร้างเกียรติยศ สร้างชื่อ เสียง ได้ลาภ ได้ยศ ได้ความสุข ได้สรรเสริญ ประสพความสำเร็จใน

ชีวิต ในโลกทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อถึงบั้นปลายของชีวิต ๖๐ ขึ้นไป อันเป็นวัยเกษียณอายุราชการก็เพียงพอสำหรับชื่อเสียงทรัพย์สมบัติในทางโลกที่สร้างสมมามากแล้ว ชีวิตก็บอบช้ำมามากพอหรือยังที่จะเข็ดในความสุขความทุกข์ ฟังพระสัทธรรม เพื่อธรรมรสกิเลสลดน้อยถอยลง เป็นความสุขอันประณีต ชีวิตที่ยังเหลืออยู่สามารถปฏิบัติธรรมไม่เกินกว่าได้คิดว่ายาก เพียงแต่ละมานะความถือตนเรามีอำนาจเคยเป็นใหญ่ ความไม่ขัดเคืองพยาบาทโกรธแค้นไม่เบียดเบียนใคร เคารพสิทธิ์ของบุคคลตรึกไปในธรรมชื่อว่าปฏิบัติธรรม ได้อรรถรสเมื่อละจากโลกที่อันโหดร้ายนี้ไป ต้องได้เกิดที่มีความสุขกว่านี้ การสร้างสมอริยทรัพย์ ได้แก่การศึกษาและการปฏิบัติธรรม ตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรากฏมีอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา เป็นต้น หากไม่หยุดยั้งยังคงหวังหาชื่อเสียงทรัพย์สมบัติต่อไป ยังคงมุ่งหน้าซึ่งประกอบกิจการงานต่อไป ไม่คำนึงว่าร่างกายมันไม่เอาด้วย ซึ่งร่างกายเขาจะต้องแตกดับเมื่อครบวาระ จิตใจเขาจะเกิดแล้วดับ ๆ ไม่มีสิ้นสุด ทำหน้าที่เกิดต่อไปอยู่ภพอื่น ๆ ให้มีอริยทรัพย์ติดไว้เพื่อที่ดำเนินชีวิตหนทางไปสู่พระนิพพาน สิ่งที่หามาได้ในโลกนี้ไม่มีอะไรเหลือ เพราะเหตุความตายย่อมมีแก่สัตว์ผู้ที่เกิดมาแล้ว หามีแก่สัตว์ผู้ไม่เกิดไม่ มิใช่แต่ความตายอย่างเดียวเท่านั้น ที่แท้โรคทั้งหลาย มีโรคชราเป็นต้น โรคมีประมาณเท่าใด โรคเหล่านั้นแม้ทั้งปวงซึ่งต้องรักษาเพราะมีการเกิดเป็นเหตุ เกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์ พระพุทธองค์ทรงค้นภพความสุขซึ่งไม่มีวันตาย พระตถาคตเจ้าจึงนำมาสอนว่ารากเง้าของการเกิด ได้แก่ ตัณหาพาให้เกิด

ซึ่งพระองค์ทรงหักยอดแห่งตัณหาได้แล้วทรงสันติสุข ความสัทธา และศีล ฟังธรรม บริจาคทาน ปัญญา คือ อริยทรัพย์ภายใน ติดตามไปในภพใหม่ ทรัพย์ภายนอกตามไปไม่ได้

พุทธศาสนามี ๓ ระดับ

ประการแรก คือปริยัติศาสนา การที่จะรู้ธรรมะเบื้องสูงจำเป็นต้องรู้ธรรมชั้นพื้นฐานก่อน ต่อด้วยธรรมะชั้นกลาง คือปฏิบัติศาสนา และธรรมะชั้นสูง คือปฏิเวธศาสนา ตามลำดับจึงจะได้ธรรมรสและอรรถรสที่สมบูรณ์ ของการปฏิบัติธรรมะในพระพุทธศาสนาเสมือนกับการปลูกสร้างบ้านสร้างเรือน จะต้องสร้างตั้งแต่ชั้นล่างขึ้นไปถึงชั้นกลางชั้นสูง ตบแต่งชั้นกลางชั้นล่างชั้นบนจนเรียบร้อย หรือเหมือนการขึ้นบันได จำเป็นต้องก้าวไปตามลำดับ พระสัทธรรมคำสอนเช่นเดียวกันการก้าวข้ามชั้นอันตรายซึ่งชีวิตเราเป็นสิ่งที่มีค่า การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง ได้กล่าวแล้วพอสมควรเพื่อปฏิบัติธรรมโดยชอบ ก็ต้องศึกษาคือพระปริยัติธรรมให้เข้าใจด้วยปัญญาของตน ถ้าไม่ศึกษาฟังผู้อื่นพูดอย่างเดียวอาจผิดพลาดได้ เสมือนบุคคลที่จะเดินทางไกลผ่านป่า ไม่รู้จักแผนที่การจะเดินทาง ไม่รู้ว่ามีสัตว์ร้ายอะไรอยู่ ย่อมหลงทางและเกิดอันตรายขึ้นแก่ตัวเอง พระพุทธศาสนามีคำสอนให้ปฏิบัติซึ่งกิเลสอย่างหยาบทางกาย ทางวาจา ที่เรียกว่า วีติกกมกิเลส ทำให้เกิดการเบียดเบียนประทุษร้ายแก่ผู้อื่นด้วยกาย และวาจา และกิเลส

อย่างกลางที่เกิดขึ้นที่จิตและกลุ้มรุมจิตให้เล่าร้อน เรียกว่า ปริยุฏฐาน กิเลส ได้แก่ นิวรณ์ ๕ ส่วนกิเลสอย่างละเอียด รู้ได้ยาก เมื่อไม่ได้เหตุ ไม่ได้ปัจจัยก็ไม่เกิดขึ้น เป็นกิเลสที่นอนเนื่องจมอยู่ภายในจิต เรียกว่า อนุสัยกิเลส การปฏิบัติชั้นต้น งดเว้นบาปทางกาย ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลัก ทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดกับลูก และภรรยาผู้อื่น ไม่ดื่มสุรา หรือเสพติด ยา เว้นบาปทางวาจา ไม่กล่าวเท็จ และทำบุญ ให้ทาน ฟังธรรมได้บุญ ที่สมบูรณ์ กล่าวให้ง่าย ไม่เบียดเบียน ไม่ประทุษร้ายผู้อื่น ไม่ทำร้าย ตนเองด้วยกาย ด้วยวาจาซึ่งชื่อว่าปฏิบัติศาสนาเป็นการกำจัดกิเลส การ อวดว่าปฏิบัติธรรมก็ไม่ชื่อว่าปฏิบัติมันเป็นมานะกิเลส การไม่ปฏิบัติ ธรรม ซึ่งผู้หยาบช้าภายหน้ามีแต่ความทุกข์ ผู้ไม่ให้ทานเป็นผู้ตระหนี่ หวงแหนทรัพย์ อุปาทานยึดสมบัติโลกเป็นของตน ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้ แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ บุคคลละความชนะ และความแพ้เสีย ย่อมนอน เป็นสุข เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้น คนพาลเหล่านั้นย่อมนอนเป็นทุกข์

นางเปรตตนหนึ่งปรากฏให้พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเห็น พระเถระจึงถามนางว่าท่านเป็นใคร เปลือยกายมีรูปร่างน่าเกลียดซูบ ผอม เต็มไปด้วยเส้นเอ็น ดูก่อนนางผู้ซูบผอมมีแต่ซี่โครงมายืนอยู่ ณ ที่ นี้ นางเปรตนั้นตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ฉันเป็นเปรตเข้าถึงทุคติเกิด อยู่ในยมโลกได้ทำกรรมอันชั่วไว้ จึงจากมนุษย์โลกนี้ ไปสู่เปรตโลก พระ เถระถามว่า ท่านทำกรรมชั่วอะไร ด้วยกาย วาจา ใจ (ที่ร่วมทำบาป) ท่านจึงจากมนุษย์โลกนี้ไปสู่เปรตโลก เพราะมีวิบากกรรมอะไร ? นาง เปรตตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ชนเหล่าใด ผู้ที่เป็นบิดาก็ดี มารดาก็

ดี หรือแม้แต่ญาติผู้มีจิตเลื่อมใส พึงชักชวนฉันว่า จงให้ทานแก่สมณะพราหมณ์ ชนผู้อนุเคราะห์แก่ฉันเช่นนั้นไม่ได้มี ฉันจึงเป็นเปรตเปลือยกายด้วยความโลภไม่รู้จักพอ ถูกความหิวและความกระหายเบียดเบียน ซึ่งเที่ยวไปเช่นนี้ตลอด ๕๐๐ ปีนี้เป็นผลแห่งบาปกรรมของฉันทั้งมิได้ให้ทาน ฉันมีจิตเลื่อมใสขอไหว้ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เจริญแกล้วกล้ามีอนุภาพมาก ขอท่านจงอนุเคราะห์แก่ฉันด้วย ฯ อุทาหรณ์ที่ได้ยกมาเพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่า คนซึ่งไม่มีศีล ซึ่งจิตหยาบช้า ทำกรรมลามก ไม่มีความเลื่อมใสในพระรัตนะตรัย ไม่ให้ทาน ไม่นมัสการท่านผู้มีศีล เป็นต้น ย่อมได้รับทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า การรักษาศีลมีจิตเลื่อมใสในพระรัตนะตรัย การให้ทานอยู่เสมอย่อมเข้าถึงสุคติอันเป็นทิพย์ มีความสุขกายสุขใจเป็นนิตย์, การปฏิบัติธรรมชั้นกลาง เพื่อละกิเลสปริยุฏฐานะเป็นกิเลสอย่างกลาง คือนิวรณ์ ๕ เพื่อให้จิตเข้าถึงความสงบสุขอันประณีต ต้องอบรมจิตรู้อุบายทำให้สงบจากกิเลส สงบจากอกุศลธรรมอันเป็นบาป เรียกว่าการเจริญฌานหรือเรียกว่าอัปปนาฌาน หรือสมาธิภวนา สมาธิภาวนา ๔ สมาธิแปลว่า การเจริญสมาธิ จำแนกออกตามวัตถุประสงค์ ๔ อย่างตามที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวในพระสูตรทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ดังนี้คือ

ก. สมาธิภาวนา เพื่ออยู่เป็นสุขที่ปัจจุบันชาตินี้ เช่นใช้เป็นเครื่องพักผ่อนจิต หาความสุขยามว่าง ได้แก่ นั่งสมถะกัมมัฏฐาน ทำให้จิตสงบได้ขณิกสมาธิ และต่อไปจนได้ฌาน และอภิญญาในที่สุด

ข. สมาธิภาวนา เพื่อได้ญาณทัสสนะ ได้แก่ เพื่อให้ได้ความเห็นที่ถูกต้อง อันประกอบด้วยปัญญาชั้นสูง จนถึงความรู้ว่าจิตหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

ค. สมาธิภาวนา เป็นไปด้วยเพื่อสติ และสัมปชัญญะ

ง. สมาธิภาวนา ที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ เป็นวิปัสสนาภาวนาไปแล้ว เป็นการปฏิบัติธรรมชั้นสูง เรื่องมหาสติปัฏฐานสู่วิปัสสนา

ปฏิบัติธรรมะชั้นสูง

การปฏิบัติธรรมชั้นสูงในพระพุทธศาสนา ก็เพื่อจะละกิเลสอย่างละเอียด เป็นปฏิปทาแนวปฏิบัติที่ยอดเยี่ยมในพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่มีอยู่ที่ในคำสอนอื่นใดทั้งสิ้น เพราะเป็นธรรมะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพระบารมีถึง ๔ อสงไขยแสนกัปป์ จึงทำให้แจ้งซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ การที่พุทธศาสนิกชน พุทธบริษัท ตั้งใจจะปฏิบัติให้ลุร่วงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ สมดังมโนปรารถนาจึงเป็นของยากยิ่ง การตรัสรู้เรื่อง จิต เจตสิก รูป นิพพาน คืออริยสัจ ๔ อย่างถูกต้อง การปฏิบัติต้องมีการกระทำ ซึ่งประกอบด้วยองค์ธรรม ๔ ประการ เรียกว่า วุฒิธรรม ๔ คือธรรมเป็นเครื่องเจริญเป็นเหตุเป็นปัจจัยเสียก่อนจึงมีช่องทาง หรือแนวทางที่จะได้รับข้อปฏิบัติได้ถูกต้อง

ก. สัปปุริสเสวะ การคบสัตบุรุษ เสวนากับท่านผู้ที่รู้ ผู้ทรงคุณวุฒิในทางธรรม

ข. สัทธัมมัสวนะ การฟังพระสัทธรรม เอาใจใส่เล่าเรียนหาความรู้เพิ่มให้มากขึ้น

ค. โยนิโสมนสิการ การทำใจโดยแยบคาย คิดหาเหตุผลโดยถูกวิธี

ง. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามควร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ เป็นไปเพื่อเจริญปัญญาเป็นธรรมมีอุปการะมาก ดังนั้นผู้ที่มีความประสงค์ที่ปฏิบัติธรรมะชั้นสูงในพระพุทธศาสนา มีความจำเป็นต้องประกอบด้วยวุฒิธรรม ๔ นี้ การตรัสรู้ต้องตรัสรู้เพียงอริยสัจ ๔ เท่านั้น ไม่ใช่เข้าใจกันว่ารู้เรื่องต่าง ๆ อริยสัจ ๔ คือ รู้ในทุกข์ รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ รู้ในธรรมเป็นที่ดับทุกข์ รู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นผู้ดับทุกข์ ซึ่งที่มาในขุททกนิกาย กถาธรรมบท “บัดนี้ ท่านเป็นผู้มีวัยอันชรานำเข้ามาแล้ว เป็นผู้เตรียมพร้อมเพื่อจะไปสู่สำนักของพญามัจจุราช, อนึ่ง แม้ที่พักระหว่างทางของท่านก็ยังไม่มี, อนึ่ง ถึงเสบียงทางของท่าน ก็หามีไม่, ท่านนั้นจงทำที่พึ่งแห่งตนแก่ตน, จงพยายาม จงเป็นบัณฑิต ท่านเป็นผู้ที่มลทินอันกำจัดได้แล้ว ไม่มีกิเลสเป็นดังเนินผา จะไม่เข้าถึงชาติชราอีก ” ความโศกย่อมเกิดแต่ความรัก ภัยย่อมเกิดแต่ความรัก ความโศก ความเศร้าโศก ความแห้งใจ ย่อมไม่มีแก่ผู้อันพ้นวิเศษแล้ว จากความรัก, ภัยจักมีแต่ที่ไหน

ปฏิบัติธรรมขั้นสูงต้องบริกรรม

บริกรรม หมายเอา ธรรมซึ่งบัณฑิตทั้งหลาย พึงทำให้เกิดขึ้นครั้งแรก และครั้งหลัง ๆ ให้ติดต่อกันเรื่อยไปเป็นนิตย์ จนถึงเกิดมีขึ้นในสันดานของตนเอง แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง เป็นสมถะภาวนา คือการเพ่งอารมณ์ เพื่อให้จิตสงบอยู่ในอารมณ์เดียวกัน สงบจากกิเลสนิวรณ์ทั้ง ๕ และเป็นวิปัสสนาภาวนา เป็นการเพ่งอารมณ์ คือใช้ปัญญาด้วยพิจารณานามรูป เพื่อให้รู้เหตุผลของสภาวธรรมทั้ง ๒ ตามความเป็นจริง สภาวะของจิตและเจตสิกเป็นนาม สภาวะกายเป็นรูป เป็นทุกข์สัจจะ ตัณหาเป็นสมุทัยสัจจะ สมถะภาวนา เรียกว่าสมถะกัมมัฏฐานและวิปัสสนาภาวนา เรียกว่าวิปัสสนากัมมัฏฐาน การบริกรรมทั้ง ๒ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ที่มหาสติปัฏฐานนั้น ขณะบริกรรมเป็นลักขณูปนิชฌาน (เป็นสมถะกัมมัฏฐาน) เพียรเผานิวรณ์ ๕ ขณะพิจารณาเป็นวิปัสสนาทำลายโมหะ (อวิชชา) วิปราศ (คือวิปัสสนากัมมัฏฐาน) “ ผู้เจริญมหาสติปัฏฐานไม่ได้บริกรรมอารัมณูปนิชฌานได้ฌานก่อนออกจากฌานแล้วจึงตรัสรู้” แต่เจริญมหาสติปัฏฐานสมถะกัมมัฏฐานมีเพียงขณิกะสมาธิอย่างแก่กล้า เมื่อเกิดมรรคจิตเข้าถึงพระนิพพานถือว่ามรรคจิตซึ่งเป็นปฐมฌาน เพราะมีองค์ฌาน ๕ อยู่ในมรรคจิตฉะนั้น การเจริญมหาสติปัฏฐาน เป็นสมถะกัมมัฏฐานทั้งเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือสองอย่างควบคู่กัน ปฏิบัติธรรมชั้นสูง จะต้องบริกรรมแต่เวไนยสัตว์ อุคฆฏิตัญญู ผู้ซึ่งอุปนิสัยบารมีแก่กล้า บรรยายธรรม

จบก็ตรัสรู้ ฟังธรรมจบตรัสรู้ สาธยายธรรมแล้วตรัสรู้ ตรึกไปในธรรมแล้วตรัสรู้ ฉะนั้น การปฏิบัติธรรม ทั้งสมถะและวิปัสสนาต้องบริกรรม สำหรับผู้ที่เริ่มปฏิบัติหากชาตินี้ยังไม่ตรัสรู้ที่ต้องเป็นปัจจัยชาติต่อไป เป็นเวไนยสัตว์ตรัสรู้แบบ แสดงธรรม บรรยายธรรม สาธยายธรรม ตรึกไปในธรรม ก็ตรัสรู้ได้ เป็นแน่เพราะว่าเป็นผู้มีปัญญา สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ภาวนามยปัญญา จากอดีตชาติมีมามากพอจะตรัสรู้ ต้องการจะตรัสรู้ในชาตินี้ พระพุทธองค์ทรงรับรองเจริญมหาสติปัฏฐาน เข้าถึงนามรูปแล้วสู่วิปัสสนาเจ็ดวัน อย่างช้าเจ็ดปี ผู้นั้นจะต้องเป็นพระอรหันต์ หากอุปาทิยังเหลือเป็นพระอนาคามีในชาตินี้

กรรมองค์ธรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิก

เจตนาเจตสิกคือตัวกรรม จิตเป็นประธานในการรู้อารมณ์ มีเจตนาเจตสิกประกอบ เจตนา เป็นความจงใจกระทำกิจของตน มีลักษณะ ดังนี้ คือมีความตั้งใจเป็นลักษณะ มีการประมวลมาเป็นกิจ มีการจัดแจงเป็นผลปรากฏ เจตนาเจตสิกเป็นนามขันธ์ คือสังขารขันธ์ของขันธ์ ๕ ฉะนั้น สังขารขันธ์ที่เหลือ ทั้งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ (นามขันธ์ ๓) เป็นเหตุใกล้ให้เจตนาเจตสิกเกิดขึ้นพร้อมกับ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนามขันธ์ทั้ง ๔ เพราะต้องเกิดพร้อมกัน ซึ่งดับพร้อมกัน เกิดที่เดียวกัน รู้อารมณ์เดียวกัน นามขันธ์ทั้ง ๓ นี้จึงเป็นเหตุใกล้ ให้เกิดเจตนาเจตสิกเป็นตัวทำกรรมให้วิบากจิตเกิดขึ้น คือทั้งกรรมหนัก กรรมเมื่อใกล้จะตาย กรรมที่ทำอยู่สม่ำเสมอ กรรมที่ทำไว้พอประมาณ

กรรมหรือเจตนามีหน้าที่เพาะพืชพันธ์ หรือเก็บรักษาการกระทำที่ทำแล้ว มีอำนาจในการซึ่งก่อให้เกิดผลในเวลาต่อไปเป็นวิบากจิต มีเห็น ได้ยิน รับกลิ่น รับรส รับสัมผัส รับผลกรรมทางมโน และกัมมชรูปคือรูปที่เกิดจากกรรมคือรูปร่างหน้าตาเราไม่เหมือนกัน สัตว์คือร่างกายและจิตใจ ซึ่งการกระทำ ทางกาย ทางวาจา ทางใจประกอบด้วยเจตนา จึงทำให้เกิดผลกรรมทั้งวัน และแล้วก็ทำกรรมทั้งวัน นอกจากนี้ก็นอนหลับไม่ทำกรรม ซึ่งนอนหลับก็รับผลกรรม กรรมเป็นชื่อของเจตนา เจตนา ที่เกิดกับจิต ทำอกุศลกรรม ทำกุศลกรรม ทำฌาน ทำอรูปฌาน เป็นกรรม กรรมที่ได้นำเกิด กรรมที่อุดหนุนกรรมอื่น กรรมที่ไปเบียดเบียนกรรมอื่น ๆ กรรมที่เข้าไปตัดรอบกรรมอื่น ๆ กรรมที่ให้ผลชาตินี้ไม่มีโอกาสให้ก็อโหสิกรรม กรรมให้ผลในชาติที่สองไม่มีโอกาสให้ก็อโหสิกรรม กรรมอันเป็นหลักใหญ่คือเมื่อให้จะให้ในชาติที่สามไม่มีโอกาสให้จะติดตามไม่อโหสิกรรม จนกว่าจะได้ให้ผลสำเร็จลงแล้วจึงอโหสิกรรม ขึ้นชื่อว่าทุจริตกรรมแม้เพียงเล็กน้อย บุคคลไม่ควรทำ ด้วยความสำคัญว่า ชนพวกอื่นย่อมไม่รู้กรรมนี้ของเรา ส่วนสุจริตนั่นแหละ เมื่อคนอื่นแม้ไม่รู้ก็ควรทำ, เพราะว่า ขึ้นชื่อว่าทุจริต แม้บุคคลปกปิดในการกระทำก็ย่อมทำการเผาผลาญ ในภายหลัง, ส่วนสุจริตธรรมกระทำแล้วย่อมมีความปราโมทย์ให้เกิดขึ้น มีแต่ความผาสุก

ความเชื่อในเรื่องกรรมเป็นหลักสำคัญอย่างยิ่งตามหลักพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า “ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลจงใจแล้วย่อมทำกรรมด้วย กาย วาจา ใจ

(จิต) บุคคลควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตนมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย ผู้ใดทำกรรมอันใด ทำดีหรือทำชั่วก็ตาม เขาจะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น” ความเชื่อเรื่องกรรม ท่านจำแนกไว้เป็น ๓ ประเภท ๑. เชื่อตามกล่าวไว้แล้ว ๒. เชื่อในผลของกรรมที่จะเกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นแล้วตามสมควรแก่กรรมที่บุคลได้กระทำลงไปแล้ว ๓. ความเชื่อซึ่งสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เมื่อบุคคลมีความเชื่อและสามารถปรับความคิดเห็นในหลักกรรม ๓ ประเภท ดังที่ได้กล่าวแล้วทำให้บุคคลเข้าถึงความเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ซึ่งปัญญาเห็นชอบในข้อที่เรียกว่า กัมมัสกตาสัมมาทิฏฐิ คือปัญญาอันชอบว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรม และวิบากกรรมเป็นของตนเอง ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้ามีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายกล่าวอยู่ก็ดีกระทำอยู่ก็ดี เพราะเหตุนั้นเขากำลังกระทำกรรมความชั่วทุกข์ย่อมตามเขาไปดุจล้อหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไป ฉะนั้น, ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลผู้ใดที่มีใจผ่องใส แล้วกล่าวอยู่ก็ดีกระทำอยู่ก็ดี เพราะเหตุนั้นเขากำลังกระทำกรรมดี ความสุขย่อมตามเขาไปเหมือนเงาตามตัว ฉะนั้น, จริงอยู่บุคคลผู้ทุศีลนอนอยู่บนเตียงเป็นที่ตาย ฐานะที่ตนสมาทานกรรมคือความเป็นผู้ทุศีล ย่อมปรากฏแก่เขาลืมตาเห็นโลกนี้ หลับตาเห็นโลกหน้า, อบายภูมิ ๔ ย่อมปรากฏแก่เขาตามสมควรแก่กรรม ย่อมเป็นเหมือนถูกทิ่มแทง ด้วยหอก ๑๐๐ เล่ม และเหมือนถูกลวกด้วยเปลวไฟ เขาร้องครวญครางว่า ขอเถอะ ขอทีเถอะ, ดังนี้จนตาย ด้วยเหตุนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า หลงกระทำกาละ ไม่ควรทำบาปด้วยวาจา ด้วยใจ และด้วยกายอย่างไหน ๆ ในโลกทั้งปวง ควรละบาปเสียแล้วมีสติ ปัญญา ไม่ควรเสพทุกข์อันประกอบด้วยโทษไม่เป็นประโยชน์มีแต่จะกระทำให้ชีวิตเศร้าหมอง

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ทรงแผ่ข่ายพระรัศมีซึ่ง พระสัทธรรม และทรงเป็นผู้ชี้ธรรมอันประเสริฐ คือพระนิพพาน ทรงเผยแผ่คำสอนอันประเสริฐทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ให้ปรากฏรุ่งเรือง เพื่อเวไนยสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในโลกทั้งสาม จักได้ฆ่าศัตรูภายในคือ กิเลสแล้วให้เข้าถึงซึ่งพระนิพพาน ขอเดชพระพุทธเจ้าพระองค์ ซึ่งจงประสิทธิประสาทพรให้แก่ข้าพระองค์ได้มีชัยมงคล และจงทรงอนุเคราะห์ความประสงค์ ข้าพระองค์ซึ่งตั้งความปรารถนาไว้แล้ว ซึ่งให้สำเร็จความได้ประโยชน์ของผู้อ่าน คำว่าศาสนามาจากบาลีที่ว่า สาสน มีความหมายว่า คือธรรมที่เบียดเบียนประทุษร้ายต่อกิเลสทั้งปวง หรืออีกนัยหนึ่งคำว่าศาสนาหมายความถึง ธรรมคือเป็นที่ตั้งแห่งการอบรมสั่งสอนมนุษย์พร้อมทั้งเทวดาและพรหมชื่อว่าสาสนะ หรือธรรมที่เป็นเหตุแห่งการอบรมสั่งสอนมนุษย์พร้อมทั้งเทวดาและพรหม ชื่อว่าสาสนะ ศาสนาคำสอนที่เป็นที่นิยมแก่ชาวโลกนั้นมีอยู่หลายศาสนาด้วยกัน บรรดาผู้ซึ่งนับถือศาสนาต่าง ๆ ทั้งปวง ต่างมีหน้าที่จะต้องชี้แจงแสดงคำสอนเป็นบุคคลที่มี "อัตตา" ต้องมีศาสดาของตน ๆ เป็นบุคคล พร้อมทั้งประวัติเรื่องของใครเหมือนกันทุกศาสนา แต่ว่าคำสอนทางพระพุทธศาสนาเพิ่ม "อนัตตา" ปฏิเสธอัตตา ไม่มีบุคคล ไม่มีสัตว์ เพื่อไม่ให้

เดินไปในท่ามกลางความหลง การรู้เรื่องอนัตตา เหมือนกับผู้ที่เดินท่ามกลางความสว่าง เพราะทรงสอนถึงเรื่องสิ่งที่มีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตเพื่ออยู่กับโลก การสอนนามรูปโดยความเป็นอนัตตา เพื่อพ้นทุกข์ในโลก เข้าถึงพระนิพพาน การมีความเห็นผิดว่า จิต เจตสิก รูป (ร่างกาย) เป็นตัวเราเรียกว่า อัตตา โดยเป็นโวหารของชาวโลกเป็นเหตุให้เกิดความเห็นผิดว่ามีตัวตน เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินกับความหลงและความยกตนถือตัว อนัตตาก็ไม่มีโอกาส ที่จะปรากฏให้เห็น ในศาสนาอื่นไม่ได้สอนอนัตตาไม่มีตัวตน มีแต่อัตตาเท่านั้น พระพุทธศาสนาสอนอัตตาในเบื้องต้นเพื่อประโยชน์สุขชาวโลก ส่วนพระธรรมจิต เจตสิก รูป นิพพาน ปรมัตถ์ธรรม ๔ ดำรงอยู่ในสภาวธรรมเป็นธาตุ โลกบัญญัติสมมุติเป็นโวหารจนเกิดความเข้าใจผิดมีตนเป็นอัตตาเมื่อปรารถนาพระนิพพาน ให้พ้นทุกข์จะต้องปรับความเห็น มันไม่ใช่อัตตา มันดำรงอยู่อย่าง เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวธรรม เป็นธรรมธาตุ คือสภาพที่ทรงไว้ซึ่งคือกฎเกณฑ์ความยุติธรรมของธรรมชาติ ทำบุญซึ่งต้องมีความสุข ทำบาปซึ่งต้องมีความทุกข์ ผู้พ้นกฎเกณฑ์ธรรมชาติ คือพระอรหันต์เข้าถึงนิพพาน ๔ ครั้ง ละบาปลอยบุญซึ่งเป็นบรมสุข พ้นจากความตาย

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงความเป็นไปของสิ่งซึ่งมีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิตธรรมทั้ง ๒ นัย ทรงแสดงโดยเป็นอัตตาบุคลาธิษฐาน ซึ่งเอาธรรมเป็นตัวตนคนสัตว์ และทรงแสดงธรรมในสิ่งที่ไม่มีชีวิต คือธรรมภายนอกตัวของสัตว์มีเพียง ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น

รส อาหาร คือมีแข็งอ่อนดิน ที่ไหลซึมซับน้ำ ร้อนเย็นไฟ เคร่งตึงไหว ลม คลื่นแสงสี คลื่นเสียง กลิ่นต่าง ๆ เปรี้ยวหวานมันเค็มเผ็ดขมรส สิ่งนำมาสู่ร่างกาย (ชนกสัตติ) โดยอุปถัมภกสัตติ หรืออุปาลกสัตติ (ซึ่งอุปถัมภ์หรืออนุบาลร่างกาย) คือ อาหาร รูปธรรมเหล่านี้ เป็นปรมาณูซึ่งเล็กที่สุด แยกออกจากกันไม่ได้ทั้ง ๘ รูป คือเล็กกว่าอะตอมทางวิทยาศาสตร์ หนึ่งมิลลิเมตรแบ่งเป็น ๑,๐๐๐,๐๐๐ ส่วนคือหนึ่งอะตอมในพุทธศาสน์แบ่งส่วนหนึ่งของอากาศมาตราวัดจากโยชน์ลงมาเป็นเส้นเป็นวาเป็นศอกเป็นคืบเป็นนิ้วเป็นองคุลี และองคุลีมี ๗ เม็ดข้าวเปลือก เอาเม็ดข้าวเปลือกแบ่งเป็น ๗ ส่วนเป็นหนึ่งโอกา เอาหนึ่งโอกาแบ่ง ๗ ส่วนโตเท่ากับตัวเหาเป็นหนึ่งริกขาญู เอาหนึ่งริกขาญูที่แบ่ง ๗ ส่วนโตเท่าไข่เหาเป็นรถเรณู เอาหนึ่งรถเรณูแบ่ง ๓๖ ส่วน ก็ต้องดูรัศมีพระอาทิตย์ส่องเข้าจะเห็นซึ่งผ่านช่องฝาเป็นตัชชารี เอาหนึ่งตัชชารีแบ่ง ๓๖ ส่วนเป็นอณู เอาหนึ่งอณูแบ่ง ๓๖ ส่วนเป็นหนึ่งปรมาณู ซึ่งเม็ดข้าวเปลือกแบ่งออกเป็น ๘๓,๐๐๐,๐๐๐ ส่วน ให้เล็กกว่านี้อีกไม่ได้ การเห็นเกิดจากแสงอาทิตย์ และแสงจันทร์สะท้อนแสงจากดวงอาทิตย์ เสียงเกิดจากแข็งกับแข็งกระทบคลื่นเสียงเกิดขึ้น ฉะนั้น รูปภายในกาย และรูปภายนอกต้นไม้มีชีวิตรูปเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งรูป ทั่วทุกจักรวาลก็มีเพียงรูปธรรม มวลสารอื่น ๆ ไม่ได้นอกไปจาก ดิน น้ำ ไฟ ลม สี เสียง กลิ่น รส ชีวิต ที่ทรงแสดง อิฐ หิน ไม่มีชีวิตรูป มีเพียง ๘ รูปธรรมที่มันไม่รู้อารมณ์ ในร่างกายของสัตว์โลก เพิ่มรูปที่เกิดจากกรรม คือตา หู จมูก ลิ้น กาย หทัยรูป รูป เพศชาย หญิง ชีวิตรูป เป็นต้น โวหารที่ทรงแสดง

ว่าเป็นบุคคลมี “อัตตา” สมมุติไปตามโวหารโลกคือตัวตนคนสัตว์ตามกระแส ซึ่งนิยมกันว่าร่างกายจิตใจเป็นสัตว์ หากจะกล่าวโดยตรงไม่ได้กล่าวถึงสภาพของจิตซึ่งมีหน้าที่โดยเฉพาะ ทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องเกิดความรู้สึกต่าง ๆ มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น จนกระทั่งถึงเกิดการคิดนึก มีกิจการงานทั้งปวงมีแต่พระธรรมซึ่งเป็น “อนัตตา” และทรงแสดงถึงจิต เจตสิก กัมมชรูปซึ่งอยู่ในร่างกาย เรียกเป็นอัตตาหรือสัตว์เป็นธรรมล้วน ๆ เรียกว่าเป็นอนัตตา ซึ่งพระตถาคตเจ้าได้ชัยชนะพยาวสวัสดีเทวบุตรมาร ไม่ทรงลุกจากบัลลังก์จนได้ตรัสรู้ธรรมพิเศษ

สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

เป็นสวรรค์ชั้นที่หกมีพระยาวสวัสดีเทวะบุตรมารที่เป็นยักษ์อยู่หมู่หนึ่ง และพระยาวสวัสดีเทวะบุตรหมู่หนึ่งเป็นเทพหมู่หนึ่ง เทวะดาเกิดในภูมินี้ย่อมเสวยกามคุณ (บ่อเกิดแห่งกาม ไม่ใช่กามมีคุณ) ๕ คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มีเทวะดาองค์อื่นรู้ความต้องการของตนแล้วเนรมิตให้ภูมินี้ จึงชื่อว่า ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ หรือเทวะดาทั้งหลายที่ชื่อว่า ปรนิมมิตวสวัตตี เพราะได้เสวยกามคุณที่เทวะดาองค์อื่น ๆ เนรมิตให้ ซึ่งเทพบุตรเทพธิดาที่อยู่ในชั้นปรนิมมิตวสวัตตี เมื่อต้องประสงค์การเสวยกามคุณทั้ง ๕ เวลาใดเวลานั้น เทวะดาที่เป็นผู้รับใช้ก็จัดการเนรมิตขึ้นให้ตามต้องการ เทวะดาทั้งหลายอยู่ในชั้นนี้ไม่มีคู่ครองเป็นประจำ ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือเทวะดาทั้งหลายนั้นคือ วสวัสดีมารเทวะ

บุตร เป็นผู้ปกครองเทวะดาทั้ง ๖ ชั้น มารเทวะบุตรองค์นี้เป็นมิจฉาเทวะดา ไม่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่คอยขัดขวางให้เกิดอุปสรรคต่าง ๆ ต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่เสมอ นับตั้งแต่ออกมหาภิเนษกรมณ์ (ออกบวช) เป็นต้นมา จนทั้งถึงปรินิพพาน ต่อมาเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดับขันธ์ปรินิพพานไปแล้ว ๓๐๐ ปีในสมัยนั้นพระเจ้าศรีธรรมาอโศกราช เป็นพระราชาครองสมบัติอยู่ในเมืองปาตลีบุตรท่านทรงได้เลื่อมใสในพระ พุทธศาสนา ได้ทรงสร้างปูชนียสถานเป็นพระเจดีย์ และวัดเป็นจำนวนอย่างละ ๘ หมื่น ๔ พัน เพื่อเป็นการบูชาพระธรรมขันธ์ ๘ หมื่น ๔ พัน และทรงสร้างพระมหาเจดีย์บรรจุพระสาริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสำหรับเป็นที่สักการบูชาเมื่อสร้างเสร็จมีการฉลองปูชนียะสถานที่สร้างขึ้นนั้นเป็นเวลา ๗ เดือน ๗ วัน คือขณะทำการฉลองอยู่นั้นพระยามารเทวะบุตรผู้นี้ได้มาแกล้งทำลายพิธีนั้นด้วยอิทธิฤทธิ์ ประการต่าง ๆ การทำลายของพระยามารผู้นี้ไม่สำเร็จ เพราะมีพระมหาเถรอุปคุตต์ได้มาทำการขัดขวางต่อสู้กับพระยามารจนเสียสิ้นพยศ ผลสุดท้ายที่พญามารละมิจฉาทิฏฐิได้ กลับเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จนถึงปรารถนาพุทธภูมิ (พระพุทธเจ้า) ในกาลข้างหน้า ในบรรดาเทวะดาไม่ใช่มีแต่เทพเท่านั้นเทวะดาที่เป็นยักษ์ก็มี ผู้บัณฑิตทั้งหลายเกลียดการเสวยกามคุณที่เกี่ยวกับการมีคู่ครอง เพราะต้องถูกความหิวกระหายต่อสิ่งนี้เบียดเบียนอยู่เสมอ และความสุขได้รับจากการเสวยนี้ก็คล้าย ๆ เช่นเดียวความสุขของพวกเปรตแสวงหาน้ำ

ประเภทแห่งอวีจินรก

ที่มาในสฬายตนสังยุตตนิกาย และอังคุตตรอัฏฐกถา จำแนกโทษของสัตว์ทั้งหลายที่ต้องไปสู่นรก พระราชามหาอำมาตย์ และผู้มีอำนาจมาก พลังกาย พลังทรัพย์ อำนาจการปกครอง เวลาอยู่ในมนุษยโลกเบียดเบียนบุคคลที่ต่ำกว่าตนโดยความไม่เป็นธรรม และพวกมหาโจรที่ปล้นและทำลายทรัพย์สิน ทำลายบ้านเมืองตลอดถึงฆ่าคน แล้วซึ่งเอาทรัพย์สมบัติหนีไป บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ สัญชีวนรก เป็นส่วนใหญ่ บุคคลที่เบียดเบียนหรือฆ่า ภิกษุ สามเณร ดาบส หรือเพชฌฆาตที่ทำหน้าที่ประหารบุคคลทั้งพวกภิกษุสามเณรผู้ทุศีลเป็นอลัชชี บุคคลที่ได้กล่าวนี้ เมื่อตายแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน กาฬสุตตนรก เป็นส่วนมาก อีกนัยหนึ่งบุคคลที่ฆ่าพ่อแม่ก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในกาฬสุตตนรก บุคคลที่ทำหน้าที่ทรมานช้าง ม้า โค กระบือ ฯลฯ ทั้งบุคคที่เบียดเบียนสัตว์ที่ตนกำลังใช้ทำประโยชน์โดยไมมีความเมตตาสงสารสัตว์ ทั้งจำพวกนายพรานนกพรานเนื้อเหล่านี้ เป็นต้น บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน สังฆาตนรกเป็นส่วนมาก ต้องขออภัย ที่ยกมาเพราะว่าเป็นหลักฐานในการประกอบการยืนยันซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า สวรรค์ และนรก มีอยู่จริง ๆ เพราะการสอนกล่าวกันว่า สวรรค์นรกไม่มี สวรรค์ซึ่งอยู่ในอก นรกมีอยู่ในใจ จึงขอยกตัวอย่างมาเพียงนิดเดียว การไม่ศึกษาจากพระพุทธเจ้า ไม่ศึกษาเรื่องโลก ๆ ก็จะต้องเชื่อแบบไม่มีความรู้

ใครบอกอะไรก็เชื่อ แต่ความเชื่อตถาคตโพธิ์สัทธา เชื่อในการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สัทธาจัดเป็นธรรมเบื้องต้น ให้ประกอบคุณงามความดี เชื่อเรื่องกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน ไม่ใช่ปกติสัทธาเชื่อทั่วไป การเชื่อในพระรัตนตรัยเกิดเลื่อมใสพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์คงไม่งมงายเพราะเราเชื่อในการตรัสรู้ของพระองค์ พวกเชื่อแต่สวรรค์อยู่ในอกนรกอยู่ใจกลับอ้างเชื่อวิทยาศาสตร์ทั้งที่ตนเองอาจไม่ได้ศึกษาด้วยตนเอง ฟังมานิดหน่อยก็เชื่อ เพียงกลัวจะเชื่อแบบโบราณ “ดูก่อนภิกษุ บุคคลผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญามาก ในธรรมวินัยนี้ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตน ย่อมไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดเบียดเบียนตนและผู้อื่น, เมื่อคิดย่อมจะคิดเพื่อเกื้อกูลแก่ตน เพื่อเกื้อกูลแก่ผู้อื่น เกื้อกูลทั้งแก่ตนแก่ผู้อื่น และเกื้อกูลแก่โลกทั้งหมดที่เดียว ดูก่อนภิกษุ บุคคลผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญามากเป็นอย่างนี้แล” ที่จากพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต อุมมังคสูตร (ความเชื่อคนโบรานความเชื่อคนรุ่นใหม่ก็ต้องอาศัยความจริง)

สัปบุรุษเป็นบัณฑิต และอสัปบุรุษเป็นพาลชน (ปัญญาน้อย) อ่อนรู้เรื่องชีวิตตนเอง (ไม่ละลานใคร) แต่ก็ยังเป็นอันธพาลนั่นแหละ ที่ว่ามีความแตกต่างกันด้วยคุณธรรมก็จริง แต่ไม่ทำให้ถึงความแตกต่างกัน อันสมควรในบรรดา ชนที่ไม่มีวิจารณญาณ คือปัญญาที่สำคัญคงมีแต่ปัญญาคือต้องอนุโลมเฉลี่ยเรียกกันตามธรรมดา และมารยาสาไถย อิจฉาความปรารถนา ริษยาไม่อยากเห็นใครดีกว่าตน ย่อมไม่ได้กระทำให้บุคคลทั้งสองฝ่ายต่างกันได้ อย่างทุกวันนี้คงเห็นว่าเสมือน

กันทั้งสิ้น อนึ่งผู้ที่มีความเชื่อแต่รูปธรรมไม่รู้สิ่งใด ซึ่งได้กล่าวแล้วมีอยู่ในจักวาฬทั้งปวงว่าเป็นสภาพลวงตาของอัตตา ไม่รู้จักจิตเป็นนามธรรมแต่อย่างใด มีเพียงกล่าวสมองที่ทำการงาน อุปมาเหมือนหนึ่งหมอกลางบ้าน เมื่อเห็นคนไข้ไทฟอยด์เข้าใจว่าผู้เป็นไข้ที่ผิดเจ้าป่า หรือถูกผีสิง ข้อนี้ฉันใดการกล่าวว่าสมองทำงานอย่างนั้นย่างนี้ก็ฉันนั้น ข้อนี้ก็เนื่องมาจากกัมมชรูป ที่เกิดรับผลกรรมทางกายทวาร ซึ่งการเดินเกิดขึ้นเพราะเจตนาเจตสิก มีความจงใจจิตคิดว่าจะเดิน จิตตชรูปก็เกิดขึ้นแผ่ซึมทราบไปทั่วกายเคลื่อนได้เพราะนามจิตและนามเจตสิก (กัมมชรูป คือรูปที่เกิดจากกรรม จิตตชรูปคือรูปที่เกิดจากจิต อุตุชรูปคือรูปที่เกิดจากอุตุ อาหารชรูปคือรูปที่เกิดจากอาหาร) รูปธรรมซึ่งเกิดในกายโวหารโลกเรียกว่า human ไทยเรียกว่ามนุษย์แบบบาลี คือมีวิสัยทัศน์ส่วนตัว (personal vision) เฉพาะตนเป็นปัจเจกบุคคลที่ไม่เหมือนกัน เพื่อจะให้ผู้ฟังหรือผู้ศึกษาได้รับความเข้าใจซึ่งจะทำลายอัตตาบรรเทาความเย่อยิ่งถือตน และทรงแสดงอนัตตา เพื่อ เกิดมีปัญญาเป็นมูลรากฐานของความเห็นถูก ความพยายามความระลึกความมีจิตตั้งมั่นความเข้าใจสิ่งสมควร เหมือนได้เดินทางที่ท่ามกลางแสงสว่าง ถ้าไม่เข้าใจเรื่องอนัตตาก็ต้องมีมานะอวดตัวถือตนเป็นอัตตาธิปไตยเอาตนเป็นใหญ่ หรือโลกาธิปไตยเอาโลกเป็นใหญ่ ก็เหมือนเดินทางไปในท่ามกลางความมืด การฟังพระสัทธรรมคิด “ด้วยวิตกเจตสิก” ตรึกไปในธรรม ไม่ถือตัวตน มีแต่นามธรรมคือ จิต ๘๙ ดวง เจตสิก ๕๒ และรูปธรรม ๒๘ รูป สิ่งพวกนี้คือพระธรรม ถือธัมมาธิไตยเอาธรรมเป็น

ใหญ่ ซึ่งบรรดามนุษย์ มีหมู่สัตว์นอกนี้เลาะไปตามตลิ่งอย่างเดียว ชนเหล่าใดประพฤติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ชนเหล่านั้นจึงจะข้ามพ้นล่วงบ่วงมารได้ เป็นพระพุทธพจน์

ผู้ซึ่งอิ่มด้วยปัญญานั้นประเสริฐ เพราะผู้อิ่มด้วยปัญญาย่อมไม่เดือดร้อนด้วยกามทั้งหลาย คนผู้อิ่มด้วยปัญญา ตัณหาย่อมกระทำให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ พึงเป็นผู้มีความปารถนาน้อย ซึ่งไม่มีความละโมบเป็นผู้ที่อิ่ม บรรดาความอิ่มทั้งหลายไม่เท่าความอิ่มด้วยปัญญา คือได้ศึกษาพระปริยัติศาสนา ให้ติดตามตัวไปทุกชาติ ๆ ชาติไหนไม่ได้ศึกษาหยุดไว้ก่อนขออนุญาตทำความเลวตกนรก แบบพระเทวทัต ขอล้างแค้นก่อนพ้นแล้ว ก็จะสร้าง บารมี ๒๐ ทัศ ต่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยพระองค์เองไม่ต้องมีใครสอน และสอนให้ผู้อื่นตรัสรู้ไม่ได้ หากจะสอนผู้อื่นตรัสรู้ ต้องเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สร้างพระบารมี ๓๐ ทัศ สาวกพุทธสร้างบารมี ๑๐ ทัศ ไม่ต้องถึงขั้นอุปบารมีอย่างพระเทวทัต และปรมัตถ์บารมีแบบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพียงบารมี ๑๐ ก็พอสำหรับการที่ตรัสรู้ของพวกนราสภ (ยอดมนุษย์) คือผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนาปรารถนาพระนิพพาน อนึ่งผู้ที่มีความเชื่อถือแต่ในฝ่ายรูปธรรมอย่างเดียวเท่านั้น ย่อมจะพิจารณาค้นคว้าหาเหตุผลเกี่ยว กับรูปธรรมตั้งแต่ใหญ่ที่สุด แล้วค่อย ๆ ลดลงไป ๆ ตามลำดับจนกระทั่งเล็กถึงที่สุดที่อนุมานซึ่งเรียกกันว่า อะตอม เล็กที่สุดเป็นเหล็ก ทองแดง (ทองเหลืองไม่ใช่ธาตุ โลหะผสม) เงิน ทองคำ ยูเรเนี่ยม ออสเนี่ยม ไส้ไฟฟ้าน้ำหนัก ๑๙๐.๒ ไอโอดินหนัก ๑๒๖.๕๐๔๔ ธาตุที่หนึ่ง ไฮโดรเจน แก๊สไม่มีสี

ไม่มีกลิ่น ไม่มีรส ไวไฟมากเบาที่สุดในบรรดาแก๊สทั้งหมด ๑.๐๐๗๙๗ สัญลักษณ์มีตัว H. ธาตุที่สอง ฮีเลียม เป็นแก๊สเฉื่อยหนัก ๔.๐๐๒๖ สัญลักษณ์ He. ธาตุยี่สิบแคนเซียม ลักษณะเป็นของแข็งสีขาวเนื้ออ่อน เป็นองค์ประกอบของกระดูกหนัก ๑๒.๐๑๑๑๕ สัญลักษณ์ตัว C. และ ธาตุที่ห้าสิบสาม ได้แก่ ไอโอดิน (เคมี) น้ำหนัก ๑๒๖.๙๐๔๔ อะตอม สัญลักษณ์ I. เป็นเกล็ดผลึกแข็งสีน้ำตาลเข้ม เมื่อระเหิดเป็นไอให้ไอสีม่วง เป็นธาตุซึ่งสำคัญมาก สำหรับต่อมไทรอยด์ หากขาดธาตุนี้จะทำให้เป็นโรคคอหอยพอก หากละลายในแอลกอฮอล์ เรียกว่าทิงเจอร์ไอโอดีน ภายในร่างกายของสัตว์ ทั้งมนุษย์ก็ต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องวิทยาศาสตร์ที่กล่าว ตับสร้างและหลั่งน้ำดี ซึ่งทำหน้าที่ดูดซึมไขมัน ตับยังทำหน้าที่เก็บสะสม วิตามิน โปรตีน ไกลโคเจน ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างและสลายไขมัน สังเคราะห์โปรตีน และเปลี่ยนสารพิษให้เป็นสาร ที่ไม่เป็นอันตรายต่อร่างกาย ธาตุที่กล่าวสังเขปนี้ ซึ่งไม่พ้นไปจากธาตุ ดินแข็งอ่อน น้ำซึมซับไปในธาตุอื่นให้ผลึก ไฟคืออุณหภูมิ ลมความเคร่งตึงเป็นลักษณะ การไหวเป็นกิจ น้อมไปเป็นผล

อาหารเป็นหนึ่งใน ๘ ปรมาณูของรูปที่อยู่ในปรมาณูแยกออกอีกไม่ได้แล้ว กพฬีการาหาร คือทำให้เป็นคำ ๆ ก็กลืนกิน สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร และปรมัตถ์ธรรม ๓ นามเจตสิก ผัสสาหารนำมาซึ่งเวทนา มโนสัญเจตนาหารนำมาซึ่งปฏิสนธิวิญญาณเกิดในภพใหม่ วิญญาณาหารนำมาซึ่งเจตสิก และจิตตชรูป กัมมชรูป อาหารที่เป็นรูปธรรม ๑ และนามอาหาร ๓ สังขารทั้งหลายตั้งอยู่ได้ด้วยปัจจัยของรูป

อาหาร คือปัจจัยให้แก่รูป ที่กายมี ๒ อย่าง รูปอาหารภายในร่างกาย รูปอาหารภายนอกร่างกาย รูปอาหารเป็นปัจจัยให้ เฉพาะแต่รูปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐานเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ อสัญญสัตตาพรหม (พรหมรูปฟักไม่มีจิตมีแต่รูปอันงดงาม) จึงไม่ได้อาศัยรูปอาหารเป็นปัจจัยให้ดำรงชีวิตอยู่ แต่อาศัยกรรมในอดีต คือ รูปาวจรปัจมฌานเจตนา ที่เนื่องด้วยสัญญาวิราคะภาวนาในอดีตชาติ แต่ส่วนนัยที่ ๒ รูปอาหารซึ่งเป็นภายในสามารถเป็นปัจจัยให้แก่รูปทั้ง ๔ สมุฏฐาน ทำให้เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายที่มีรูป ที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ก็เพราะอาศัยอาหารช่วยอุดหนุนหล่อเลี้ยงและรักษาไว้ แม้อสัญญสัตตาพรหม ก็อาศัยอาหารที่เป็นภายในคือ อุตุชโอชา และกัมมชโอชาเป็นปัจจัยให้ดำรงชีวิตอยู่ตลอด ๕๐๐ กัปป์ ส่วนนามอาหารก็เป็นปัจจัย แก่สัตว์ที่มีนามขันธ์ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าอาหารทั้งรูปอาหาร และนามอาหาร ๒ อย่างนี้มีอุปการคุณแก่สัตว์ทั้งหลายโดยทั่วถึงกัน รูปอาหารไม่รู้อารมณ์ และนามอาหารรู้อารมณ์เป็นเจตสิกที่รู้อารมณ์ ได้แก่ ผัสสาหาร นำมาซึ่งเวทนาเจตสิก มีการเสวยอารมณ์โดยเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เฉย ๆ เวทนาเป็นธรรมเสวย "สภาพที่ทรงไว้ซึ่งความเสวยอารมณ์" มีเวทนาธรรม ไม่ใช่บุคคลเสวยไม่มีตัวมีตนมีแต่สภาวธรรมแห่งเจตสิก ส่วนมโนสัญเจตนาหาร นำมาซึ่งปฏิสนธิวิญญาณ คือการที่ต้องเกิดอีกเป็นปรกติโดยเป็นสัตว์ต่าง ๆ ทั้งที่ปวัตติวิญญาณ การเห็น การได้ยิน ได้กลิ่น รับรส รับสัมผัส รับรู้ทางใจ (เป็นวิบากจิตรับผลกรรมทุกดวง) และทำกรรมกันใหม่ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ และวิญญาณาหาร นำมาซึ่งเจตสิก จิตตชรูปรูปที่เกิด

จากจิต กัมมชรูปรูปที่เกิดจากกรรม อยู่ในร่างกาย ไม่ใช่สัตว์ เป็นแต่พระธรรม

ปรมาณูเป็นส่วนที่เล็กสุด ไม่มีสิ่งใดที่เล็กกว่านี้ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส โอชา แยกออกจากกันไม่ได้ รูปอาหารมี ๒ นัย คือ ในที่ตรงกับพระบาลีอย่างหนึ่ง ในที่เป็นไปได้อีกอย่างอีกอย่างหนึ่ง นัยที่ตรงกับพระบาลีนั้นเป็นปัจจัย ได้แก่ กพฬิงการาหารหรือพหิทธโอชา คือ โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ ที่กลืนกินเข้าไป เป็นปัจจัยแก่อาหารสมุฏฐานิกรูป หรืออาหารชกลาป ๘ รูป ภายในร่างกายเพิ่ม จักขุปสาทรูป (ตา) และชีวิตรูป รวมเป็น ๑๐ อยู่ที่กลาปเดียวกัน แม้ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็มีปสาท มีชีวิตรูปด้วยกัน ส่วนนัยที่เป็นไปได้ทรงแสดงรูปอาหารซึ่งแสดงรูปอาหาร คือโอชาที่อยู่ในกลาปต่าง ๆ ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ เป็นปัจจัยแก่รูปที่เหลือในกลาปเดียวกับตนโดยชนกสัตติ และแก่รูปกลาปที่เหลือโดยอุปถัมภกสัตติ หรืออนุปาลสัตติ ซึ่งไม่สามารถเห็นได้ด้วยนัยน์ตาทั่ว ๆ ไป พระสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์ทรงแสดง ด้วยอำนาจแห่งปัจจัยทั้ง ๕ อย่าง สหชาตปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย อัตถิปัจจัย อวิคตปัจจัย ช่วยอุปการะซึ่งกันและกันจึงทำให้ปรมาณูหนึ่ง ๆ มีอยู่ได้ ส่วนในวิทยาศาสตร์ค้นคว้าแต่อาหารที่เป็นรูปธรรมอาหาร กพฬีการาหาร ทำให้เป็นคำแล้วกลืนกินโดยตามปรมัตถ์มี โอชารสคุณภาพของอาหารที่รู้ได้ด้วยใจ ส่วนเปรี้ยวหวาน มัน เค็ม เผ็ด ขม คือรู้ที่ปสาทลิ้น ดังนั้น รสกับโอชาจึงไม่เหมือนกัน สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ได้ด้วยอาหารซึ่งนามอาหารมี ๓ ผัสสาหาร มโน

สัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ทั้งหมดแล้ว เฉพาะหน้ามวลหมู่ เทพเทวา มาร พรหม ทั้งหลาย ชั้นดาวดึงสาเทวะโลก ที่เรียกกันว่า อภิธรรมปิฎก ขณะนี้ได้มีการศึกษาที่แพร่หลายแต่ส่วนมากยังไม่เข้าใจเรื่อง (อัตตะคือตน ภาวะคือความเป็น) ฉะนั้น ความเป็นอัตตาตนสมมุติขึ้นจากจิต และรูปกลาปต่าง ๆ อยู่ในร่างกาย เรียกกันว่าเป็นเรา เป็นท่าน อัตตาเป็นเพียงบัญญัติ ความจริงแล้วมีแต่ จิต เจตสิก รูป ปรมัตถ์ธรรม ๓ ไม่มีอัตตา เป็นแต่อนัตตาไม่มีตัวตนบุคคล ตัวเรา ตัวท่าน

ทางวิทยาศาสตร์

องค์ประกอบของอะตอม สมัยโบราณ นักคิดในยุคกลาง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอริสโตเติล ปราชญ์ชาวกรีก เชื่อว่าทุกอย่างประกอบด้วย ธาตุทั้งสี่ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม ความจริงแล้วลูซิปปัส และดิมอคริตัส ชาวกรีกยุคแรกเห็นใกล้เคียง ความจริงมากกว่า พวกเขาเสนอว่าทุกสิ่งทุกอย่างประกอบด้วยอนุภาคที่ไม่อาจทำลายได้ หรือะตอมซึ่งมีขนาดเล็กจนมองไม่เห็น หรือแบ่งไม่ได้ พวกเขาเห็นว่าอวกาศ และอะตอมเหล่านี้เท่านั้นที่มีอยู่ ความเปลี่ยนแปลงทุกอย่างเกิดขึ้นจากการที่อะตอมจัดเรียงตัวกันใหม่ของบิ๊กแบง อันเนื่องมาจากทฤษฎี บิ๊กแบงจักรวาลเริ่มต้นจาก “ซิงกูลาลิตี” หมายถึงจุดเล็กจิ๋วที่เล็กกว่าอะตอมระเบิดเป็นลูกไฟใหญ่ขนาดมหึมาแผ่ขยายด้วยความเร็วเหนือจินตนาการเสี้ยววินาทีหลังจากบิ๊กแบง อนุภาคของอะตอมได้ก่อตัวขึ้น ในขณะที่จักรวาลเย็นตัวลงเมื่อพันล้านปีต่อมา อนุภาคย่อยของอะตอม ที่เกิดจาก

ปฏิกิริยากับปริมาณรังสีที่มีอยู่เดิมจากบิ๊กแบงได้รวมตัวเข้าด้วยกัน เป็นอะตอมของก๊าซ ไฮโดรเจน และฮีเลียม หลังจากนั้นอีกสองพันล้านปี ดาวฤกษ์ดวงแรก ๆ และกาแล็กซีเริ่มเกาะตัวขึ้นจากกลุ่มเมฆก๊าซเหล่านี้ เวลาที่ = O เป็นบิ๊กแบง คือช่วงเวลาซึ่งสสาร พลังงาน และการแผ่รังสี รวมตัวเข้าสู่กาลและอวกาศในสภาพที่ถูกแรงกดดันอย่างมหาศาล หนึ่งนาทีในวินาทีแรก (หลังบิ๊กแบง) อนุภาคอะตอมย่อยก่อรูปร่างขึ้น และปรากฏแรงโน้มถ่วง อันทรงพลัง จักรวาลครอบคลุมทุกสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นดาวเคราะห์ ดาวฤกษ์ ดาราจักร (แกลักซี) และอวกาศ ทฤษฎีเกี่ยวกับกำเนิดจักรวาล ซึ่งเป็นที่นิยมที่สุดกล่าวว่า กาลและอวกาศเริ่มต้นขึ้นเมื่อหนึ่งหมื่นห้าพันล้านปีก่อน จากการระเบิดครั้งใหญ่ (บิ๊กแบง) ซึ่งจักรวาลยังคงขยายตัวอยู่นับแต่บัดนั้น ตลอดทั้งจักรวาลมีองค์ประกอบเช่นเดียวกับที่พบบนโลก ซึ่งแถบคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าที่สั้นสุด คือรังสีแกมมา จนไปถึงรังสีเอกซ์ รังสีอัตตราไวโอเลต แสงที่ตามองไม่เห็นรังสีอินฟราเรด โลกเป็นดาวเคราะห์ดวงที่สามนับจากดวงอาทิตย์ ซึ่งระบบสุริยะของเรา ตำแหน่งอยู่ที่เศษ ๒ ส่วน ๓ ของระยะทางจากจุดศูนย์กลางของแกแลกซีกลุ่มทางช้างเผือก

การศึกษา

การเรียนรู้ไปทำมาหากิน diploma อนุดีกรีรับจ้างรายได้ก็น้อยแต่มี bachelor’s degree รับจ้างรายได้มากอยากได้มากก็ต้องทำ master’s degree จะเป็นอาจารย์ทำ doctor’s degree จำแนกสาขา

วิชาต่อกันไป แต่ผู้ซึ่งได้ honorary's degree กิติศักดิ์ หรือผู้ชำนานการนับว่าเป็นผู้รู้ รางวัล award มีความสามารถพวกนี้ มีความฉลาดหากเพื่อทำมาหากินสุจริต แต่ทำทุจริตก็จะได้เปรียบผู้ที่ไม่มีความรู้ ไม่ควรใช้คำว่าได้ปริญญาศัพท์ซึ่งละกิเลสทางพุทธศาสนา ปริญญา (อัพ.) [ตูนาทิ ปัจจัย] รู้รอบ หรือเข้าใจถี่ถ้วน ภายในกายและจิตของตนดีก็เพราะว่าดีกรีนั้นยังไม่รู้จัก จิต เจตสิก รูป ภายในตัวเองยังไม่รู้จัก แต่เป็นบัณฑิตนั้นมีปัญญา ฉลาด รอบครอบในเรื่องต่าง ๆ ไม่ยกตน ไม่ถือตัว ไม่อวดรู้อวดฉลาดมีเกียรติยศชื่อเสียง ดีกว่าที่ไม่รู้อะไรเอาตัวไม่รอด ยิ่งได้มีการศึกษาวิชาทางธรรมนั้น ไม่มีการให้โทษแม้แต่ประการใด ๆ มีแต่ทำให้ผู้นั้นได้รับความสุขใจปรากฏเกิดขึ้นถ่ายเดียว และต่อไปภายภาคหน้าก็ยังช่วยอุดหนุนให้ได้รับความสุขเกี่ยว กับมนุษย์เทวดา ตลอดจนถึงพระนิพพาน ความสุขทั้ง ๓ ประการนี้ พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง เพราะไม่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างอื่น คงมีแต่ความสุขที่สงบจากทุกข์ทั้งมวลเมื่อพิจารณาใคร่ครวญดูในวิชาที่เป็นทางธรรมโดยถี่ถ้วนแล้ว วิชาทางธรรม จะอำนวยผลให้ผู้ศึกษาได้รับความสุขในพระนิพพานโดยเร็ว ได้แก่ การศึกษาพระอภิธรรม ความรู้ที่ได้จาก กิเลสเกิดที่วัตถุเดียวกับจิต เกิดพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต ดับพร้อมจิต ดับแล้วดับเลยไม่มีอะไรซึ่งค้างคาหลงเหลือ เมื่อได้เหตุ ได้ปัจจัยก็เกิดขึ้นอีก กล่าวคือกิเลสและจิตเป็นนาม วัตถุคือสถานที่ให้นามเกิดเป็นรูป ทำให้รู้จักนามรูปและคำที่บัญญัติให้เข้าใจ เช่นรู้อารมณ์เป็นลักษณะ ดับแล้วดับเลยซึ่งเป็นบัญญัติ ส่วนวิชาทางโลก

และวิชาอื่น ๆ ที่นอกจากนี้เพียงแต่เป็นเครื่องประกอบ ผู้ที่จะได้รับความรู้ในนามรูปและบัญญัติ เป็นวิชชาทางด้านพระอภิธรรมนั้นมีอยู่ด้วยกันสองทาง ทางปริยัติ และปฏิบัติ รู้ทางปริยัติเรียกสุตมยปัญญากับจินตามยปัญญา รู้ในทางปฏิบัติเรียกภาวนาปัญญา เพราะมีปริยัติเป็นการรู้โดยกว้างขวางพร้อมทั้งบัญญัติของนามรูป ส่วนรู้โดยอาศัยการปฏิบัตินั้นเป็นการรู้ที่เข้าถึงสภาพธรรมของนามรูปที่กำลังเป็นไปปรากฏชัดแก่ปัญญาของตน ที่ลำพังเพียรพินิจอยู่ คือไม่ใช่ไปรู้บัญญัติ

การปฏิบัติวิปัสสนา

ญายธรรม ธรรมที่ควรรู้ มี ๕ ประการ ได้แก่ ก. สังขาร คือธรรมที่ปรุงแต่ง ได้แก่ อุปาทินนกสังขาร และอนุปาทินนกสังขาร คือจิต เจตสิก นิปผันนรูป ๒๘ ข. วิการ คือ ธรรมที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงจากวิการรูป ๕ และความเปลี่ยนแปรของสัตว์ไปในภูมิต่าง ๆ ค. ลักษณะคือ ธรรมที่เป็นลักษณะให้เห็นของสภาวะลักขณรูป ๔ เกิด สืบต่อ ชราสลาย ง. นิพพาน คือความดับที่ไม่เกิดขึ้นอีก จ. บัญญัติ เป็นธรรมที่สมมุติขึ้นใช้พูดจากล่าวขานกัน หลักพุทธศาสนา มีอยู่สองอย่าง ๑ อัตถะบัญญัติ (ทำให้รู้เนื้อความขึ้น) ๒ สัททบัญญัติ (คือรู้มาจากการฟัง) การนับถือพุทธศาสนา ต้องเรียน ท่องบ่น สวดมนต์ บริกรรมภาวนา (คือทำให้เกิดขึ้น) การเจริญมหาสติปัฏฐาน เป็นธรรมที่เข้าไปรู้

ญายธรรม เป็นธรรมที่ควรรู้ คืออริยมรรค เป็นไปเพื่อแจ้งพระนิพพาน ซึ่งมหาสติปัฏฐานเป็นธรรมเบื้องต้นของโพธิปักขิยธรรมฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติมหาสติปัฏฐานขึ้น ให้บริกรรมแล้วพิจารจานา ควบคู่กันไป โดยอธิบายว่า ผู้ที่จะบรรลุนิพพานต้องดำเนินทางสายกลาง เป็นโพธิปักขิยธรรมบทสุดท้าย มีอริยมัคค หรือ อัฏฐังคิกมัคค อันเดียวกันคือ มรรคมีองค์ ๘ เพื่อหักยอดแห่งตัณหาคือสมุทัยสัจจ " ภิกษุทั้งหลาย ตัณหานี้อันใด ทำให้เกิด (คือปฏิสนธิในภพใหม่) อีกเป็นปรกติ ประกอบด้วยความกำหนัด และด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลิน มักเพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ของสัตว์นั้น ขนธ. สํ. ๑๗/๓๒/๕๑ และ ๑๙/๕๒๙/๑๖๖๕" ตัณหาย่อมปกคลุมบุคคลผู้ประพฤติตนเป็นคนมัวเมา เหมือนเครือเถามาลุวา (ใบดกมันขึ้นปกคลุมต้นไม้) ฉะนั้น เขาผู้ถูกตัณหาปกคลุมแล้ว ย่อมเร่ร่อนไปสู่ภพน้อยใหญ่ ตัณหาเป็นที่ส่ายซ่านไปได้ทั่วโลก ครอบงำผู้ใดเข้าแล้วความโศกทั้งหลาย ย่อมลุกลามแก่บุคคลผู้นั้น เหมือนหญ้าวีรณะ งอกงามแผ่กว้างออกไปโดยเร็ว ตัณหาที่ชื่อว่า "อภิชฌา" และพยาบาทเป็น กลิ่นเหม็นคาว ความคิดบาปอกุศลเป็นแมลงวัน ที่ตัวเป็นของเน่าแล้วส่งกลิ่นเหม็นคาวคลุ้ง ไม่มีแมลงวันอื่นตอม ผู้จะบรรลุถึงพระนิพพาน ต้องดำเนินทางสายกลาง มีมหาสติปัฏฐานเป็นธรรมเบื้องต้น และมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมข้อสุดท้าย แห่งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ข้อ เป็นธรรมฝักฝ่ายดำเนินไปสู่นิพพาน เปรียบเหมือนกับพ่อค้าผู้มีทรัพย์มาก การมีพวกน้อยละเว้นหนทางที่มีภัย ตั้งอยู่ในความประมาท

ตัณหา ซึ่งมีกระแสสามสิบหกสาย อยากทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ๖ อดีต ๖ อนาคต ๖ เท่ากับ ๑๘ ภายในตน ๖ ภายนอกตน ๖ เท่ากับ ๓๖ มีกำลังกล้าแข็งไหลไปตามใจชอบของบุคคลใด มีอยู่ ความดำริ อาศัยราคะ มีกระแสอันใหญ่หลวงย่อมพัดพาไป เพราะบุคลนั้นจึงมีทิฏฐิเห็นผิดเป็นธรรมดา กระแสแห่งตัณหาย่อมไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง เถาวัลย์ (คือตัณหา) แตกขึ้นแล้วตั้งอยู่ท่านทั้งหลายเห็นเถาวัลย์นั้นเกิดขึ้นแล้ว จงตัดรากมันเสียด้วยปัญญา, โสมนัสที่ซาบซ่านและมีเยื่อใยมีอยู่แก่สัตว์ สัตว์เหล่านั้นจึงแสวงหาสุขเพราะอาศัยความยินดี สัตว์เหล่านั้นแหละ เป็นผู้เข้าถึง ชาติ ชรา และมรณะ หมู่สัตว์เผชิญหน้าด้วยตัณหา (เครื่องให้เกิดความสะดุ้ง) ย่อมกระสับกระส่าย เหมือนกระต่ายที่ซึ่งติดบ่วง เผชิญหน้านายพราน กระสับกระส่าย อุปาทานคือตัณหาที่ยึดขันธ์ ๕ คืออุปาทานขันธ์ ๕ เป็นอัตตา ตัวเรา ความจริงมีแต่ จิต เจตสิก รูป เพราะความอยากคือเจตสิกองค์ธรรม ได้แก่ โลภเจตสิก ตัณหาที่ชื่อสมุทัยสัจจะต้นเหตุมีความเกิดอีกเป็นปรกติ พระพุทธเจ้าทรงหักยอดแห่งตัณหาซึ่งถึงพระนิพพานได้แล้วทรงนำมาสอน ตัณหาซึ่งย่อมปกคลุมและความโกรธ ได้แก่ โทสะเจตสิก มีความดุร้ายหยาบกระด้างเป็นลักษณะ มีการเผาที่อาศัย (คือจิต) ของตนเป็นกิจ มีการกระสับกระส่าย ที่พลุ่งพล่านเป็นกิจ มีการทำลายประทุษร้ายตน และผู้อื่นเป็นผลปรากฏ มีวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาต เป็นเหตุใกล้ให้โทสะเกิด การไม่รู้จักพระสัทธรรมชีวิตล่มลงแล้วแก้ได้ยาก กว่าจะได้เกิดเป็นมนุษย์จนกว่าจะใช้ผลกรรมได้หมด

เงินซื้อความรู้ในปริยัติศาสนาไม่ได้ เพราะพระปริยัติศาสนาเป็นอริยะทรัพย์ภายในติดตามตัวไปได้ทุกภพชาติ ทรัพย์ภายนอกที่เราไขว้คว้าหามาพอเพียงหาความสุขก็พอแล้ว จะแบกบาปติดตัวเอาไปทำไม ปล่อยให้ลูกหลานเขาฆ่ากันเป็นพ่อแม่รังแกลูกไม่รู้อะไรผิดอะไรถูก เพราะไม่แนะนำความดี คือ กาย วาจา ใจ ที่อบรมไว้ดีแล้ว ความเลว คือ กาย วาจา ใจ ซึ่งไม่ได้อบรม ลูกหลานยังแยกไม่เป็น ความดีนำความสุขมาให้ แต่ความเลวนำความทุกข์มาเสมอ

จิตมีตัณหาเรียกว่าอยู่สองคน

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุจึงชื่อว่ามีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง พระเจ้าข้า ?, พระพุทธองค์ทรงตรัส มิคชาละ (มิคมีปริมาน, ชาละเปลวไฟ) รูป ทั้งหลายอันจะพึงเห็นได้ด้วยจักษุ อันเป็นรูปที่ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ที่เป็นที่ตั้งเข้าไปอาศัย อยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจมีอยู่ ถ้าหากว่า ภิกษุย่อมเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญสยบมัวเมาในรูปนั้นไซร้ แก่ภิกษุผู้เพลิดเพลินพร่ำสรรเสริญสยบมัวเมาซึ่งรูปนั้นอยู่นั่นแหละ นันทิ (ซึ่งความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้น) เมื่อนันทิ มีอยู่ สาราคะ (ความกำหนัดกล้า) ย่อมมี เมื่อสาราคะ มีอยู่ สัญโญคะ (ความผูกจิตติดกับอารมณ์) ย่อมมี, มิคชาละ! ภิกษุผู้ซึ่ง ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์ ด้วยอำนาจ แห่งความเพลิดเพลิน นั่นแล เราเรียกว่า “ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง” และกรณีแห่ง เสียง ทั้งหลาย

จะพึงได้ยินด้วยหูก็ดี กลิ่น ทั้งหลายอันจะดมด้วยจมูกก็ดี รส ทั้งหลายอันจะลิ้มด้วยลิ้นก็ดี โผฏฐัพพะ ทั้งหลายนั้น อันพึงสัมผัสด้วยผิวกายก็ดี ธรรมารมณ์ ทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจก็ดี, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตรัสไว้มีนัยยะเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูป ทั้งหลายอันจะพึงเห็นด้วยจักษุ. มิคชาละ! ภิกษุผู้ มีอาการอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ แม้จะต้องเสพเสนาสนะอันเป็นป่า และป่าชัด ซึ่งเงียบสงัด มีเสียงรบกวนน้อยมีเสียงกึกก้องครึกโครมน้อย ปราศจากลมจากผิวกายคน เป็นที่ทำการลับของมนุษย์ เป็นที่สมควรแก่การหลีกเร้น เช่นนี้แล้วก็ตาม, ถึงกระนั้นภิกษุนั้น เราก็ยังคงเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสองอยู่นั่นเอง ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ตัณหานั่นแลเป็นเพื่อนสองของภิกษุนั้น ตัณหานั้นอันภิกษุนั้นยังละไม่ได้แล้ว เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้นเราจึงเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง ดังนี้ คัดจากที่ สฬา. สํ. ๑๘/๔๓ /๖๖ เพื่อผู้ต้องการเข้าไปค้นคว้าเอง

จิตไม่มีตัณหาเรียกว่าอยู่คนเดียว

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นการอยู่อย่างผู้เดียว พระเจ้าข้า ?, พระพุทธองค์ทรงตรัส มิคชาละ (ชาละ เปลวไฟตัณหา) รูป อันจะพึงเห็นได้ด้วยจักษุ เป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดที่ย้อมใจ มีอยู่ ถ้าหากว่าภิกษุย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไซร้

แก่ภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้น นั่นแหละ นันทิย่อมดับ เมื่อนันทิ ไม่มีอยู่ สาราคะ (ความกำหนัดกล้า) ย่อมไม่มี เมื่อสาราคะไม่มีอยู่ สัญโญคะ (ความผูกจิตติดกับอารมณ์) ย่อมไม่มี มิคชาละ! ภิกษุไม่ประกอบพร้อมแล้วด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลิน นั่นแล เราเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียวและที่ในกรณีแห่ง เสียง ทั้งหลายอันจะพึงได้ยินด้วยหูก็ดี กลิ่นทั้งหลายอันจะพึงดมด้วยจมูกก็ดี รส ทั้งหลายอันจะพึงลิ้มด้วยลิ้นก็ดี โผฏฐัพพะ ทั้งหลายอันที่จะพึงสัมผัสด้วยผิวกายก็ดี และธรรมารมณ์ ทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจก็ดี (พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ซึ่งมีนัยยะอย่างเดียวกันกับ รูป ทั้งหลายอันจะพึงเห็นด้วยจักษุ) มิคชาละ! ภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยอาการอย่างนี้แม้อยู่ในหมู่บ้านอันเกลื่อนกล่นไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลาย ด้วยพระราชามหาอำมาตย์ของพระราชาทั้งหลาย ทั้งเดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ทั้งหลายก็ตาม ถึงกระนั้นภิกษุนั้นเราก็เรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างผู้เดียวโดยแท้ ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเพราะเหตุที่ว่าตัณหานั้นนั่นแล ซึ่งเป็นเพื่อนสองของภิกษุนั้น ตัณหานั้น อันพระภิกษุพึงละเสียได้แล้ว เพราะเหตุนั้นซึ่งภิกษุนั้นเราจึงเรียกว่า ผู้มีการเป็นอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว ดังนี้แล ซึ่งมาจาก สฬา. สํ. ๑๘/๔๔/๖๗

ธรรมใดซึ่งเป็นการตามประกอบซึ่งโสมนัส ของผู้มีสุขอันเนื่องเฉพาะอยู่ด้วยกาม เป็นการกระทำต่ำทรามเป็นของชาวบ้านเป็นของชั้นปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ธรรมนั้น

ประกอบด้วยทุกข์ ประกอบมีความคับแค้น ประกอบความแห้งผากที่ใจ ประกอบด้วยความเผาลน เป็นมิจฉาปฏิปทา (เป็นข้าศึกต่อมัชฌิมาปฏิปทา การปฏิบัติเพื่อไปสู่พระนิพพาน)

ธรรมใดไม่เป็นการตามประกอบ ซึ่งการตามประกอบด้วยโสมนัสของผู้มีสุขอันเนื่องเฉพาะอยู่ด้วยกาม อันเป็นตามประกอบด้วยโสมนัส ซึ่งต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของคนชั้นปุถุชน ไม่ใช่เป็นของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ธรรมนั้น ไม่ประกอบด้วยทุกข์ ไม่ประกอบด้วยความคับแค้นไม่ประกอบด้วยความแห้งผากในใจ ไม่ประกอบด้วยความเผาลน เป็นสัมมาปฏิปทา (ไม่เป็นข้าศึกต่อมัชฌิมาปฏิปทา) พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเป็นทางที่ไม่ใช่ กับทางที่ใช่

ธรรมใด เป็นการตามประกอบในการทำตนให้ลำบาก (มีอัตตกิลมถานุโยค) อันเป็นการที่ทำที่เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ธรรมนั้น ประกอบด้วยทุกข์ประกอบความคับแค้น ประกอบด้วยความแห้งผากในใจ ประกอบด้วยความเผาผลาญซึ่งเป็นมิจฉาปฏิปทา (เป็นข้าศึกต่อมัชฌิมาปฏิปทา) เพราะกามตัณหาความโศกย่อมเกิดจากกามภัยย่อมเกิดจากกาม

ธรรมใด ไม่เป็นการตามประกอบ ซึ่งการตามประกอบในการทำตนให้ลำบาก อันเป็นการตามประกอบที่เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ธรรมนั้น ไม่ประกอบด้วยทุกข์

ไม่ประกอบด้วยความคับแค้น ไม่ประกอบด้วยความแห้งผากในใจไม่ประกอบด้วยความเผาลน เป็นสัมมาปฏิปทา (ไม่เป็นข้าศึกต่อมัชฌิมาปฏิปทา) มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นทางสายกลาง

คำใด ที่เรากล่าวแล้ว บุคคลไม่พึงตามประกอบซึ่งกามสุขอันเป็นสุขที่ต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของตนชั้นปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่พึงตามประกอบซึ่งอัตตกิลมถานุโยค (เป็นการปฏิบัติย่อหย่อน) อันนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ดังนี้คำนั้นเราอาศัยเหตุผล (ดังกล่าวข้างต้น) นี้กล่าวแล้ว ด้วยประการนี้

คำที่เรากล่าวแล้วนี้ว่า ต่อไปเป็นข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ที่ไม่ดิ่งไปหาสิ่งสุดโต่งสองอย่างนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักษุ เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อเข้า ถึงพระนิพพาน ดังนี้นั้น (คำว่ามัชฌิมาปฏิปทาในที่นี้) เรากล่าวแล้วหมายถึงอะไร ? คือหมายถึง “อริยอัฏฐังคิกมรรค” นั้นเทียว กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ “ภิกษุ ทั้งหลาย! มัชฌิมาปฏิปทานี้ใด อันเป็นข้อซึ่งตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติให้เกิดจักษุ เป็นข้อทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อมเพื่อนิพพาน ซึ่งธรรมมัชฌิมาปฏิปทา

นั้น เป็นธรรมไม่ประกอบด้วยทุกข์ ไม่ประกอบด้วยความคับแค้น ไม่ประกอบด้วยความแห้งผาก ภายในใจ ไม่ประกอบด้วยความเผาลน เป็นสัมมาปฏิปทา เพราะเหตุนั้นธรรมนี้จึงซึ่งชื่อว่า ธรรมไม่เป็นข้าศึก" อุปริ. ม, ๑๔/๔๒๒ – ๔๒๔/๔๓๑/๖๕๔-๖๕๖,๖๖๕. ปฏิปทา ๓ คือ อาคาฬ์ห นิชฌาม มัชฌิมา.

อคาฬ์หปฏิปทา ซึ่งความเห็นผิดว่าโทษทั้งหลายในกามไม่มี (เป็นปฏิปทาเปียกแฉะ) และนิชฌาปฏิปทา (ปฏิปทาไหม้เกรียม) ประพฤติเปลือยกาย มารยาทอันปล่อยทิ้งเสียแล้วด้วยเป็นผู้ประพฤติเช็ดอุจาระของตนด้วยมือ ถือเป็นผู้ไม่รับอาหาร ที่เขาร้องเชิญว่าท่านผู้เจริญจงมา ไม่รับอาหารที่เขานิมนต์ ฯลฯ, มัชฌิมาปฏิปทา ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในธรรมเป็นที่ดับทุกข์ ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์ (ต้องศึกษา) สัมมาสังกัปปะ ดำริในการออกบวช คือออกจากกามารมณ์ ดำริในความไม่พยาบาท ดำริในการไม่เบียดเบียน (ต้องประพฤติ) สัมมาอาชีวะ วิรัติเป็นเครื่องเจรจาชอบ ไม่กล่าวเท็จ ไม่กล่าววาจาส่อเสียด ไม่กล่าววาจาหยาบคาย ไม่กล่าวเจรจาสำรากเพ้อเจ้อ (ต้องงดเว้น) สัมมากัมมันตะ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ถือเอาสิ่งของเจ้าของไม่อนุญาต ไม่ประพฤติผิดในกาม (ซึ่งไม่ประพฤติ) สัมมาอาชีวะ ละจากการเลี้ยงชีพที่ผิด ย่อมสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพชอบ (ทำอาชีพ) สัมมาวายามะ เพียรไม่ให้อกุศลธรรม อันเป็นบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วละเสีย เพียรให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วต้องรักษาไว้

(วิรยะเจตสิก) สัมมาสติ ความระลึกไปคือในกาย ความสุข ความทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ และจิตที่กำลังมีความโลภ ความโกรธ หลงงมงาย และธรรมทั้งหลาย (คือที่เคยได้รู้มา) สัมมาสมาธิ ทำให้จิตตั้งมั่นในอารมณ์ สงัดแล้วจากกามารมณ์ สงัดจากธรรมที่เป็นอกุศล เข้าถึงฌาน เป็นต้น (คือไม่คิดถึงเรื่องของโลก) เป็นทางไปสู่ พระนิพพาน มีชีวิตประจำวันอยู่เช่นนี้ คือมัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) อบรมเจตสิก ๘ ดวง เป็นมรรคมีองค์ ๘ คือศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธองค์ทรงแสดงปัญญาก่อน ปัญญาเจตสิก (สัมมาทิฏฐิ) และวิตกเจตสิก (สัมมาสังกัปปะ) เป็นปัญญาขันธ์ ๑ กอง, สัมมาวาจาเจตสิก สัมมากัมมันตะเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก เป็นศีลขันธ์ ๑ กอง, และวิริยะเจตสิก (สัมมาวายามะ) สติเจตสิก (สัมมาสติ) เอกัคตาเจตสิก (สัมมาสมาธิ) เป็นสมาธิขันธ์ ๑ กอง. ซึ่งเจตสิก ๘ ดวง ทางสายกลางยังไม่เกิดพร้อมกัน คือศีล ๓ ดวง เกิดในมหากุศลจิตได้เพียง ๑ ดวงเท่านั้น อบรมไว้เมื่อมรรคจิตเกิดศีลทั้ง ๓ ดวงเกิดพร้อมกัน เพราะศีลจะไม่เกิดกับจิตอื่น ๆ เกิดกับมหากุศลจิตและมรรคจิตกับผลจิตเพียงเท่านี้ ซึ่งปรกติปัญญาเกิดบ้างไม่เกิดบ้าง วิตกเกิดกับจิตทุกดวง แต่วิริยะเกิดกับจิต ๗๓ หรือ ๑๐๕ ดวง สติเกิดกับจิต ๕๙ หรือ ๙๑ ดวง และสมาธิเกิดกับจิตทุกดวง แต่ก็เป็นขณิกสมาธิส่วนมาก ได้แก่ เอกัคตา อบรมให้แก่กล้าไปถึงได้ฌาน ในทัศนคติของท่านผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อ มรรค ผล นิพพาน ไม่ใช่ทางอื่นจะต้องปฏิบัติมัชฌิมาปฏิปทา ทางนี้ทางเดียว

ทัศนะที่เป็นไปเพื่อทุกข์นิโรธ คือพระนิพพาน พระตถาคตเจ้าเห็นแล้วที่ วัจฉ! (คือลูกวัว) มีอยู่แล้วมีอยู่ว่า รูป เป็นอย่างนี้ การเกิดแห่งรูปเป็นอย่างนี้ การดับไปแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนา เป็นอย่างนี้ การเกิดขึ้นแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ การดับไปแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ สัญญา เป็นอย่างนี้ การเกิดขึ้นแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ การดับไปแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ สังขาร เป็นอย่างนี้ การที่เกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ การดับไปแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ วิญญาณ เป็นอย่างนี้ การเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ การดับไปแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ดังนี้ เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวว่า "ตถาคตเป็นผู้เห็นวิเศษแล้วเพราะไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน ทั้งนี้เพราะความสิ้นไป ความจางคลาย ความดับไม่เหลือ ความสละ ความสลัดคืน ซึ่งความสำคัญหมายทั้งปวง ความที่ต้องการทั้งปวง อหังการ (การถือตัวเป็นเรา) เย่อยิ่ง ทะนงตน ก้าวร้าว จองหองอวดดี ทั้งมีมานะ ฯ องค์ธรรม ได้แก่ มานะเจตสิก และมมังการ ความถือว่าเป็นของเรา ความสำคัญผิดเป็นของเรา องค์ธรรม ได้แก่ โลภเจตสิก ซึ่งตัณหาเข้ายึดมีชื่อว่าอุปาทาน มานานุสัยทั้งปวง ซึ่งอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน เมื่อมีเหตุมีปัจจัยให้เกิดก็เกิดขึ้น (หมายเอา) ขันธ์ ๕ ซึ่งมีแต่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ลูกวัวก็มี มีจิต เจตสิก รูป) เป็นปรมัตถ์ เมื่อยังไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยกิเลสก็ยังไม่เกิด จิตเกิดเป็นขณะ ๆ ดับลง เกิดขึ้นตลอดเวลา การเกิดของรูปเป็นกลาป ๆ ตลอดเวลาแต่ดับช้ากว่าจิต จิตดับไป ๑๗ ดวง รูปกลาปเพิ่งดับ ๑ ขณะ ฉะนั้นผู้เข้าใจว่าเรา และท่านดำรงอยู่ก็ใช่ แต่ซึ่งใช่โดยการสืบต่อ

กันของจิต และร่างกาย กล่าวให้ง่ายตายอยู่ทุกขณะจิต พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า ขณิกมรณะ การเปลี่ยนภพเกิดในภพใหม่เรียกว่า สมมุติมรณะ (ตายโดยสมมุติ) พระอรหันต์ดับขันธ์ปรินิพพานเรียกว่า สมุจเฉทมรณะ เสวยสันติสุขโดยพ้นจากความตาย แต่เมื่อยังมีกิเลสต้องเปลี่ยนภพคือสมมุติมรณะ เกิดใหม่ตามยถากรรม (เป็นไปตามกรรมได้ทำเอาไว้) ไม่สิ้นสุดเกิดในมดลูก เกิดในไข่ เกิดในดอกบัวนางอุบลวันนา เกิดในกอไผ่นางเวฬุวันนา นางจินต์มาวิกาเกิดที่ต้นมะขาม หรือเกิดในเม็ดเลือด เกิดในเถ้าไคล ผุดขึ้นที่ในวิมาน ผุดขึ้นในพรหมโลกซึ่งผุดใน นรก เปรต อสุรกาย เป็นการเกิดของสัตว์คือมี จิต เจตสิก รูป (ร่างกายจิตใจ) ด้วยอำนาจของกรรมต่าง ๆ กันไป กระทำด้วยตัณหาทำบุญ ทำบาป ก็เพราะมีตัณหา เพราะสัญญาการจำไว้ จำไว้ เพราะจิตสั่งสมกรรมอย่างวิจิตร ในสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตที่ปรากฏอยู่ในโลกซึ่งวิจิตรด้วยจิตทั้งนั้น

อาการที่ทุกข์เกิดจากอาหาร

ภิกษุ ทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งสัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหาร ๔ อย่างไหนเหล่า ? ๔ อย่างคือ อาหารที่หนึ่งคือคำข้าวหยาบก็ตามละเอียดก็ตาม อาหารที่สองคือผัสสะ อาหารที่สามคือมโนสัญเจตนา อาหารที่สี่คือวิญญาณ ภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้แล มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งสัตว์ซึ่งเกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้ที่

แสวงหาที่เกิด ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหาในอาหารคือคำข้าวนั้น ๆ วิญญาณที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด ซึ่งการก้าวลงแห่งนามรูป มีอยู่ การก้าวลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น การก้าวลงแห่งนามรูป มีอยู่ ในที่ใด ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายก็มีอยู่ในที่นั้น ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายมีอยู่ในที่ใด การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ชาติ ชรา และมรณะ ต่อไป มีอยู่ ในที่ใด ภิกษุทั้งหลายเราเรียกที่นั้นว่า เป็นที่มีโศก มีธุลี และมีความคับแค้น ดังนี้ ที่เป็นรูปอาหารจบ. (ในกรณีที่เกี่ยวกับนามอาหารที่ยังมีอีก ๓ อย่าง คือ ผัสสะ มโนสัญเจตนา และวิญญาณ ก็ตรัสในทำนองเดียวอาหารซึ่งคำข้าว) ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเปรียบเหมือนช่างย้อม หรือช่างเขียน เมื่อมีน้ำย้อม คือครั่งขมิ้น คราม หรือสีแดงอ่อน ก็จะพึงเขียนรูปสตรี หรือรูปบุรุษลงที่แผ่นกระดาษ หรือฝาผนัง หรือผืนผ้า โดยเกลี้ยงเกลาได้ครบทุกส่วน อุปมานี้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย อุปไมยก็ฉันนั้น คือถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหาในอาหารคือข้าวนั้น ๆ ไซร้ วิญญาณ ก็เป็นที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในอาหารคือคำข้าวนั้น ๆ วิญญาณที่ตั้งอยู่ได้ งอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีอยู่ในที่นั้น การก้าวลงแห่งนามรูปมีอยู่ในที่ใด ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายก็มีอยู่ในที่นั้น มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายมีอยู่ในที่ใด การบังเกิดในภพใหม่ต่อไปก็มีอยู่ในที่นั้น การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไปซึ่งมีอยู่ในที่นั้น ชาติ ชรา และมรณะต่อไปมีอยู่ในที่ใด ภิกษุทั้งหลายเราเรียกที่นั้นว่า เป็นที่โศก มีธุลี และมีความคับแค้นดังนี้ (ข้อความทรงตรัสต่อไปจนกระทั่งจบข้อความในกรณี

นามอาหารอีก ๓ ได้แก่ ผัสสะ มโนสัญเจตนา วิญญาณ ซึ่งทรงตรัสต่อไป มีข้อความเหมือนกับที่ในรูปอาหารทุกประการ แต่อีก ๓ อาหาร นั้นเป็นนามอาหาร) นิทาน, สํ, ๑๖/ ๑๒๒ - ๑๒๓/ ๒๔๕ - ๒๔๗ ความคิดอันกว้างไกลให้พ้นจากสภาพปัจจุบัน พ้นความคิดในสภาพในกรอบเดิมที่เน้น แต่โลกนี้ที่นี่และเดี๋ยวนี้ คือสร้างภาพที่ไม่มีมาก่อนที่ได้เกิดขึ้นคิดเห็นป่าก่อนเห็นต้นไม้ และจะบอกได้ว่าป่า กับต้นไม้ได้เกื้อกูลกันฉันใด เป็นความสามารถในการเช่นนี้ ต้องผ่านฝึกฝนมาอย่างยาวนานพระธรรมคำสั่งสอนก็จะต้องอาศัยการท่องบ่นสวดมนต์ ฟังพระธรรมในอดีตชาติมาอย่างยาวนาน

ทัศนะคติบุคคล

วิสัยทัศน์ที่ดี ไม่ได้หมายถึงแนวคิด “สุขนิยม” มองโลกในแง่ดีอย่างเดียว ซึ่งก็จะหมายถึงวิสัยทัศน์จึงเป็นการเชิงสร้างสรรค์ถึงแม้ว่าสถานการณ์ข้างหน้าก็ต้องเกิดอีกอย่างแน่นอนจะต้องสร้างบุญและบารมีอบรมจิตให้ดีงามสม่ำเสมอ วิสัยทัศน์ไม่ใช่การสร้างฝันเพราะมีความแตกต่าง ในประเด็นสำคัญ ซึ่งการสร้างฝันเป็นการสร้างในสิ่งที่อยากได้ โดยไม่คำนึงถึงข้อเท็จจริงของโลกและความเป็นไปได้ที่ไม่มีการศึกษา ไม่มีการประเมินสถานการณ์ อย่างเป็นระบบ ส่วนวิสัยทัศน์ นั้นเป็นการที่ประสานสถานการณ์ข้างหน้า ผู้มีวิสัยทัศน์ที่ดีย่อมหมายถึงบุคคล ผู้มีความรู้ความเข้าใจตรึกรู้ไตร่ตรอง และวิเคราะห์สถานการณ์ แห่งการเปลี่ยนแปลงในอนาคต ทั้งระยะสั้นและระยะยาว

หากมีวิสัยทัศน์ที่ดีมักจะเป็นผู้มีประสบการณ์ และได้เห็นโลกทัศน์มากว้างไกล และมีวิจารนญาณในความสุข ความทุกข์ ที่เกิดมาจากความประพฤติตน ปฏิบัติธรรมจากพระธรรมของผู้มีปัญญาเป็นเลิศ พระบรมสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานให้ประพฤติเอาเอง ซึ่งเกิดที่ใด มีการเกิดอีกแน่ เกิดในครรภ์ เกิดในไข่ เกิดในดอกบัว เกิดที่ในกอไผ่ เกิดที่ต้นมะขาม เกิดที่ในเม็ดเลือด เกิดในที่ชื้นสกปรก ผุดขึ้นในวิมาน เกิดขึ้นในนรก เป็นเปรต เป็นต้น ทัศนคติซึ่งอาจไม่เชื่อ ในแนวโน้มเป็นปัจเจกบุคคลความเห็นของตน เกิดมาเป็นมนุษย์ควรที่นำผลที่ผ่านมาจากเกิดความสุขความทุกข์มาวิเคราะห์ เริ่มต้นด้วยการรู้ความต้องการของตน ด้วยความที่ตนมีคุณสมบัติของตนเอง คือไม่เชื่อตามเขาไป เรื่องเล่าเป็นของเก่า ตื่นข่าว การอ้างตำรา คิดเดาเอา คาดคะเนเอา การตรึกคิดไปเอง แม้ความเห็นของตน เชื่อว่าผู้นี้ควรจะเชื่อได้ ซึ่งพระองค์นี้ควรจะเชื่อก็ไม่ได้ ทรงห้ามความเชื่อ ๑๐ ประการ ทรงให้เชื่อการกระทำความดีที่มีในจิตฐานะของตน ความโลภ ความโกรธ ความหลง เมื่อเกิดขึ้นในสันดานตนดีไหม ? ย่อมเกิดขึ้น เพื่อจะมีประโยชน์หรือจะเพื่อโทษ เมื่อเกิดความ โลภ โกรธ หลง ครอบงำ แล้วไปทำบาปฆ่าสัตว์บ้าง ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้บ้าง ผิดภรรยาของชายอื่นบ้างสิ่งใดต้องเป็นไป เพื่อในสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้นสิ้นกาลนาน ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อเป็นอย่างนั้นบ้าง ไม่สมควรเชื่อการประเมินศักยภาพของตนอาจใช้หลักดังที่กล่าว สมควรเชื่อด้วยวิจารณ์ ซึ่งปัญญาของตน เพราะปรกติคือที่ทำให้เห็นวิปลาสคลาสเคลื่อนไปจากสภาพ

ความเป็นจริง สิ่งที่ไม่งามเห็นว่าเป็นสิ่งที่งาม เข้าใจผิดว่างาม จำมาผิดว่างาม สิ่งเป็นทุกข์เข้าใจผิดว่าเป็นสุข สิ่งที่ไม่เที่ยงเข้าใจผิดว่าเที่ยง สิ่งที่ไม่ใช่ตนเข้าใจผิดว่าเป็นตน คือความเห็นผิด ความเข้าใจผิด ความจำมาผิด สามอย่างคูณ เห็นว่างาม เห็นว่าเป็นสุข เห็นว่าเที่ยง เห็นว่าเป็นตน รวมเป็นวิปลาส ๑๒ ประการ

โพธิปักขิยธรรม ๓๗

ธรรมฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้มี ๓๗ ประการ คือมหาสติปัฏฐาน ๔ ระลึก อยู่กับนามธรรม และรูปธรรม นามธรรม (จิต) รูปธรรม (ร่างกาย) ซึ่งเจตสิกก็เป็นนามธรรมประกอบจิต (เวทนาเสวยอารมณ์โดยเป็น สุข ทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข คือเวทนาเจตสิก) และธรรม (นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นต้น) คือพิจารณาเห็น กายในกาย เวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม เพื่อจะให้พ้นจาก ความเห็นที่ผิด เข้าใจไว้ผิด จำมาผิด ๆ เป็นอารมณ์ของมหาสติปัฏฐาน ส่วนสติสัมปชัญญะพินิจประโยชน์ให้พินิจเห็นว่าควรทำจึงทำ ความมุ่งหมายให้เกิดปัญญาเห็นสิ่งที่ไม่ควรทำด้วย ฉะนั้น สติปัฏฐาน ๔ องค์ธรรม ได้แก่ สติเจตสิกระลึกแม้ตัวเราก็เป็นเช่นเดียวกับผู้ที่ยังมีกิเลส

สัมมัปปธาน ๔ ประการ เป็นความเพียร เพื่อจะยังอกุศลธรรมอันเป็นบาป ที่ยังไม่เกิดขึ้น ไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อจะละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรละเสีย และเพียรให้กุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น และ

กุศลที่เกิดขึ้น และเพียรรักษาไว้ไม่ให้สาบสูญ เจริญยิ่ง ไพบูลย์มีขึ้นเต็มเปี่ยมแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมยังความพอใจ ให้เกิดขึ้น ฉะนั้น สัมปปธาน ๔ องค์ธรรม ได้แก่ วิริยะเจตสิก

อิทธิบาท ๔ ประการ ธรรมเป็นเหตุให้ถึงมีความสัมฤทธิผล ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา (ปัญญา) ที่เป็นองค์ธรรมของอธิบดี เพื่อให้สำเร็จในกิจการงานซึ่งเป็น กุศล อกุศล และอัพยากตะ เป็นได้ทั้งนั้น สำหรับอิทธิบาท ๔ นี้ คือกุศลให้สำเร็จกิจในกุศลแต่อย่างเดียว และเป็นกุศลในฌาน และโลกุตระกุศลด้วย ดังนั้น ฉันทะ วิริยะ จิตะ วิมังสา (กิริยาจิต) จิตของพระอรหันต์จึงไม่เป็นอิทธิบาท พระอรหันต์เป็นผู้ที่สัมฤทธิผลจนสุดยอดแล้ว ไม่ต้องทำให้สัมฤทธิผลอย่างใด ๆ อีก ฉะนั้น อิทธิบาท ๔ องค์ธรรม ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา ซึ่งใช้เจริญมหาสติปัฏฐาน

อินทรีย์ ๕ ประการ การกล่าวถึงความเป็นใหญ่ ความเป็นผู้ปรกครองในสภาวธรรมที่เกิดร่วมกับตน ไม่ว่าสภาวธรรมนั้นจะเป็นกุศล อกุศล อพยากตะ ก็มีอินทรีย์ ๒๒ นั้นตามสมควร ส่วนอินทรีย์ในโพธิปักขิยธรรมนี้ เป็นความเป็นใหญ่ หรือความเป็นผู้ปรกครองในสภาวธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้ เฉพาะฝ่ายที่จะให้รู้ให้ถึงซึ่งฌานธรรม และอริยสัจธรรม ดังนั้น อินทรีย์ในโพธิปักขิยธรรมสังคหะนี้ จึงมีเพียง ๕ ประการ สัทธินทรีย์ ซึ่งเป็นใหญ่ในการ ยังความสัทธาปสาทในอารมณ์เพื่อยังความพอใจให้บังเกิดรู้อริยสัจธรรม องค์ธรรม ได้แก่

สัทธาเจตสิก วิริยะเจตสิก สติเจตสิก เอกัคตาเจตสิก ปัญญาเจตสิก ส่วนปรกติสัทธา มีทาน ศีล ภาวนา อย่างสามัญชนทั่วไป และภาวนาสัทธา ได้แก่ สมถะกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อในการตรัสรู้อริยสัจ ๔

พละ ๕ ประการ หมายเอา เฉพาะกุศลพละ มีลักษณะ ๒ ประการ อดทน ไม่หวั่นไหวประการหนึ่ง และย่ำยีธรรมที่เป็นข้าศึก อีกประการหนึ่ง ดังนั้น พละในโพธิปักขิยธรรมจึงมีเพียง ๕ ประการ คือ สัทธาพละ วิริยะพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ เป็นกำลังสำคัญ องค์ธรรม ได้แก่ สัทธาเจตสิก วิริยะเจตสิก สติเจตสิก เอกัคตาเจตสิก ปัญญาเจตสิก ส่วนมีปรกติสัทธา เป็นสัทธา ที่ยังปะปนกับตัณหา หรือสัทธาที่อยู่ใต้อำนาจของตัณหา จึงยากที่จะอดทนได้ ส่วนมากมักจะอ่อนไหวไปตามตัณหา ที่เรียกกันว่า สัทธากล้า ก็ตัณหาแก่ อยากได้บุญมาก ๆ แต่ภาวนาสัทธา สัทธาที่เกิดจากอารมณ์กัมมัฏฐานไม่หวั่นไหว และย่ำยี หรือตัดขาดจากตัณหา

โพชฌงค์ ๗ ประการ ธรรมซึ่งเป็นองค์เครื่องให้ตรัสรู้อริยสัจจะ นั้นชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ระลึก ธัมมะวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยะสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (โพธิ ผู้รู้) และโพชฌงค์ ที่เป็นส่วนที่ให้เกิดผู้รู้ องค์ธรรม ได้แก่ สติเจตสิก ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก วิริยะเจตสิก ปีติเจตสิก ปัสสัทธิเจตสิก เอกัคตาเจตสิก และอุเปกขาเจตสิก คือ สติที่ระลึกรู้อยู่ในอารมณ์สติปัฏฐานทั้ง ๔ ต่อเนื่องกันมา จนแก่กล้าขึ้นเป็นสตินทรีย์

เป็นสติพละ เป็นสัมมาสติ ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาเพื่อทำลายความประมาทเสีย มีสติอย่างนี้ที่เรียกว่า สติสัมโพชฌงค์ มีความสามารถทำให้เกิดมัคคญาณ เป็นมรรคจิตให้เข้าถึงพระนิพพาน

มรรคมีองค์ ๘ ที่ประกอบด้วยองค์มรรค ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นเครื่องตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการ พระอริยะเจ้าทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริงนี้ทุกข์ รู้ตามความเป็นจริงนี้สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ รู้ตามความจริงนี้นิโรธธรรมเป็นที่ดับทุกข์ (นิพพาน) รู้ความจริงมรรคหนทางไปนิพพาน เป็นรอบสัจจญาณ ปฏิบัติ ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควรทำให้แจ้ง มรรคควรเจริญ เป็นรอบกิจจญาณ ผลที่ปรากฏ ทุกข์นั้นรู้แล้ว สมุทัยละแล้ว นิโรธทำให้แจ้งแล้ว มรรคได้เจริญแล้ว ในรอบกตญาณ จะเห็นได้ว่าในรอบสัจจญาณต้องมีศึกษาปริยัติจากศาสนา ให้เข้าใจถึงเรื่องปริยัติ และปรมัตถ์ ส่วนในรอบกิจจญาณต้องปฏิบัติ คือปฏิบัติศาสนา และรอบกตญาณเข้าถึงนิพพาน เป็นปฏิเวธศาสนาในอริยสัจ ๔ รอบ ๓ อาการ ๑๒ องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก วิตกเจตสิก คือปัญญาขันธ์, สัมมาวามจาเจตสิก สัมมากัมมันตะเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก คือศีลขันธ์, วิริยะเจตสิก สติเจตสิก เอกัคตาเจตสิก เป็นสมาธิขันธ์, จบการศึกษาด้วยศีลขันธ์ ๑ กอง สมาธิขันธ์ ๑ กอง ปัญญาขันธ์ ๑ กอง. มหาสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปทาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมฝักฝ่ายมีการตรัสรู้อริยสัจ ๔ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) มี

๓๗ ประการ คือ ตรัสรู้ในชาตินี้ พระองค์ทรงรับรอง

พระนิพพาน เป็นที่มุ่งแสวงของผู้มองเห็นโทษในโลก “ ภิกษุทั้งหลาย การแสวงหาอย่างประเสริฐ เป็นอย่างไรเล่า ? ” ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตนเองมี ความเกิด เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษ ในข้อที่ตนเกิดเป็นธรรมดา แล้วย่อมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่เกิด อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า เมื่อตนเองมี ความแก่ เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษ แล้วย่อมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่แก่ อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เมื่อตนเองมีมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา แล้วย่อมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความเจ็บไข้ อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า เมื่อตนเองมี ความตาย เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความตายเป็นธรรมดาแล้วย่อมแสวงหา พระนิพพาน อันไม่มีความตาย อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า เมื่อตนเองมี ความเศร้าหมองรอบด้าน เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อซึ่ง ตนมีความเศร้าหมองรอบด้าน เป็นธรรมดา แล้วย่อมหาซึ่งพระนิพพาน อันไม่มีความเศร้าหมองรอบด้าน อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ (การประกอบ) ไม่มีอื่นยิ่งกว่า ภิกษุทั้งหลาย เป็นการแสวงหาอย่างประเสริฐ มู. ม. ๑๒/๓๑๕/๒๑๖.

พระพุทธองค์ทรงสอน ให้พึ่งคุณธรรมของตนเอง คุณธรรมจะเกิดขึ้นก็อาศัยพึ่งพระรัตนะตรัยทั้ง ๓ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

ซึ่งพระรัตนะตรัยให้ความรู้ความเข้าใจ เป็นไตรสรนะคมเป็นที่พึ่ง (พึ่งพระสงฆ์ มีละอายต่อบาป เกรงกลัวต่อบาป) ตนเองพึ่งไม่ได้เพราะมุ่งมั่นอยู่ในความฝันเวลาตื่น ซึ่งความคาดหวังจะเดินไปสู่ภาพอนาคต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องขัดเคือง พยาบาท อาฆาต จองเวรเบียดเบียน เป็นต้น ไร้ที่พึ่งเรื่องเหล่านี้พึ่งมันไม่ได้ ผลของมันเป็นความทุกข์ เรียกว่าฝันตื่นขณะตื่นก็ฝัน เป็นอดีตไปทุกวินาทีผ่านไปตายลงมืดมิดไร้ที่พึ่ง เมื่อพึ่งพระรัตนะตรัยยับยั้งความหลงใหล ความงมงายลงได้บ้างแต่ก็ยังลุ่ม ๆ ดอน ๆ เมื่อได้ถึงนิพพานเป็นสรณะ พ้นจากความตายเป็นพระอรหันต์ เข้าถึงพระนิพพานเป็นสรณะคมเป็นที่พึ่งที่สูงสุดจบพรหมจรรย์ คือ การศึกษาโลกีย์สุญญตา สัจจะทั้งสิ้นเป็นสภาพว่างเปล่า จะมีแต่ปรมัตถ์ ที่ไม่มีผู้เสวย ไม่มีผู้ทำ ไม่มีผู้ดับ ไม่มีผู้เดิน ความจริงทุกข์นั้นมีอยู่ แต่บุคคลใด ๆ ผู้เป็นทุกข์นั้นหามีไม่ การกระทำมีอยู่แต่ผู้ทำหามีไม่ ความดับมีอยู่ แต่ผู้ดับหามีไม่ หนทางมีอยู่ แต่ผู้เดินหามีไม่ เพราะว่าทุกข์สัจจะ และสมุทัยสัจจะ ว่างจากความงาม ความเที่ยงความสุข ความเป็นตัวตน นิโรธสัจจะนั้นเป็นอมตะ (นิพพาน) ว่างจากความเป็นตัวตน สังขารสุญญตาที่มรรคสัจจะ ว่างจากความยั่งยืนความสุข ความมีตัวตนเป็นสัตตสุญญตา พระองค์ทรงแสดงในบุคลาธิษฐานเอา จิต เจตสิก รูป เป็นสัตว์มีตัวตน และในธรรมาธิษฐานเป็นสุญญตาซึ่งตัวตนสัตว์ไม่มี มีแต่ จิต เจตสิก รูป ที่ตัณหายึดว่าเป็นเรา อาศัยศีลสมาธิ ปัญญา เข้าถึงนิพพาน ตัณหาเข้ายึดไม่ได้แล้ว จึงรู้ว่าธรรมไม่มีตัวตน เราเขาก็มิใช่จะมี จิต เจตสิก รูป ที่เกิดแล้วเกิดอีก อย่างไม่สิ้น

สุดภายหลังความตาย ซึ่งเกิดอยู่ในวัฏฏะจักร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปิดเผยสิ่งปกปิดไม่มีใครรู้ เมื่อพระพุทธเจ้าพระองค์ใดเกิดขึ้นครั้งหนึ่งจะขนสัตว์ไปสู่พระนิพพานนับจำนวนมาก สัตว์ยังอยู่ในน้ำบนบก ในนรก มีวิมาน พรหมโลก ทรงสอนให้ประพฤติตน ทุกประการณ์ให้แก่สัตว์โลก เพื่อไม่ให้เกิดในอบายภูมิ ๔ นรก เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน ซึ่งไม่ควรเกิดเหล่าสัตว์ที่มีแต่ทุกข์ ควรเกิดในมนุษย์ทุกข์น้อยกว่า วิมานเทวดามีสุขมาก หรือเกิดพรหมโลก ผู้เกิดในอบายแล้วกลับมายาก หากมีโอกาสสร้างบารมีเพื่อไปสู่พระนิพพาน เป็นบรมสุขไม่มีสุขอื่นยิ่งกว่า ไม่ว่าสุขในพรหมโลก สุขในวิมานเทวดา สุขในฌาน สุขของชาวบ้าน พระนิพพานมีสุขกว่า

เหตุแห่งการฝัน ๔ ประการ

การตื่นฝันคาดไว้ ได้กล่าวไว้แล้วนั้นมีสิ่งสมมุติขึ้นกันหลากหลาย เรื่องจริงที่ มีอยู่ เรียกเป็นปรมัตถ์มีเพียง จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลับฝัน ๔ ประการ ย่อมฝันด้วยธาตุกำเริบ ด้วยสิ่งที่ประสบมา ด้วยเทวดาดลใจ ด้วยบุพพนิมิต ๔ ประการ นอนหลับฝัน จิตขึ้นวิถีได้น้อยมาก เรียกว่าฝันหลับ

ก. บุคคลมีธาตุกำเริบ เพราะประกอบด้วยมีปัจจัย ทำให้ผิดปรกติของน้ำดี เป็นต้น เมื่อฝันไปต่าง ๆ ย่อมเป็นเรื่องราวเหมือนกะว่า กำลังตกจากภูเขา ตกเหว ถูกทำร้าย โจรปล้น ถูกฆ่า พบเจอคนไม่

ชอบ พลัดพรากจากของรัก นำเอามารวมกันได้บ้าง ให้เป็นเรื่องต่าง ๆ เกิดขึ้น

ข. ประสบมากับเรื่องอาชีพ การกระทำของผู้อื่น คนภายในครอบครัว ดูหนังฟังเพลง ขณะใส่บาตร ไปวัดฟังธรรม ปลาบปลื้มใจ ไปตกปลาหาเรื่องทำบาป เล่นการพนัน ก็เก็บมาฝัน ฯลฯ

ค. เทวดาดลใจ เทวดาย่อมน้อมอารมณ์ต่าง ๆ เข้ามาให้ เพราะความเป็นผู้ให้ประโยชน์ ให้ความเจริญ ด้วยอดีตชาติเคยอุปถัมภ์กัน หรือเพราะความประสงค์จะให้เกิดความเสื่อม ความพินาศ เพราะอดีตชาติ ที่เคยเป็นคู่ทรมาน ฆ่ากันถึงตายก็มี กรรมที่เคยทำกันไว้มันซัดมา วิบากกรรม กระทบแล้วทำให้ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ให้ความเจริญ ให้ความเสื่อมก็แล้วแต่ผู้ที่เกี่ยวข้องกัน ผู้เคยสร้างกันไว้ ถ้าไม่เคยทำกันไว้ผลไม่มี ทำร้ายเราก็ไม่ได้ กรรมใดใครสร้างกรรมนั้นเป็นของตน

ง. บุพพนิมิต ย่อมสุบินเห็น อันเป็นบุพพนิมิต (ลางที่บอกเหตุขึ้นก่อน) ความเจริญ แห่งความเจริญ หรือความพินาศ ด้วยอำนาจบุญจะให้ผล หรือบาปจะให้ผล เหมือนพระพุทธมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงสุบินนิมิตในการได้ พระราชดุจพระโพธิสัตว์ ทรงมหาสุบิน ๕ ข้อ และพระเจ้าโกศลทรงสุบินนิมิต ๑๖ ข้อ เป็นต้น ซึ่งปุถุชนบุคคลฝันมาก แต่พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี ไม่ฝันมาก เหมือนปุชน พระอรหันต์ไม่มีการฝันได้แล้ว เพราะไม่มีกิเลสเหลืออยู่เลย

จิตใจของสัตว์ องคาพยพของร่างกายสัตว์ เป็นพระธรรมที่มีอยู่ ดำรงอยู่สืบต่อกันไปในการเวียนว่ายตายเกิดเป็นวัฏฏะจักร แม้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่มี ว่างพุทธศาสนา เป็นพุทธันดร พระธรรมก็ดำรงอยู่อย่างนี้ ซึ่งมีแต่ จิต เจตสิก รูป เป็นธรรมภายใน ส่วนพระนิพพานเป็นธรรมภายนอก พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงตรัสรู้เรื่องนี้ได้แก่ ทุกข์ ซึ่งร่างกายจิตใจของสัตว์เป็นทุกข์ ตัณหาคือสมุทัย นิโรธคือนิพพาน มรรคคือทางให้ดับทุกข์ ความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งปริยัติศาสนาถ้าไม่ศึกษาจะไม่เข้าใจได้เลย อะไรเป็นทุกข์เป็นสมุทัยในฝั่งนี้ นิโรธคือนิพพานฝั่งโน้น มรรคเป็นทางปฏิบัติให้ถึงนิพพาน, สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ณ ที่พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้ว ได้ทรงตรัสว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย สังสารนี้ กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้ พวกเธอจะสำคัญข้อความนั้นไฉน น้ำตาที่หลั่งไหลของพวกเธอ ผู้ท่องเที่ยว (เวียนว่ายตายเกิด) ไปมาคร่ำครวญร้องไห้อยู่เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจโดยกาลนานนี้กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ สิ่งไหนจะมากกว่ากัน (เพราะเหตุไร ทำไมพระผู้มีพระภาค ไม่ทรงแสดงพระอภิธรรมโดยละเอียดตลอดเวลา แต่ทรงแสดงพระธรรมคำสอนที่เตือนให้บุคคลนั้นระลึกถึงการที่กิเลสยังไม่ดับ ปัญญายังไม่เจริญ ที่ไม่สามารถที่จะพ้นไปจากการร้องไห้ หรือความเศร้าต่าง ๆ ในสังสารวัฏฏ์ จึงได้ทรงถามภิกษุเหล่านั้นว่า พวกเธอเคยร้องไห้มาแล้ว ในสังสารวัฏฏ์ กับน้ำในมหาสมุทรสิ่งไหนจะมีมากกว่ากัน) ภิกษุเหล่านั้นทูลขานรับว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเจริญ พวกข้าพระองค์ ย่อมทราบธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรง

แสดงแล้วว่าน้ำตาซึ่งเคยหลั่งไหลของพวก ข้าพระองค์ ผู้ท่องเที่ยวไปมาคร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะการประสบสิ่งที่ไม่พอใจเพราะการพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจโดยกาลนานนี้ต้องมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรไม่มากเท่าพระเจ้าข้า (ผู้เห็นน้ำทะเลสวยงามย่อมมีมากกว่า) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุ ถูกละ ๆ พวกเธอย่อมทราบธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ ถูกแล้ว น้ำตาที่หลั่งไหลของพวกเธอ ผู้ท่องเที่ยวไปมาโดยกาลนานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของมารดาตลอดกาลนาน น้ำตาหลั่งไหลออกของพวกเธอเหล่านั้นผู้ประสบมรณกรรมของมารดาคร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ นั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรนั้นไม่มากเลยแล้วตรัสบิดาตาย พี่ชายตาย น้องชายตาย พี่สาวตาย น้องสาวตาย บุตรตาย ธิดาตาย เสื่อมโภคทรัพย์ เสื่อมญาติ เกิดโรคตาย เพื่อที่จะเบื่อหน่ายสังสารพอหรือยัง

พระธรรมเทศนาคำสอนซึ่ง ได้อุปมาของพระผู้มีพระภาคอันวิจิตร ด้วยพระคุณต่าง ๆ นั้นเปรียบเหมือนการให้เด็กทารกอาบน้ำแต่งตัวประพรมด้วยของหอม แป้งฝุ่น แล้วเจิมหน้าด้วยเป็นสิ่งประดับที่เพิ่มเติมขึ้น แม้ฉะนั้นการเจิมจุดเดียวนั้นยังไม่พอ เพราะฉะนั้นจึงต้องเจิมอีกหลาย ๆ จุด ที่กล่าวมารดา ต้องกล่าวบิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว บุตร ธิดา โภคทรัพย์ โรคเสื่อมญาติแต่ละอย่าง ๆ น้ำตาที่หลั่งไหลท่องเที่ยวไปมา คร่ำครวญร้องไห้ ประสบสิ่งที่ไม่พอใจ พลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาลนาน ตลอดกับทุก ๆ บุคคล เพื่อที่จะส่งเสริมจุดที่

เจิมไว้ให้เด่น หรือว่าให้งามขึ้นพร้อมกัน ฉันใดการที่ทรงแสดงข้อความโดยละเอียดทั้งหมด ฟังดูก็คล้ายกัน แต่ความจริง เพื่อให้พิจารณาอย่างรอบคอบ ให้พ้นจากความหลงงมงาย พระองค์ทรงตรัสซ้ำย้ำให้เข้าใจเหมือนการให้กินยาเพื่อประโยชน์สุข เพราะว่าฟังพระธรรมกุศลจิตเกิดขึ้น กิเลสมันเกิดขึ้นไม่ได้ จิตใจเป็นที่รวมแห่งบุญ การไม่ฟังเป็นอกุศลจิตใจเป็นที่รวมแห่งบาปอยู่ภายใต้ตัณหา พระพุทธองค์ทรงโปรดให้จิตเราเป็นบุญ พระองค์ทรงแสดงธรรมละเอียดมาก บุญก็ยิ่งมากขึ้น เว้นแต่เราจะไม่ตั้งใจฟัง เพราะเหตุที่กิเลสมีกำลังมากเป็นธรรมดา การฟังพระธรรมเป็นกุญแจดอกที่หนึ่งไขประตูไปสู่ความรู้จักชีวิตของตัวเอง กุญแจดอกนี้ก็คือการปฏิวัติความรู้เรื่องเดิม เงื่อนไขสำคัญที่สุดในการเข้าใจเรื่องชีวิตต้องเหมือนกัน คือ มีจิต มีเจตสิก มีรูปร่างกาย ทุกชีวิตนั้นมีต่างกันด้วยสถานที่เกิด การกระทำ การจดจำมา ความอยาก เพราะความวิจิตรของจิต เป็นการปฏิบัติธรรมเบื้องต้นด้วยการฟังธรรมะการฟังมนุษย์ยังสามารถปรับตัวเข้ากับองค์ความรู้ได้ ในเรื่องบุญ บาปธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า สำเร็จแล้วด้วยใจถ้าบุคคลมีใจไม่ดีพูดอยู่ก็ดีทำอยู่ก็ดี ด้วยเพราะเหตุนั้นทุกข์ย่อมตามเขา ดุจล้อเกวียนหมุนไป ตามรอยเท้าโคผู้ซึ่งนำแอกไป ฉะนั้น ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้ามีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจถ้าบุคคลมีใจผ่องใสได้ พูดอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี ด้วยเพราะเหตุนั้น ความสุขย่อมตามเขาไป เหมือนเงาไปตามตัวเพราะศูนย์รวมบุญเกิดพร้อมกันที่ใจ ศูนย์รวมบาปเกิดพร้อมกันที่ใจแต่จะไม่เกิดด้วยกัน บุญดับแล้ว ดับเลย ไม่เหลือดับพร้อมจิต เมื่อได้

เหตุมีปัจจัยให้เกิดก็เกิด อันบาปก็เหมือนกันดับพร้อมจิตไม่เหลือเมื่อได้เหตุมีปัจจัยให้เกิด ก็เกิดอีก กาล และราตรี ทั้งหลายย่อมผ่านไป ลำดับแห่งวัยย่อมล่วงไปไม่กลับคืนบุคคลเมื่อเห็นภัยนี้ ในมรณะพึงละอามิสเครื่องล่อ เยื่อล่อในโลกเสีย มุ่งสันติบทคือพระนิพพาน

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ซึ่งได้ชื่อว่าอายตนะ เป็นเครื่องต่อให้เกิด จิต เจตสิก ถ้าไม่มีอายตนะ ก็ไม่มีเครื่องต่อกับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่เป็นปัจจัยให้เกิด จิต เจตสิก เกิดวิถีจิต คือพระธรรมดำรงอยู่ พระพุทธเจ้ายังไม่มาตรัสรู้ พระธรรมก็มีอยู่ อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ ที่เกิดบาปเกิดบุญ และรับผลแห่งกรรม ด้วยอายตนะ ซึ่งเกิดกับสัตว์ทั่วไป บาปหรือบุญ เกิดในวิถีจิตเป็นที่ประชุม ที่มาประชุมกัน มาร่วมกัน มาต่อกัน มาต่อกันเมื่อใด จิต เจตสิก ก็ต้องเกิดขึ้นเมื่อนั้น ซึ่งที่ประชุมของบาปและบุญ เป็นเหตุให้เกิด ถ้าไม่มีอายตนะเป็นเหตุเป็นปัจจัยแล้ว จิต เจตสิก ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อมีอายตนะเป็นเหตุเป็นปัจจัยแล้ว จิต เจตสิก ก็เกิดขึ้นได้ เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เกิดบาปและบุญต่อไปนี้ คือ เหตุบาป และบุญ คำอุปมา เจตนาเจตสิก มนสิการเจตสิก วิตกเจตสิก ที่เกิดกับจิตเดียวกัน เหมือนกับเรือแข่ง มีฝีพายอยู่ ๓ คน เจตนาพายหัว มนสิการพายท้าย วิตกนั่งภายกลางรำเรือ จริงอยู่แม้จะทำงานพายเรืออย่างเดียวกัน แต่คนหัวกับคนท้ายซึ่งมีหน้าที่พิเศษเพิ่มขึ้น โดยคนหัวมีความมุ่งให้เรือถึงหลักชัย และเมื่อถึงแล้วต้องพยายามคว้าธงมาให้

ได้ด้วย คนหัวนี้จึงเปรียบได้เหมือน เจตนาที่พยายามทำให้สำเร็จกิจต่าง ๆ วิตกคนพายกลางนั้นมีหน้าที่แต่เร่งให้เรือเร็ว ถึงหลักชัยอย่างเดียวเปรียบเหมือนวิตกทำหน้าที่ให้ จิต เจตสิกอื่น ที่เกิดร่วมกันก้าวขึ้นสู่อารมณ์ ส่วนมนสิการคนท้ายมุ่งซึ่งให้เรือตรงสู่หลักชัย เปรียบได้กับมนสิการ ซึ่งทำให้สัมปยุตธรรม (ธรรมที่เกิดพร้อมกับตนในจิตเดียวกัน) เข้าประกอบอารมณ์ในจิตเดียวกัน คือมีทั้งวิจารเจตสิก อธิโมกข์เจตสิก ปีติเจตสิก เอกัคตาเจตสิก ฯ ความแตกต่างกันของ เจตนา (เป็นตัวกรรมทำให้เกิดผล) และวิตก (ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์) มนสิการ (เหนี่ยวนำสัมปยุตธรรมเข้าสู่อารมณ์อยู่เสมอ) มนุษย์นี้ย่อมมีความคาดหวังต่างกัน มีวาสนาต่างกัน มีความรู้ต่างกัน พุทธศาสนาสอนวิธีก่อให้เกิด สติความระลึกในธรรม มีสัมปชัญญะปัญญา พินิจประโยชน์ พินิจการควรพินิจในอารมณ์ พินิจซึ่งไตรลักษณ์ ให้รู้จักการเคลื่อนไหวปราศจากการเคลือบแคลง (การตั้งสติที่ใน กาย เวทนา จิต ธรรม) ต้องเข้าใจด้วยปัญญาที่อบรมมาดีแล้ว คือการศึกษาปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา ให้เกิดปัญญาของตนเอง เชื่อปัญญาตน ปัญญาเกิดเองไม่ได้ต้องศึกษา นำมาปฏิบัติ ปัญญามรรคสัจจึงจะเกิดจากภาวนา (ทำให้เกิด) บริกัมม คือบริกรรม การเอาใจใส่ บริกรรมคือการกระทำครั้งแรก และครั้งหลัง ๆ ให้ติดต่อกันเป็นนิตย์ เพื่อให้จิตมีสมาธิตั้งมั่น

อวิชชาเป็นปัจจัยให้สังขาร

อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร คือสังขารเป็นปัจจยุบบันนธรรมปรากฏขึ้นก็เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัยธรรมนั้น เป็นสาเหตุ หมายความว่า อวิชชาเป็นเหตุ สังขารเป็นผล อวิชชา องค์ธรรม ได้แก่ โมหะเจตสิก โมหะนั้น มีความไม่รู้ หรือเป็นปฏิปักษ์ต่อปัญญาเป็นลักษณะ ทำให้ปัจจยุบบันนธรรม (ผล) และโมหะที่กำลังเกิดอยู่นั้นมีความหลง มีความมืดมนเป็นกิจ ปกปิดสภาวะที่มีอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ เป็นผลปรากฏ มีกิเลสอาสวะเป็นเหตุใกล้ ธรรมที่เป็นอวิชชา ไม่รู้ในที่นี้ คือทรงหมายเฉพาะ ไม่รู้ธรรม ๘ ประการ ซึ่งไม่รู้อริยสัจ ๔ ไม่รู้อดีต ไม่รู้อนาคต ไม่รู้ทั้งอดีตและอนาคต และไม่รู้ปฏิจจสมุปบาท เพราะความไม่รู้นี้เองเป็นปัจจัยให้กระทำกรรมเป็นสิ่งที่อุปการะช่วยเหลือให้เกิดสังขาร คือการปรุงแต่งขึ้น ดังนั้น จึงกล่าวว่าอวิชชาเป็นปัจจัยให้สังขาร สังขารเป็นปัจจยุบบันน สังขารซึ่งเป็นปัจจยุบบันนของอวิชชานี้ ได้แก่ สังขาร ๓ คืออบุญญาภิสังขารจงใจปรุงแต่งให้ทำบาป ด้วยเจตนาเจตสิกในอกุศลจิต ๑๒ ดวง ประการหนึ่ง บุญญาภิสังขารจงใจปรุงแต่งให้ทำบุญด้วยเจตนาเจตสิกในมหากุศลจิต ๘ ดวง เจตนาในรูปาวจรกุศล ๕ ดวง ประการหนึ่ง อเนญชาภิสังขาร จงใจปรุงแต่งให้เป็นบุญ ชนิดที่ไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่ในอุเบกขานานเหลือเกิน คือเจตนาเจตสิกในอรูปาวจร ๔ ดวง การปรุงแต่งให้กระทำเป็นกรรมคือเจตนาเจตสิก จงใจ กระทำทางกายชื่อว่ากายกรรม กระทำทางวาจาชื่อว่าวจี

กรรม กระทำในใจชื่อว่ามโนกรรม

เจตนาเป็นกรรม ปรุงแต่งกายทุจริต และกายสุจริต ให้เป็นผลสำเร็จลง องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ ดวง และมหากุศลจิต ๘ ดวง เกี่ยวกับทางกาย ซึ่งเรียกชื่อว่าเป็นกายสังขาร

เจตนานั้นซึ่งเป็นตัวกรรม ปรุงแต่งวจีทุจริต และวจีสุจริตให้ผลสำเร็จลง องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลเจตนาเจตสิก ๑๒ ดวง และมหากุศลเจตนาเจตสิก ๘ ดวง เกี่ยวกับวาจา เรียกวจีสังขาร

เจตนาเป็นตัวให้กระทำ ปรุงแต่งมโนทุจริต และมโนสุจริตให้เป็นผลสำเร็จลง องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ ดวง โลกีย์กุศลเจตนา ๑๗ ดวง ที่เกี่ยวกับทางใจ เรียกว่าจิตตสังขาร

รวมสังขาร ๓ ก็ดี หรือจะเรียกว่าสังขารทั้ง ๖ ดังกล่าวแล้วก็ดี ก็ได้แก่เจตนา ๒๙ หรือกรรม ๒๙ แต่โลกุตระกุศลเจตนา ๘ ที่ได้ชื่อว่าเป็นบุญก็จริง แต่ไม่จัดเป็นบุญญาภิสังขาร หรือเป็นอเนญชาภิสังขาร ส่วนโลกุตระกุศลนั้นไม่มีหน้าที่ทำให้เกิดภพ เกิดชาติ อันเป็นวัฏฏะ แต่ทำหน้าที่ทำลายภพชาติ เป็นการตัดวัฏฏะจักร ซึ่งไม่เวียนว่ายตายเกิด จึงไม่เกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท

อีกนัยหนึ่ง มีในพระสุตตันตปิฎก ทรงแสดงสังขาร ๓ ไว้ในการปฏิบัติ กายสังขาร ได้แก่ ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก ส่วนวจี

สังขาร ได้แก่ วิตกเจตสิกผู้ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ แต่วิจารเจตสิกประคองจิตให้อยู่กับอารมณ์ เพราะธาตุทั้งหลายจะให้ประโยชน์แก่ร่างกายโดยมีอยู่ในโลกนี้เกี่ยวข้อง ปรากฏในร่างกายของสัตว์ และจิต เจตสิกมีอำนาจสามารถรู้อารมณ์ (สิ่งใดถูก จิตรู้ เจตสิกก็รู้ สิ่งนั้นด้วย) ส่วนจิตตสังขาร ได้แก่ สัญญา เวทนา หรือเจตสิก ๕๐ ดวง (เว้นวิตก วิจาร) ฉะนั้น อวิชชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร ได้แก่ โมหะเจตสิก ซึ่งหลงงมงายในอารมณ์ ไม่รู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง เพราะมีความไม่รู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงเป็นลักษณะ มีการปกปิดสภาวะแห่งอารมณ์เป็นกิจ หรือมีการปฏิบัติผิดเป็นกิจ มีความมืดมนเป็นผลปรากฏ ความมืดบอดแห่งจิตซึ่งอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารเป็นปัจจยุบบันธรรมของอวิชชานั้น ได้แก่ เจตนา ๒๙ หรือกรรม ๒๙ เพราะไม่รู้ว่าความดับสิ้นแห่งทุกข์นั้นมีจริง โดยมีโมหะอวิชชาเป็นปัจจัยให้กระทำกรรม ๒๙ อันต้องวนเวียนอยู่ ในสังสารทุกข์ มีกายสังขารเป็นลมหายใจ ถ้าขาดธาตุนี้ตายทันที

ซึ่งคือธาตุที่ ๘ สัญลักษณ์ o เป็นแก๊ส ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น ไม่มีรส ไม่ติดไฟ แต่ช่วยให้ไฟติด มีประโยชน์ต่อการหายใจ และการเผาไหม้ (คือออกซิเจน ซึ่งมีน้ำหนักอะตอม ๑๕.๙๙๗๔) มีเฮโมโกลบิน สารที่ให้สีแดงในเม็ดโลหิตแดงประกอบขึ้นด้วยโปรตีน ที่เป็นสารประกอบที่มีเหล็ก ในโตรเจน คาร์บอน ไฮโตรเจน และออกซิเจน เป็นองค์ประกอบมีหน้าที่นำออกซิเจน ซึ่งร่างกายสูดหายใจเข้าทางปอดไปยังส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเป็นกายสังขารลมหายใจเข้า

ลมหายใจออก ส่วนวจีสังขาร เป็นวิตกเจตสิก ฉะนั้น กายสังขาร และวจีสังขาร ทั้งสองเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนา เจริญมหาสติปัฏฐานเพื่อเข้าสู่วิปัสสนา วิตกเจตสิก ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ดังนั้น กายสังขารเป็นอารมณ์ให้มหาสติปัฏฐานบริกรรม พอจางหายไป นามรูปปรากฏขึ้นเป็นอารมณ์ ให้วิปัสสนาเพราะนามรูปเป็นสิ่งจะเห็นได้ยาก คือต้องอาศัยเจริญมหาสติปัฏฐานก่อน ใช้กายสังขารเป็นอารมณ์ ตามพระสุตตันตปิฎกเรียกกายสังขาร คือลมอัสสาสะหายใจเข้า และปัสสาสะหายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้ายาว หรือเมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้าสั้น หรือเมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกสั้น ย่อมสำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ ตลอดกองลมหายใจ ทั้งปวงหายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดกองลมหายใจทั้งปวงหายใจออก ย่อมสำเหนียกว่า เราจักระงับกายสังขาร (ลมอัสสาสะเข้าปัสสาสะออก) หายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่า เราจักระงับกายกายสังขารหายใจออก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ฉันใดนายช่างกลึงหรือลูกมือของนายช่างกลึงผู้ฉลาด เมื่อชักเชือกกลึงยาวก็รู้ชัดว่า เราชักเชือกกลึงยาว หรือเมื่อชักเชือกกลึงสั้น ก็รู้ชัดว่าเราชักเชือกกลึงสั้น ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้นนั่นแหละ เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้ายาว หรือเมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้าสั้น หรือเมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกสั้น ย่อมจะสำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดกองลมหายใจ

ทั้งปวงหายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้ ตลอดกองลมทั้งปวงหายใจออก ย่อมสำเหนียกว่าเราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า สุดท้ายย่อมสำเหนียกว่า เราจักงับกายสังขารหายใจออก แล้วเริ่มบริกรรมอีก ดังนั้นภิกษุ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นภายในบ้างย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือความเกิดขึ้น ในกายบ้าง ย่อมพิจารณา เห็นธรรมดา คือความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา ทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง ก็หรือสติว่ากายมีอยู่ เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะหน้าแก่เธอนั้น แต่เพียงสักว่าเป็นที่รู้ แต่เพียงสักว่า เป็นที่อาศัยระลึก เธอย่อมไม่ติดอยู่ด้วยย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกด้วย ยังความเบื่อหน่ายในทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมพิจารณากายในกายเนือง ๆ อยู่อย่างนี้ มหาสติปัฏฐานจะต้องบริกรรมให้เป็นสมถะและพิจารณาให้เป็นวิปัสสนา ที่ควบคู่กันไป

พระนิพพานเป็นนิโรธสัจจ หรือก็เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ นิโรธ แปลว่า ดับ ดังนั้นคำว่า ทุกขนิโรธ ก็คือทุกข์ดับ ทุกข์ที่ดับนั้นดับเลย ดับสนิท ดับสิ้น จนไม่มีเศษเหลืออีกแม้แต่น้อย เมื่อดับสนิทดับจนสิ้นไม่มีเศษเหลือแล้ว เชื้อที่จะก่อให้เกิดทุกข์ขึ้นได้ต่อไปอีก ก็ไม่มี ทุกข์นั้นจึงไม่มีโอกาสที่จะเกิดขึ้นมาได้อีกเลย ดังนั้น แหละนิโรธสัจจะ จึงหมายถึงนิพพาน เพราะนิพพานเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา ตัณหาเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อดับตัณหาอันเป็นเหตุลงได้แล้ว ผลก็คือทุกข์

อันเป็นปลายเหตุ มันอยู่ไม่ได้เองเพราะผลย่อมมาจากเหตุ เมื่อเหตุดับ ผลก็ดับ เมื่อสิ้นทุกข์ ก็ถึงความสุข พระนิพพาน มีความสงบจากเพลิงทุกข์เป็นลักษณะ มีการไม่แตกดับเป็นกิจ ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย เป็นอาการปรากฏ มีการออกจากภพเป็นผล ไม่มีเหตุใกล้ให้เกิด นิพพานเป็นธรรมที่พ้นจากเหตุจากปัจจัยทั้งปวง อีกนัยหนึ่งที่ทรงแสดงว่า นิโรธ หมายถึง นิพพาน ซึ่งเป็นความดับอย่างหนึ่งที่ดับอย่างสนิท ดับจริง ดับจัง ดับแล้วเป็นดับ ไม่กลับติดต่ออีก ดับอย่างนี้แหละเรียกว่า พระนิพพานเป็นธรรมที่ดับทุกข์ ดับกิเลส ก็เรียกว่ากิเลสนิพพาน ดับขันธ์ ก็เรียกว่าดับขันธ์ปรินิพพาน ขันธ์ที่หมดกิเลสแล้วเป็นขันธ์เปล่าดุจดังสูญญาคารเรือนเปล่า ไม่มีอะไรรกรุงรัง น่าสบายใจ เพราะเหตุนี้พระองค์ทรงกล่าวว่า นิพพานํ ปรมํ สูญญํ พระนิพพานเปล่าอย่างยิ่ง หมายถึงเปล่าจากกิเลส เมื่อขันธ์ว่างเปล่าจากกิเลสแล้ว ไม่มีกิเลสแล้ว ก็เป็นสุขอย่างยิ่ง เป็นสุขพิเศษซึ่งนอกจาก สุขเวทนา เพราะฉะนั้นทรงกล่าวว่า นิพพานํ ปรมํ สุขํ พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง และจึงเป็นปัญหาต่อไปว่า สุขจะมีได้อย่างไรในพระนิพพาน เพราะพระนิพพานไม่มีการเสวยอารมณ์ คือพระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๓ หน้าที่ ๒๒๕ แก่ไว้ว่า ความที่ไม่เสวยอารมณ์นั่นแหละ เป็นความสุขซึ่งแท้จริง เป็นสุขอย่างยิ่ง เพราะสุขที่เสวยอารมณ์นั้น เป็นสุขที่ไม่เที่ยง ก็คือทุกข์นั่นเอง ฉะนั้น สุขเวทนาซึ่งเป็นสุขที่ได้จากการเสวยอารมณ์ จึงได้ชื่อว่า วิปริณามทุกข์ เพราะความสุขนั้นจะต้องวิปริตผันแปรไปเป็นทุกข์อย่างแน่นอน สุขในนิพพานไม่เป็นสุขเวทนา แต่เป็นสันติสุข จึงไม่มีวันที่จะผันแปรเป็นอื่นเลย

ธรรมเป็นนิพพานเป็นของลึกซึ้ง อันบุคคลได้ยาก เป็นของสงบระงับ เป็นของประณีต ไม่เป็นที่เที่ยวแห่งการตรึก คือบุคคลจะนึกคาดคะเน เอาเองหาได้ไม่ เป็นของละเอียดเป็นของอันบัณฑิตพระอริยเจ้าจะพึงรู้ เมื่อยกพุทธภาษิตนี้ขึ้นอ้างแล้วก็เป็นอันว่าจะทราบว่าซึ่งในพระนิพพาน อย่างแท้จริง ก็ต่อเมื่อได้แจ้งประจักษ์ด้วยตนของตนเอง เหตุนี้พระพุทธองค์ทรงได้เตือนว่า ตถาคตเป็นผู้บอกทางให้ อันความเพียรนั้นท่าน ๆ ทั้งหลายต้องทำกันเอง ไม่มีสิ่งที่ลับปิดบังปัญญาได้ "ปัญญารัตตัง" ซึ่งทำลายอวิชชา ตัณหาได้

อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ คือ (ร่างกาย ๑ กอง) (ความสุข ทุกข์ ๑ กอง) (ความจำ ๑ กอง) (ความคิดนึก ๑ กอง) (จิตใจ ๑ กอง) ที่ยึดว่ามันเป็นเรา ภาราหเว ปัจจักขันธา หาบกันไปเถิดขันธ์ ๕ มันเป็นของหนัก ภารหาโร จ บุคคโล บุคคลพากันหาบไปนี้ เป็นภารอันหนัก ภาราทนํ ทุกขํโลเก หาบไปเถิดรอบทิศ บางท่านทำมาหากิน บางท่านชอบอิทธิวิธี มโนมยิทธิมีฤทธิทางใจ บางท่านชอบทิพจักษุตาทิพย์ ทิพโสตหูทิพย์ เจโตปริยญาณรู้วาระจิตของใครคิด บุพเพนิวาสนานุสสติญาณระลึกชาติได้ วิชาเหล่านี้ล้วนต้องบริกรรมให้ได้ฌานก่อน พระพุทธองค์ทรงสอนวิธีวิชาพวกนี้ไว้ด้วย แต่พระองค์ทรงแสดงว่า เนตังโขสรณํ เขมํมุตํ ซึ่งมันไม่ใช่ที่พึ่งอันแดนเกษม เนตํสรณํ มุตตํ เพราะไม่ใช่เป็นพึ่งอันสูงสุด เนตํสรณํ มาคัมมะ สรรพทุกขา ปมุจจติ อาศัยสรณะนี้แล้วย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง และทรงแสดง อาสะวักขยะญาน เป็นวิชชาพิเศษ ที่ทำลายกิเลสตัณหา อุปาทานได้จริง สามารถพ้นจากความตาย

ไม่ว่าเรียนสำเร็จฤทธิ์ใด ๆ ก็ไม่พ้นความตาย พระองค์ไม่ทรงสรรเสริญเท่ากับทำอาสะวะขยะญาณ ซึ่งเข้าถึงพระนิพพานแล้ว พระนิพพานไม่มีอะไรอย่างที่ในโลกทั้ง ๓ นี้มี ในโลกทั้ง ๓ นรก มนุษย์ เทวดา เหล่านี้มี พระนิพพานไม่มี พระนิพพาน ไม่ใช่อะไร ไม่เหมือนอะไร ไม่คล้ายอะไร พระบาลีห้ามไว้รอบทิศคิดไปก็ไม่ใช่ เป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน ผู้ที่ถึงด้วยกันนั้นเข้าใจกันได้ พระอริยะทั้งหลายเป็นโกฏิ ๆ เข้าถึงได้แล้วไม่คืนมาสู่ความเป็นตัวตนคนสัตว์ ที่มีความผันแปรเป็นอนิจจัง มันอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้เป็นทุกข์ เพราะซึ่งไม่มีอัตตาตัวตนที่แท้จริง มีแต่อกุศลจิต ๑๒ ดวง ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ ดวง โทมนัสสมูลจิต ๒ ดวง โมหมูลจิต ๒ ดวง นำมาจักพันธ์ ได้โสมนัสสหคตจิต ๔ โทมนัสสหคตจิต ๒ อุเบกขาสหคตจิต ๒ ได้สามเวทนา และมีสัมปยุตจิต ๘ ดวง วิปปยุตจิต ๔ ดวง นับอสังขาริก ๕ ดวง สสังขารริก ๕ ดวง วิจิกิจฉาสหคตจิต ๑ ดวง อุทธัจจสหคตจิต ๑ ดวง และเป็นปฐมยุคะ ๒ ดวง ทุติยุคะ ๒ ดวง ตติยุคะ ๒ ดวง จตุตถยุคะ ๒ ดวง ปัญจมยุคะ ๒ ดวง ฉัฏฐยุคะ ๒ ดวง และจิตซึ่งเป็นโสมนัสอย่างเดียว เป็นสัมปยุตไม่ได้มี ๒ ดวง จิตที่เป็นสัมปยุตอย่างเดียว เป็นโสมนัสไม่ได้มี ๖ ดวง จิตที่เป็นได้ทั้งสองมี ๒ ดวง จิตที่เป็นไม่ได้ทั้งสองมี ๒ ดวง คือ การจักพันธ์อกุศลจิต ๑๒ เพื่อเรื่องปัญญา

นักศึกษาพระอภิธรรม เข้าใจดี จิตเป็นพระธรรม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต มีแต่สภาพของจิต ของร่างกาย เช่น ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งทีเป็นกุศลมีอยู่ ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่ากุศลมูลใช่ไหม? จะรู้ได้

ไม่ใช่ เพราะกุศลมูล อโลภะ อโทสะ อโมหะ มีเพียง ๓ เท่านั้น กุศลธรรมที่เหลือนอกนั้นไม่ชื่อว่า กุศลมูล และพระองค์ทรงถามต่อ หรือว่าธรรมเหล่าใด ชื่อว่ากุศลมูลมีอยู่ ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด เป็นกุศลใช่ไหม ? ใช่ เพราะการบัญญัติธรรม ให้บุคคลเข้าใจ จะต้องทรงแสดงอย่างละเอียด ปริพาชกนักบวชนอกศาสนา เขามีความเห็นเกี่ยวกับสุขกับทุกข์ที่ผิด ๆ เข้าเฝ้าตั้งคำถามพระพุทธเจ้าว่า สุขกับทุกข์นี้ เราทำเองใช่ไหม ? คำถามนี้ถ้าตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ ก็เข้าข้างส่วนสุดข้างใด ข้างหนึ่ง เพราะแท้จริงแล้วมันไม่มีตัวเรา มีแต่ปรมัตถ์ธรรม ไม่เกี่ยวกับใช่เรา หรือไม่ใช่เรา ความที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้มันจึงมีเกิดขึ้น ซึ่งเมื่อมันเกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่ได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ เพราะการเกิดขึ้นของสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น มันเกิดขึ้นเพราะมีเหตุมีปัจจัยให้จะบอกว่าไม่ใช่ก็ได้ เมื่อไม่ใช่มันหมดเหตุมันจึงดับไป เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะการดับไปของสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไปด้วย แม้ปัญญา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะองค์ธรรม ได้แก่ ปัญญินทรีย์เจตสิก ธรรมชาติซึ่งรู้สภาพธรรมทั่วไปตามความเป็นจริงรู้แจ้งสภาวธรรมเป็นลักษณะ มีการกำจัดความมืดเป็นกิจ มีการยัง อริยสัจ ๔ ให้แจ้ง เป็นกิจ มีความ ไม่หลงเป็นผล มีสมาธิเป็นเหตุใกล้ เป็นโคจรมีอริยะญาณสภาวะที่แท้ ไม่วิปริต มีอยู่จริงความหยั่งรู้ ในธรรมะตามควร แก่อัตถะ รู้อัตถะ ทั้งหลายตามควร แก่ธรรมะ รู้ธรรมทั้งหลาย ตามควร แก่การครอง แห่งบัญญัติโลก ตามวิสัยโลก ก็เพื่อไม่ให้ฟั่นเฟือน ควรรู้เรื่องในพระไตรปิฎก ทั้งอรรถกถาฎีกา อนุฎีกา โยชนา คัณฐี มีให้ศึกษามีความเข้าใจได้ทำลายความ

สงสัยเรื่องชีวิตของตนเองและความเป็นไปของโลกเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกำหนัดจากกามารมณ์ จากความพยาบาท จากการเบียดเบียนกัน ฉะนั้น ควรดำเนินชีวิตอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพชอบ ละความเลี้ยงชีพผิดเสียได้ เพื่อดำรงชีวิตเพื่อไปสู่พระนิพพาน กล่าวคำถวายทานอธิษฐาน เพื่อเป็นบารมี อิทัง ทานัง สีละวันตานัง ภิกขูนัง นิยยาเทมิ สุทินนัง วะตะเม ทานัง อาสะวักขะยาวะหัง นิพพานะ ปัจจะโย โหตุ บุญข้าพเจ้า ได้ทำนี้ ปรารถนานิพพาน อธิษฐานเช่นนี้ บุญทั้งหลายจึงจะเป็นบารมี ไม่อธิษฐานก็เป็นบุญธรรมดา

ส่วนมากปรารถนาต่อเรื่อง ความเป็นไปของโลก อย่าลืมปรารถนาพระนิพพานด้วย จะได้ถึงพระนิพพานพร้อมกัน ทั้งกุศลในวัฏฏะจักรได้อยู่ในโลก และกุศลในวิวัฏฏะจักรออกจากโลกไปแล้วสู่พระนิพพานด้วย ถ้าไม่หน่ายต่อความตาย ก็อย่าครองบัญญัติโลกให้ฟั่นเฟือน และก็สร้างบารมีพร้อมกันไป เรียนศีล แสวงทรัพย์ ค่อมเดินไศล (ขึ้นเขา) ๓ สิ่งนี้ชอบช้า อย่าเร็ว อบรมให้เจตสิก ๘ ดวง เป็นมรรคมีองค์ ๘ จึงจะเข้าถึงพระนิพพานได้ การสร้างบารมี จะต้องอธิษฐานทั้ง ๑๐ ทัศ ทำแล้วไม่อธิษฐานให้ถึงพระนิพพานไม่เป็นบารมี กลายเป็นกุศลผลบุญให้ผลแล้วที่จะต้องสร้างใหม่ แต่บารมีไม่ต้องสร้างใหม่ทำต่อ ๆ กันไปทุกชาติ ๆ ไม่ต้องเริ่มต้น เพราะไม่ให้ได้ให้ผลแล้วอโหสิกรรม แต่จะให้ผลเมื่อมรรคจิตเกิดพร้อมกันทั้ง ๘ ดวง เข้าสู่พระนิพพานเรียกอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นมรรคสัจจะ เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพานเป็นนิโรธสัจจะเป็นผล ส่วนตัณหาเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง เป็นสมุทัยสัจจะ

เป็นเหตุประกอบให้เกิดทุกข์สัจจะเป็นผล พระพุทธองค์ทรงแสดง ทุกข์สัจจะคือผลก่อน และสมุทัยสัจจะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และนิโรธสัจจะคือพระนิพพานเป็นผลก่อน และมรรคสัจจะเป็นเหตุให้เข้าสู่พระนิพพาน ความดับทุกข์นั้นมีเพราะความดับแห่งนันทิ (ความหรรษา) " ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นหนอ ไม่เป็นผู้มีความพอใจ ในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ ไม่มีความยินดีในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ ไม่ตามประกอบ ความพอใจในการคลุกคลีเป็นหมู่ ๆ ไม่มีความพอใจในคณะ ไม่ยินดีในคณะ ไม่ตามประกอบ ความพอใจในคณะ ผู้เดี่ยวโดดนั้น จักอภิรมย์ในความสงบสงัดอยู่ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีเป็นไปได้ ซึ่งผู้เดี่ยวโดด เมื่ออภิรมย์ เป็นความสงบสงัดอยู่ จักเอานิมิตแห่งจิตได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ เมื่อถือเอาซึ่งนิมิตแห่งจิตได้อยู่ จะทำสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้, ข้อนี้ที่มีฐาณะที่มีได้เป็นได้ เมื่อทำสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้แล้ว จักทำสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้ , ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็น ได้ เมื่อทำสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้แล้ว จักละสัญโญชน์ทั้งหลายได้ ดังนี้ , ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ เมื่อละสัญโญชน์ทั้งหลายได้แล้ว จักทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ดังนี้ ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้แล" ฉักกะ อํ ๒๒/๔๗๒/๓๓๙ อายุของมนุษย์น้อย เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยย่อมสิ้นไปเร็ว ปิดตาไม่เห็นทาง ปิดใจไม่เห็นธรรม เปิดใจฟังพระสัทธรรม จะได้พ้นจากความตาย

ตำนานขันธปริตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวนาราม ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นพระภิกษุนั่งสีไฟอยู่ ณ เรือนไฟ งูตัวหนึ่งออกจากต้นไม้เลื้อยไป ฉกเอานิ้วเท้าของภิกษุนั้น พระภิกษุนั้นทนพิษงูไม่ไหวซึ่งมรณภาพอยู่ในที่นั้น พระภิกษุทั้งหลาย ก็พากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูล เรื่องภิกษุถูกงูกัดตาย พระสมเด็จพระศาสดาทรงตรัสว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ชะรอยภิกษุนั้น จะไม่ได้เจริญเมตตาจิตต่อตระกูล แห่งพญานาคงูทั้ง ๔ ถ้าหากว่าภิกษุรูปนั้น ได้เจริญเมตตาจิตปรารภ ซึ่งตระกูลพญานาคงูทั้ง ๔ แล้ว งูจะไม่กัดภิกษุรูปนั้นเลย ถึงแม้ว่าจะกัดก็หาตายไม่ แต่ปางก่อนดาบสทั้งหลายผู้ที่เป็นบัณฑิตได้เจริญเมตตาจิต ในตระกูลพญานาคงูทั้ง ๔ ก็พากันรอดพ้นจากภัยแห่งงูทั้งหลาย พระองค์ทรงเอาอดีตชาดกมาแสดงว่า ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าพรหมทัตต์ ครองราชสมบัติ ณ เมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตะกูลพราหมณ์ ณ กาลิกรัฐ ครั้นเจริญวัยแล้ว ก็ได้สละสมบัติออกบรรพชา เป็นฤษีได้บรรลุ อภิญญา ๔ และสมาบัติ ๘ แล้วได้สร้างอาศรมอยู่ ณ คุ้งแห่งหนึ่งของแม่น้ำคงคาในป่าหิมะพาน และได้เป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ฤษีอยู่ ณ ที่นั้นด้วย งูทั้งหลายอยู่ฝั่งแห่งแม่น้ำนั้นได้กัดพวกฤษีถึงแก่ความตาย เป็นอันมาก พระดาบสทั้งหลายก็ได้นำความนั้นแจ้ง แก่ดาบสโพธิสัตว์ ผู้เป็นอาจารย์ของตน พระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นอาจารย์ จึงให้ประชุมดาบสทั้งหลาย แล้วสอนให้ดาบสเหล่า

นั้น เจริญเมตตาจิต ต่อตระกูลแห่งพญางูทั้ง ๔ เป็นเบื้องต้นแล้วสอนให้เจริญเมตตาจิตให้สัตว์จำพวกอื่นต่อไปโดยลำดับตั้งแต่ สัตว์ที่ไม่มีเท้า สัตว์สองเท้า สัตว์สี่เท้า และสัตว์ที่มีเท้ามาก ว่าอย่ามีเวร อย่ามีพยาบาท จงถึงซึ่งความสุข ปราศจากทุกข์เถิด แล้วสอนให้ระลึกถึงคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่ามากไม่มีประมาณ (คือมีคุณมากโดยไม่มีกิเลส) สัตว์ที่มีประมาณเหล่านี้ จงกระทำการป้องกันรักษาเราทั้งหลาย ทั้งกลางวันและกลางคืน ความที่รักษาและป้องกัน อันเรากระทำแล้ว แก่สัตว์ทั้งหลายประมาณเท่านี้ ภูตสัตว์ทั้งหลายจงหลีกเสีย อย่าได้ทำเบียดเบียนเราเลย ที่เรากระทำความนอบน้อมแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น อนึ่งความไมตรีจิตของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นได้มีอยู่แก่เราผู้ใดเราผู้นั้นย่อมได้กระทำความนอบน้อมนมัสการแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น โดยลำดับมา ตั้งแต่ ๗ พระองค์ เมื่อพระโพธิสัตว์ผูกพระปริมาตร (รอบพื้นที่) ให้แก่ พระฤษีทั้งหลายแล้ว พระฤษีทั้งหลาย พระฤษีเหล่านั้นก็ได้เจริญเมตตาและระลึกถึงพระคุณเป็นอารมณ์ งูทั้งหลายก็ได้หลีกหนีไป มิได้เข้ามากล้ำกลายอีกต่อไป พระพุทธมนต์ใช้สวดบทขัดขันธปริตร ปริมาตรที่ป้องกันอันตรายรอบทิศ

บทขัดขันธปริตร

พระปริตรใดยังพิษอันร้าย แห่งอสรพิษทุกชนิดให้หายไป ดุจมนต์ทิพย์และยาทิพย์ อนึ่ง พระปริตรใด ย่อมห้ามกันอันตราย

นอกจากนั้น ของสัตว์ทั้งสิ้นในเขตแห่ง อำนาจพระปริตรทุกสถาน ในการทุกเมื่อโดยประการทั้งปวง บาลี วิรูปักเขหิ เม เมตตัง เมตตัง เอราปะเถหิ เม ฯล

บทสวดขันธปริตร

ความเป็นมิตรของเรา จงมีกับสกุลของพญานาคทั้งหลายชื่อวิรูปักเขด้วยความเป็นมิตรของเรา จงมีกับสกุลพญานาคทั้งหลายชื่อเอราบถด้วย ความเป็นมิตรของเรา จงมีกับพญานาคทั้งหลายชื่อฉัพยาบุตร ความเป็นของเราจงมีกับพญานาคจงมีกับพญานาคทั้งหลายชื่อกัณหาโคตมกะด้วย ความเป็นมิตรของเรา จงมีกับสัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้าด้วย ความเป็นมิตรของเราจงมีกับสัตว์ที่มีสองเท้าด้วย ความเป็นมิตรของเรา จงมีกับสัตว์ที่มีสี่เท้าด้วย ความเป็นของเรา จงมีกับสัตว์ทั้งหลายที่มีเท้ามากด้วย สัตว์ที่ไม่มีเท้า อย่าเบียดเบียนเรา สัตว์สองเท้าอย่าเบียดเบียนเรา สัตว์สี่เท้าอย่าเบียดเบียนเรา สัตว์มากเท้าอย่าเบียดเบียนเรา ขอสรรพสัตว์มีชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาทั้งหมดจงสิ้นเชิงด้วยเมตตา จงเห็นซึ่งความเจริญทั้งหลายทั้งนั้นเถิด โทษลามกหน่อยหนึ่ง อย่าได้มี ถึงแก่สัตว์เหล่านั้น พระพุทธองค์ทรงมีพระคุณไม่มีประมาณ พระธรรมทรงพระคุณไม่มีประมาณ พระสงฆ์ทรงคุณไม่มีประมาณ สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย ได้แก่ งู แมลงป่อง ตะเข็บตะขาบ แมลงมุม ตุ๊กแก หนู เหล่านี้ ล้วนมีประมาณมากก็จริง แต่ก็ไม่มากเหมือนคุณของพระรัตนะตรัย ความรักษา อันเรากระทำแล้ว

ความป้องกันอันเรากระทำแล้ว หมู่สัตว์ที่ร้ายกาจจงหลีกไปเสีย เรานั้นกระทำความนอบน้อม แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ ทำความนอบน้อมแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ๗ พระองค์อยู่ ฯ ส่วนบาลีบทสวดมนต์โปรดฟัง ที่พระสวดมนต์

มิลินทปัญหา

ปัญหาว่าด้วย การไม่บังเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ พระยามิลินท ตรัสว่าข้าแต่พระนาคเสน แม้พระพุทธพจน์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตแล้วว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์ พึงบังเกิดขึ้นไม่ก่อนไม่หลังพร้อมในโลกธาตุเดียวกัน เหตุใด เหตุนั้น ไม่ใช่ฐานะที่มีได้ ดังนี้ เพราะเหตุไร ? พระนาคเสนเถระ ทูลว่า ขอถวายพระพรพระมหาบพิตร พระตถาคตแม้ทั้งปวงเมื่อทรงแสดง ย่อมทรงแสดงธรรมทั้งหลาย อันเป็นฝักฝ่ายแห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้ ๓๗ ประการเท่านั้น (โพธิปักขิยธรรม ๓๗) ก็เมื่อจะตรัสย่อมตรัสอริยสัจ ๔ ก็เมื่อจะให้ศึกษา ย่อมให้ศึกษาในสิกขา ๓ ก็เมื่อพร่ำสอน ย่อมพร่ำสอนในการต้องปฏิบัติเพื่อความไม่ประมาท ดังนี้ พระราชา ตรัสถามว่า ข้าแต่ท่านพระนาคเสน ถ้าหากว่าเทศนาของพระตถาคตเจ้าทั้งปวงที่เป็นอย่างเดียวกัน กถาก็อย่างเดียวกัน สิกขาก็อย่างเดียวกัน การพร่ำสอนก็อย่างเดียวกัน เพราะเหตุไร พระตถาคตเจ้า ๒ พระองค์ จึงไม่บังเกิดขึ้นในคราวเดียวกันเล่า อนึ่งโลกนี้ มีแสงสว่างเกิดขึ้น ด้วยความบังเกิดขึ้นแล้ว ด้วยแห่งพระพุทธเจ้า แม้องค์เดียว

ก่อนถ้าว่าพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ พึงบังเกิดขึ้นแล้วไซร้ โลกก็จะได้มีแสงสว่างเกิดขึ้นประมาณมากกว่า ด้วยแสงสว่างแห่งพระพุทธเจ้ามีได้ ๑ พระองค์ ก็ดีมิใช่หรือ ก็ตถาคตทั้งสอง เมื่อจะกล่าวสอนก็พึงกล่าวสอนง่ายทั้งสะดวก เมื่อจะพร่ำสอนพึงสอนง่าย มิใช่หรือ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงแสดงเหตุในข้อนี้ให้แก่ข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าจะพึงสิ้นความสงสัย ได้อย่างไร ? พระนาคเสนเถระขอถวายพระพร มหาบพิตร หมื่นโลกธาตุนี้จะทรงมีพระพุทธเจ้าได้เพียงพระองค์เดียว ย่อมทรงคุณของพระตถาคตได้พระองค์เดียวเท่านั้น ถ้าว่าพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ พึงบังเกิดขึ้นไซร้ หมื่นโลกธาตุนี้ จะพึงทรงไว้ไม่ได้พึงเขยื้อน พึงหวั่นไหว พึงทรุดลง พึงแกว่งไกว พึงเรี่ยราย พึงกระจัดกระจาย พึงเข้าถึงความอยู่ไม่ได้ ขอถวายพระพร มหาบพิตร เปรียบเหมือนเรือขามฝั่งจะไปได้คนเดียว ครั้นเมื่อบุรุษคนเดียวขึ้นแล้วเรือนั้นก็พึงให้ถึงฝั่ง ถ้าว่า บุรุษคนที่ ๒ พึงมาไซร้ และเขาก็เป็นผู้ที่เช่น เดียวกันโดยอายุ โดยวรรณะ โดยวัยเป็นประมาณและโดยอวัยวะใหญ่น้อย ผอมหรืออ้วน บุรุษคนที่สองนั้น พึงขึ้นสู่เรือนั้น ดูก่อน มหาบพิตร เรือนั้นพึงทรงบุรุษที่สองไว้ได้หรือ พระยามิลินทตรัสว่า “หาไม่” พระคุณเจ้าผู้เจริญ เรือนั้นก็พึงขยับเขยื้อน พึงหวั่นไหว พึงเอียงไป พึงเพียบลง พึงกวัดแกว่ง พึงส่ายไป พึงกระจัดกระจาย พึงเข้าถึงความทรงอยู่ไม่ได้ พึงจมลงไปในน้ำ ดังนี้

พระนาคเสนเถระ ทูลว่า ขอถวายพระพร เรือนั้นพึงทรงบุรุษสองคนไม่ได้ย่อมจมลงในน้ำ ฉันใด หมื่นโลกธาตุนี้ ทรงไว้ซึ่งพระพุทธเจ้าได้เพียงพระองค์เดียว ทรงคุณของพระตถาคตเจ้าได้เพียง

พระองค์เดียว ถ้าว่าพระพุทธเจ้าองค์ที่สองพึงบังเกิดขึ้น หมื่นโลกธาตุพึงทรงไว้ไม่ได้ทั้งขยับเขยื้อน พึงหวั่นไหว พึงเอนเอียง ทรุดลง กวัดแกว่ง เรี่ยราย กระจัดกระจาย พึงเข้าถึงความตั้งไว้ไม่ได้ฉันนั้น ดูก่อนมหาบพิตร อีกอย่างหนึ่งเปรียบเหมือนบุรุษ พึงบริโภคอาหารตามต้องการ เขายังอาหารที่ชอบให้เต็มปาก อิ่มแล้ว บริบูรณ์แล้ว ไม่มีช่องว่าง ถึงซึ่งความเป็นผู้เฉื่อยชา เป็นดังท่อนไม้โน้มไม่ลง แล้วพึงบริโภคอาหารอีกเท่านั้นแหละ ข้าแต่มหาบพิตร บุรุษนั้นมีความสุขได้บ้างหรือดังนี้ พระยามิลินท ตรัสว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า "หาไม่" บุรุษนั้นบริโภคเพียงคราวเดียวนั่นแหละดังนี้ พระนาคเสนเถระทูลว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร ข้อนั้นฉันใด หมื่นโลกธาตุนี้ก็ฉันนั้นนั่นแหละ ทรงพระพุทธเจ้าได้พระองค์เดียว ทรงคุณของพระตถาคตเจ้าไว้ได้พระองค์เดียว ถ้าว่าพระพุทธเจ้าองค์ที่สอง พึงบังเกิดขึ้นไซร้ หมื่นโลกธาตุนี้ทรงไว้ไม่ได้ถึง ขยับเขยื้อน หวั่นไหว เอนเอียงทรุดลงกวัดแกว่ง เรี่ยรายกระจัดกระจายและพึงเข้าถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ พระยามิลินทตรัสว่า พระนาคเสน แผ่นดินขยับเขยื้อน หวั่นไหว ด้วยหนักธรรมอันเกินไปด้วยหรือ พระราชาตอบหามิได้ พระคุณเจ้า แม้ดุมของเกวียนนั้นก็พึงแยกออกไป แม้กำของเกวียน ก็พึงแตกออกไป แม้กงของเกวียนนั้นก็ฉีกออกไป แม้เพลาของเกวียนของเกวียนนั้นก็พึงทำลายไปดังนี้. พระนาคเสนเถระขอถวายพระพร เกวียนย่อมถูกทำลายไปด้วยหนักรัตนะเกินไปหรือ พระยามิลินทตอบ อย่างนั้นแหละ พระคุณเจ้า. พระเถระขอถวายพระพร เกวียนถูกทำลายไปด้วยการหนักรัตนะเกินฉันใด แผ่นดินก็ฉันนั้นนั่น

แหละ ย่อมขยับเขยื้อน หวั่นไหว ด้วยการหนักพระรัตนตรัยเกินไป อีกอย่างหนึ่งมหาบพิตร อาตมาจะชี้แจงซึ่งเหตุแม้อื่นเป็นการเหมาะสมในข้อนั้นอีก ขอถวายพระพร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์ย่อมไม่เกิดขึ้นในขณะเดียวกันด้วยเหตุผลใด ขอมหาบพิตรสดับ

ดูก่อน พระมหาบพิตร ถ้าว่าพระสัมมาสัมพุทธสองพระองค์พึงบังเกิดขึ้น ในขณะเดียวนั้นไซร้ ความวิวาทพึงบังเกิดขึ้นแก่บริษัทและพึงแตกแยกออกเป็นมีสองฝ่าย เพราะคำกล่าวว่า "พระพุทธเจ้าของพวกท่าน พระพุทธเจ้าของพวกเรา" ดังนี้ ดูก่อน มหาบพิตร เปรียบเหมือนให้เกิดความวิวาท ย่อมได้เกิด แก่บริษัทอำมาตย์ ผู้มีกำลังทั้งสองคน ย่อมเกิดการแตกแยก กันว่า นี้อำมาตย์ของพวกเราฉันใด ขอถวายพระพร พระสัมมาสัมพุทธสองพระองค์ ถ้าว่าบังเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน ก็ฉันนั้นนั่นแหละ ความวิวาททั้งหลาย พึงเกิดขึ้นแก่บริษัทของพระพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์ว่า "พระพุทธเจ้าของพวกท่าน พระพุทธเจ้าของพวกเรา" ดังนี้ บริษัทพึงเกิดแตกแยกซึ่งเป็นสองฝ่าย นี้เป็นเหตุหนึ่ง, พระสัมมาสัมพุทธสองพระองค์ ย่อมไม่ทรงอุบัติเกิดในขณะเดียวกันด้วยเหตุใด ขอบรมมหาบพิตร ทรงสดับซึ่งเหตุนั้นแม้อื่นอีกให้ยิ่งขึ้นไป ดูก่อน มหาบพิตร ถ้าว่าพระสัมมาสัมพุทธสองพระองค์ พึงบังเกิดขึ้นในขณะเดียวกันไซร้ คำที่ว่าพระพุทธเจ้าผู้เลิศ ดังนี้ นั้นก็พึงเป็นคำผิด คำที่ว่าพระพุทธเจ้าประเสริฐสุด นั้นก็พึงเป็นคำผิด คำที่ว่าพระพุทธเจ้าผู้วิเศษ นั้นก็พึงเป็นคำผิด คำที่ว่าพระพุทธเจ้าสูงที่สุด นั้นก็พึงเป็นคำผิด คำที่ว่าพระพุทธเจ้าผู้บวร นั้นก็พึงเป็นคำผิด

คำที่ว่าพระพุทธเจ้าไม่มีใครเสมอเหมือน นั้นก็พึงเป็นคำผิด คำที่ว่าพระพุทธเจ้าผู้ที่เสมอด้วยบุคคลผู้ไม่มีใครเสมอ นั้นก็พึงเป็นคำผิด คำที่ว่าพระพุทธเจ้าไม่มีใครเปรียบนั้นก็พึงเป็น คำผิด คำที่ว่าพระพุทธเจ้าไม่มีส่วนเปรียบนั้นก็พึงเป็นคำผิด ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์จงรับเหตุแม้นี้แล โดยความเป็นจริง และอีกอย่างหนึ่ง มหาบพิตร พระพุทธเจ้าสองพระองค์ไม่เกิดขึ้นขณะเดียวสองพระองค์ ด้วยเหตุใด ขอมหาบพิตรจงทราบเหตุอย่างนี้ ว่าความบังเกิดขึ้นในโลก เฉพาะพระองค์เดียวนี้เป็นปรกติโดยสภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุไร เพราะว่าความที่คุณชองพระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้เป็นสัพพัญญูเป็นของใหญ่ ขอถวายพระพร แม้อื่นใดที่เป็นไปสิ่งนั้นก็เป็นของอันเดียวเท่านั้น ดูก่อน มหาบพิตร แผ่นดินเป็นของใหญ่ แผ่นดินนั้นก็เป็นแผ่นเดียวเท่านั้น สาครเป็นของใหญ่ สาครนั้นก็เป็นอันเดียวเท่านั้น ขุนเขาสิเนรุเป็นของใหญ่ สิเนรุนั้นเป็นลูกเดียวเท่านั้น อากาศเป็นของใหญ่ อากาศนั้นก็เป็นอากาศเดียวเท่านั้น มีท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ ท้าวสักกะนั้นก็เป็นผู้เดียวเท่านั้น แม้มารผู้เป็นใหญ่ มารนั้นก็ผู้เดียวเท่านั้น พระพรหมผู้เป็นใหญ่ มหาพรหมนั้น ก็ผู้เดียวเท่านั้น พระตถาคตอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นใหญ่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น แผ่นดินก็ย่อมไม่เกิดขึ้นในที่ใด การปรากฏของแผ่นดินเป็นต้น ก็ย่อมไม่มีในที่นั้น ฉะนั้นพระตถาคตอรหัตสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระองค์เดียวเท่านั้น. พระราชาพระยามิลินทตรัส ข้าแต่ท่านพระนาคเสนคำตอบของท่าน ปัญหาพระผู้เป็นเจ้าแก้ดีแล้วด้วยเหตุทั้งหลาย อันเป็นเครื่องอุปมา

พระราชาพระยามิลินท "เมนันเดอร์มหาราช" เป็นกษัตริย์แห่งกริกพระองค์นี้ที่ช่วยสร้างรูปพระพุทธเจ้าร่วมกับพระนาคเสนเถระ เมื่ออาจารย์ของพระนาคเสนเถระท่านมรณะ พระนาคเสนท่านจึงคิดที่จะสร้างรูปพระพุทธเจ้า Emerald Buddha พระพุทธมรกต หรือพระมหามณีรัตนะปฏิมากร เป็นพระพุทธรูปองค์แรก เพราะแต่เดิมใช้สัญลักษณ์ รูปกวางแทน อวิหิงสา การไม่เบียดเบียนสัตว์ และกงล้อธรรมจักรแทนสัญลักษณ์ มรรค ๘ ที่หมุนสู่พระนิพพาน เพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระรัตนะตรัย แต่บุคลรุ่นหลังนำมากราบไหว้ การเคารพกราบไหว้คือบุญกิริยาวัตถุ เป็นที่ตั้งแห่งการกระทำความดี เพราะภายในมรกต Emerald มีพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธเจ้า ซึ่งเทพารักษ์เทวดาผู้ดูแลรักษา การเคารพกราบไหว้ด้วยกุศลจิต บุญจึงเกิดได้มาก แต่กราบไหว้ขอพรด้วยความโลภมีบาปเข้ามาพัวพัน บุญก็น้อยลงเพราะการไหว้เป็นบุญกุศล ขอพรอยากรวยเป็นบาปอกุศล ดังนั้น ทำให้บุญน้อยลง ส่วนพระแก้วมรกตไม่ได้สร้างด้วยแก้วมรกต เพราะแก้วมรกตเป็นสมบัติของพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช เป็นแก้วคู่บุญ มีชื่อเรียกแก้วมณีโชติ หรือแก้วรัตนะใครเอามาไม่ได้ ตามตำนานพระแก้วสร้างจากหินอมรโกฏิ อยู่ไม่ห่างกับหินมรกต สวยงาม มีลักษณ์เดียวกัน พระนาคเสนสร้างด้วยหินหยก Nephrite ที่มีสีเหมือนมรกต คือความจริงแล้วสร้างด้วยหินหยก Nephrite ไม่ใช่สร้างด้วยมรกต Emerald เหตุตั้งชื่อ มรกตเพราะได้มีสีเดียวกัน และตั้งชื่อตามของหินที่สร้าง อมรโกฏิกับมรกตใกล้เคียงกัน กับที่เรียกว่าพระแก้วมรกต สร้างเมื่อประมาณ

พ. ศ, ๕๐๐ เป็นพระพุทธรูป องค์แรก Buddha image กราบไหว้ด้วยมหากุสลจิตญาณสัมปยุตต์ คือการระลึกถึง พระพุทธเจ้า พระธรรมคำสอน พระสงฆ์ที่บรรลุมรรค ผล นิพพาน ไม่ใช่กราบไหว้หินหยก หรือขอให้รวย ความยากได้เป็นตัณหา คือโลภมูลจิต ตัณหานี้เป็นธรรมชาติลามก มักแผ่ซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก ย่อมครอบงำบุคคลใดความโศกทั้งหลายย่อมเจริญแก่บุคคลนั้นดุจหญ้าคมบางอันฝนตกรดแล้ว งอกงามอยู่ฉะนั้น, หากผู้ใดย่อมย่ำยีตัณหานั้น เป็นธรรมชาติลามก ยากที่ใครในโลกนั้นล่วงได้, ความโศกทั้งหลาย ย่อมตกไปจากผู้นั้นเหมือนหยาดน้ำตกไปจากใบบัวฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสเตือนเรื่องตัณหา " เมื่อโลกสันนิวาส อันไฟลุกโพลงอยู่เป็นนิตย์ พวกเธอยังจะร่าเริงบันเทิงอะไรกันหนอ ? เธอทั้งหลาย ถูกความมืดปกคลุมแล้ว ทำไมไม่หาแสงประทีปเล่า " ในขุททกนิกาย คาถาธรรมบท

อันข้อความทั้งหลายที่พระองค์ทรงกล่าวย้ำ ๆ เนื่องจากให้ตั้งใจฟัง ความตั้งใจฟังไม่ข้ามไปเป็นเหตุให้เกิดมหากุศลจิตญาณสัมปยุตต์ เพราะความได้ตั้งใจฟัง การฟังครั้งแรกยังเป็นมหากุศลจิตญาณวิปปยุตต์ ดังเช่นพระนาคเสนกล่าวถึงพระตถาคตอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นใหญ่เพียงผู้เดียวเท่านั้น การอ่านพระไตรปิฎก ซึ่งเช่นเดียวกันเพราะเหตุว่าพื้นฐานของจิต เป็นอกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นเจ้าบ้านกำลังถูกทำลาย มีมหากุศลจิตกำลังทำลายกิเลส อันนี้แหละ ซึ่งเรียกว่า ตทังควิมุตติ และวิขัมภนวิมุตติ กำลังอยู่ในฌานทำลายกิเลสนิวรณ์ การประหาณทั้งสองอย่างนี้ ได้หลุดพ้นจากกิเลสเป็นขณะ ๆ

ประหาณกิเลสโดยตามธรรมชาติ คือการทำฌานประหาณกิเลสข่มไว้ ซึ่งกล่าวย้ำ ฟังซ้ำ ๆ เลยเกิดมหากุสลญาณสัมปยุตต์เพราะพิจารณา กล่าวให้ง่าย (มหากุศลจิตครอบงำอกุศลจิต) คือฝึกเพื่อการอดทนฟัง ให้กิเลสน้อยลง จิตที่เป็นกุศลมากขึ้นปัญญาเรืองขึ้น ๆ เป็นการปฏิบัติธรรมทางมโนทวาร หากไม่อดทนฟังธรรมความหดหู่ท้อถอย ถีนะและมิทธะกิเลส (ความคร้านกายและง่วงเหงา) ก็เกิดขึ้นอยากหลับ เราต้องปฏิบัติธรรมสู้กิเลส เป็นการปฏิบัติทางมโนกรรม ต้องเชื่อเจตนาตั้งใจฟังผู้มีปัญญา คือผู้มีปัญญากล่าวย้ำซ้ำแล้วซ้ำอีกเพื่อให้เราพิจารณาตาม ด้วยใจเอื้อเฟื้อฟังมากปัญญาก็ยิ่งเกิดมาก ปัญญาเกิดต้องละกิเลสด้วย เพราะกิเลสมันไม่กลัวคนรู้ กิเลสมันกลัวคนละที่เรียกว่าปฏิบัติแล้วปฏิบัติธรรมเพื่อละกิเลส ถ้าปฏิบัติธรรมให้รวยเป็นเพียงกุศลต้องเวียนเกิดเวียนตาย ผู้เห็นภัยในอนาคตคือไม่ต้องการ เกิด แก่ ตาย แต่ให้ทานไว้ที่เป็นเสบียงไปสู่พระนิพพาน เพื่อสมุจเฉทวิมุตติ ที่ประหาณกิเลสอย่างเด็ดขาด ผลของทานกลับมีอานิสงส์มากว่าอยากรวย เพราะความอยากเป็นชาติอกุศล ที่มาพันพัวกับทาน ส่วนปรารถนาพระนิพพานการบริจาคทาน มีทานที่บริสุทธิ์ เพราะอกุศลถูกทำลาย ปรกติการให้ทานเป็นชาติกุศลให้ผลรวยอยู่แล้ว แต่ความอยากต้องให้ผลขัดสน อยากมากมันเกิดเป็นเปรต ซึ่งจิตบุญกับจิตบาปเกิดสลับกันกุศลที่ให้ผลไม่เต็มที่ การไม่รู้มันจึงได้บุญน้อยลงโดยที่โมหะ (อวิชชา) ปกปิด ไม่ให้รู้จักธรรมชาติ (สภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเกิด) มันเป็นธรรมะมิใช่ตัวเรา มันเป็นพระธรรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรง

ตรัสรู้ธรรมชาติ สภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเกิด ได้แก่ ขันธ์ทั้ง ๕ องค์ธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

พระนิพพาน

นิพพาน ได้แก่ ความสำรอก และความดับโดยไม่มีเหลือ ความสละ ความส่งคืน ความปล่อยวาง ความไม่อาลัย ในตัณหานั้นนั่นแล อันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ตัณหานั้นนั่นแลเมื่อบุคคลจะละเสีย ย่อมละเสียได้ในที่ไหน เมื่อจะดับย่อมดับในที่ไหน ที่ใดเป็นที่รักใคร่เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้นเมื่อบุคคลละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ในที่นั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับในที่นั้น ก็อะไรเล่าเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตาเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ที่ตานั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่ตานั้น, หูเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจ ในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ที่หูนั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่หูนั้น, จมูกเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ที่จมูกนั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่จมูกนั้น, ลิ้นเป็นทีรักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ที่ลิ้นนั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่ลิ้นนั้น, กายเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ที่กายนั้น เมื่อจะดับ ก็ย่อมดับที่กายนั้น, ใจเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก เมื่อบุคคลจะละเสีย ก็ย่อมละเสียได้ที่ใจนั้น เมื่อจะดับก็ย่อมดับที่ใจนั้น เป็นต้น การสาธยายเช่นนี้ ซึ่งเป็น การ

ตรึกไปในธรรม หากอยู่อย่างเดี่ยวโดดนำมาบริกรรม เป็นการปฏิบัติ ซึ่งเป็นธรรมที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระบรมศาสดา การอ่านบ่อย ๆ การฟังบ่อย ๆ ยิ่งทำได้ก็ยิ่งทำลายกิเลสได้บ่อย เป็นตทังควิมุตติ (หลุดพ้นจากกิเลสบ่อย ๆ) การแสดงธรรม ฟังธรรม สาธยายธรรม ตรึกตามธรรม กิเลสเกิดไม่ได้ ก็เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ (พระนิพพาน) แม้แต่การทำสมาธิเพื่อที่ให้จิตสงบ ยิ่งได้ฌานด้วย เป็นวิขัมภนวิมุตติ (หลุดพ้นจากกิเลส เหมือนหินทับหญ้า) การปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อถึงพระนิพพาน เป็นสมุจเฉทวิมุตติ (หลุดพ้นจากกิเลส เกิดอีกไม่ได้) การปฏิบัติธรรมอบรมจิตเป็นอริยทรัพย์ซึ่งติดตัวจนถึงพระนิพพาน แม้จะยังไม่ถึงก็ไม่สูญหายเป็นนิสัยติดตัวเพิ่มขึ้นทุกชาติ เพราะเป็นธรรมที่ดับตัณหา ซึ่งตัณหาเป็นตัวสร้างภพชาติให้ต้องเกิดอีกเป็นปรกติ ตัณหาเป็นสมุทัยสัจจะ ต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง ทุกข์เป็นผลที่เกิดจากตัณหา ซึ่งเมื่อตัณหาไม่มี ทุกข์ก็เกิดขึ้นไม่ได้ พระอริยะเจ้าทั้งหลายจึงหาทางดับตัณหา เมื่อดับตัณหาหมดจึงดับขันธ์ปรินิพพาน พวกเราจะต้องสะสมอริยทรัพย์ภายในไว้ มีศรัทธา ศีล พหูสูตร ปริจาคะและปัญญา จะได้สู่พระนิพพานบ้าง

ตัณหา

ตัณหาคือความทยานอยากนี้อันใด มีความเกิดอีกเป็นปรกติ ประกอบด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลิน มักเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ นี้คือความอยากในอารมณ์ที่สัตว์รักใคร่ องค์ธรรม

ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ ดวง, ความอยากมีอยากเป็น องค์ธรรม ได้แก่ โลภมูลจิตทิฏฐิคตวิปปยุตต์ ๔ ดวง ความอยากเกิดใน รูปภพ อรูปภพ เป็นต้น, และเป็นความอยากซึ่งประกอบด้วยความเห็นผิด ได้แก่ โลภมูลจิตทิฏฐิคตสัมปยุตต์ ๔ ดวง ความเห็นผิดว่าธรรมทั้งหลายเป็นอัตตา เห็นผิดว่าไม่มีผลไม่มีเหตุ มีแต่การกระทำ เห็นว่าตายแล้วก็แล้วกัน เห็นผิดว่าตายแล้วไปเกิด (ไม่ได้ไปเกิด แต่เกิดอีกโดยไม่ได้ไป) และไม่ได้ แปลว่า ไม่อยากมี ไม่อยากเป็นแปลตามพยัญชนะ (เพราะความไม่อยากมีไม่อยากเป็น คือ โทสะมูลจิตปฏิเสธอารมณ์ แต่ตัณหา คือ อยากได้อารมณ์ ธรรมทั้งสองนั้นไม่ได้เกิดด้วยกัน, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลตัณหานั้นนั่นแล เมื่อจะเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นที่ไหน เมื่อจะตั้งอยู่ย่อมตั้งอยู่ที่ไหน ที่ใดเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น เมื่อจะตั้งอยู่ก็ย่อมตั้งอยู่ในที่นั้น ก็อะไรเล่า เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตาเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ตานั้น เมื่อจะตั้งอยู่ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ตานั้น, หูเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้นก็ย่อมเกิดขึ้นที่หูนั้น เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่หูนั้น, จมูกเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่จมูกนั้น เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่จมูกนั้น, ลิ้นเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ลิ้นนั้น เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ลิ้นนั้น, กายเป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้น ที่กายนั้น เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่กายนั้น, ใจเป็นที่รักใคร

เป็นที่พอใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นที่ใจนั้น เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ย่อมตั้งอยู่ที่ใจนั้น, บุคคลมีตัณหา เป็นผู้แบกของหนักพาไป การแบกถือของหนัก เป็นความทุกข์ในโลก การปลงภาระ ที่หนักเสียได้ เป็นความสุข ดังนั้น ตัณหาเป็นสังขารขันธ์เป็นหนึ่งเดียวในสังขารขันธ์ ๕๐ (คือเจตสิก ๕๐ ดวง) อวิชชาก็เป็นสังขารขันธ์ อวิชชาก็เป็นปัจจัยให้สังขาร และสังขารก็เป็นปัจจัยปรุงแต่ง ให้ทำบาป ทำบุญ ทำรูปฌาน ทำอรูปฌาน เจตนากระทำกรรมเหล่านี้สำเร็จลง และสังขารเป็นปัจจัยให้วิญญาณ ได้เกิดปฏิสนธิขึ้นในภพภูมิต่าง ๆ กัน การดับตัณหาที่ปรุงแต่งจิตเพื่อเข้าถึงนิพพาน คนไปนิพพานต้องละตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของตัณหานั้นนั่นเทียว ความละไปของตัณหานั้น ความสลัดกลับคืนของตัณหานั้น ความหลุดออกไปของตัณหานั้นนั่นและความไม่มีที่อาศัยอีกต่อไปของตัณหานั้นอันใด ภิกษุทั้งหลาย อันนี้เราเรียกว่า คือการปลงภาระหนักดังนี้. ฉะนั้น ความยินดีกับตัณหาเป็นที่รักเป็นทีพอใจในโลก เรามีตัณหาเป็นเพื่อนสอง มานะเป็นลูกน้องของตัณหา มานะอวดดีถือตัวยกตน อวดทรัพย์สมบัติอวดเป็นนักปฏิบัติ อวดรู้อวดฉลาด ฯ ความเห็นผิดก็เป็นลูกน้องของตัณหา เห็นว่าบุญและบาปนั้นไม่มี ทำอะไรก็ทำไม่เชื่อพระพุทธองค์มีจริง ไม่เห็นมีใครเคยเห็นพระองค์ ทำไม่ไปเชื่อกัน เพราะสติปัญญายังน้อยหากไม่ฟังธรรม เพราะอวิชชา ตัณหา ทิฏฐิ มานะ เป็นสิ่งเร้นลับ ความมีลาภ มีความสุข เป็นบุญผลของกุศล การทำบุญซึ่งเป็นชาติกุศล แต่ความอยากอวด

เป็นชาติอกุศลธรรมเหล่านี้เป็นขันธ์ ๕ ที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวธรรมกฎเกณฑ์ธรรมชาติ สภาพที่ทรงไว้ซึ่งการเกิด สิ่งใดก็ตามเมื่อเกิดจะต้องตาย เพราะมีจุดเริ่มต้น ก็จะต้องมีจุดจบ เกิดมาก็มีผลของกรรมแล้วซึ่งอุเบกขาสันตีรณอกุศลจิต มีเพียง ๑ ดวง ปฏิสนธิเป็น สัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน และอุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากอีก ๑ ดวง ปฏิสนธิเป็น มนุษย์ เทวดา ไม่สมบูรณ์ หรือมหาวิบาก ๘ ดวง ปฏิสนธิเป็น มนุษย์ เทวดา มีเลว หรือประณีตตามผลของกรรมทำมาแตกต่างกัน ทั้งผู้ที่ทำฌานได้ปฏิสนธิในพรหมโลก และยังมีจิตที่เห็นสิ่งที่ไม่ดี ได้ยินสิ่งที่ไม่ดี รู้กลิ่นสิ่งที่ไม่ดี รู้รสสิ่งที่ไม่ดี สัมผัสเป็นทุกข์ รับสิ่งที่ไม่ดี พิจารณาสิ่งที่ไม่ดี จิตเหล่านี้วิบากจิต รับผลกรรมล้วนแต่ไม่ดีย่อมให้จิตเป็นตามกรรมซึ่งเคยกระทำเอาไว้ ส่วนวิบากจิตเป็นผลกรรมอันดี เห็นสิ่งสิ่งที่ดี ได้ยินสิ่งที่ดี รู้กลิ่นสิ่งที่ดี รู้รสสิ่งที่ดี สัมผัสเป็นสุข รับสิ่งที่ดี พิจารณาสิ่งที่ ดีธรรมดา ดีมาก วิบากจิตที่กล่าวนี้ ไม่ใช่เกิดขึ้นลอย ๆ เกิดมาจากเหตุ ๖ ซึ่งกระทำกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าทั้งวันวิบากจิตรับกรรมเป็นผล แต่ทำกรรมทางกาย วาจา ใจ เป็นเหตุ เมื่อปฏิสนธิเป็นผลของกรรม ทั้งเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รับสัมผัส รับรู้เรื่องต่าง ๆ ในใจ ธรรมเหล่านี้เป็นวิบากเกิดขึ้นนิดเดียวก็ดับ ทำกรรมทางกาย วาจา ใจ เกิดก็ดับ หมุนวนไปทั้งวันไม่หยุด เรียกว่าชีวิต

วิบากจิตรับผลของกรรม

กรรมที่กระทำแล้ว จะได้รับผลเป็นวิบากจิตตอนไหนบ้าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิบากจิตแห่งผลกรรมซึ่งอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าววิบากจิตซึ่งเกิดขึ้นรับผลของกรรมว่ามี ๓ ประการ ได้แก่ ผลกรรมที่พึงเสวยในปัจจุบันชาติ ๑ ผลกรรมที่พึงเสวยในอัตภาพถัดไป ๑ ผลกรรมที่พึงเสวยในอัตภาพต่อ ๆ ไป ๑ ผลของกรรมนั้นมีหลายอย่าง แต่ในที่นี้พูดคือเรื่องวิบาก วิบากจิตคือผลที่สุกงอมเป็นนามธรรม จิตเห็น จิตได้ยิน จิตรู้กลิ่น จิตรู้รส จิตรับสัมผัส จิตรับผลกรรมเรื่องในใจ เป็นจิตที่เกิดขึ้นรับผลของกรรมซึ่งเคยกระทำเอาไว้แยกให้ผล ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งเป็นวิบาก อุปมาเหมือนเราปลูกข้าวเม็ดข้าวเปลือก เป็นเหมือนตัวกรรม เราปลูกลงไปที่ข้าวเติบโตเป็นต้นข้าว ออกใบ ออกดอก ออกรวงได้ เม็ดข้าวเก่าที่เราปลูกตอนแรกเหมือนกรรม เม็ดข้าวเปลือกใหม่ซึ่งได้มาเหมือนกับวิบาก นอกจากวิบาก แล้วยังมีผลอื่น ๆ ด้วย ต้นข้าว ใบข้าว ฟาง เหล่านี้ เป็นผลกรรมด้วย แต่ไม่ใช่เป็นวิบาก คือต้องมีส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ อยู่ในกระบวนการ เช่น ดินในบริเวณนี้ ฝน แดด แมลง มีเกี่ยวข้องมากมายเหลือเกิน ในการกระทำกรรมนั้นมีผลเกิดขึ้น และมีสิ่งที่เกี่ยวข้องมากมายปรกติเราจะรู้เพียงแคบมองไม่เห็นภาพรวม ดังนั้น จึงต้องระวังให้มีเจตนาที่ดีในการกระทำ นอกจากเจตนาที่ดีแล้วยังต้องมีปัญญาด้วย โดยวิบากผลกรรมซึ่งไม่ต้องไปคิดเองรู้เท่าที่ พระพุทธองค์ทรงแสดงที่ คิดในสิ่ง

ที่ไม่ควรคิดนั้น (อจินไตย) ไม่ควรคิดมี ๔ อย่าง วิสัยของพระพุทธเจ้า วิสัยของผู้ที่ได้ฌาน วิสัยของวิบากกรรม ทั้งความเป็นไปของโลก วิสัยทั้ง ๔ คิดไปก็เข้าใจไม่ถึงไม่ใช่วิสัยของปุถุชนที่จะรู้ได้ เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ซึ่งรู้ได้เป็นวงกลม คือ กิเลสเป็นปัจจัยให้กรรม กรรมเป็นปัจจัยให้วิบาก วิบากเป็นปัจจัยให้กิเลส (ซึ่งกิเลส กรรม วิบาก) วนกลับเกิดกิเลสอีก เรียกว่าวงกลม การเป็นอิสระจากผลกรรมได้ ด้วยการอยู่เหนือผัสสะซึ่งอย่าให้ผัสสะครอบงำได้ เป็นการรู้เท่าทันผัสสะ เมื่อผัสสะกระทบ ซึ่งตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบโผฏฐัพพะ ใจกระทบธรรมารมณ์ ที่ใจจะไม่หวั่นไหวไปตามกิเลส สุขไม่หวั่นไหว ทุกข์ไม่หวั่นไหว ไม่ทุกข์ไม่สุขไม่หวั่นไหว ตามโลกธรรม รู้อย่างนี้กำลังรับผลกรรมไม่ชอบ ไม่รัก ไม่หลง ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่ขัดเคือง ความเป็นผู้รู้ทั่วพร้อมในธรรมชาติ หากรู้แล้วชอบหรือไม่ชอบ จะต้องตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม หลงไปกระทำกรรมใหม่ต่อ เกิดผลกรรมอีก

ใครเห็นธรรมก็เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะไม่มีใครในโลกสามารถสอนได้ ที่รับแสงสว่างท่ามกลางชีวิต การพินิจพิจารณาด้วยปัญญาของตน มีการตรึกไปในธรรม สาธยายธรรม ปฏิบัติธรรม ระลึกถึงพระรัตนะตรัยอยู่ กิเลสตัณหามันจะพาเราไปไม่ได้ ตัณหาไม่รู้จักพอ การตายจะเกิดเป็นเปรตพ้นจากวิบากกรรมแล้ว และมีผลของกุศลเกิดเป็นมนุษย์ เศษผลของกรรม ยังต้องเป็นผู้ที่ยากจนขัดสน ซึ่งตัวเราพระพุทธองค์ทรงจำแนกออกเป็น ๕ หมวด หรือ ๕ กอง ร่างกาย

๑ กอง เป็นรูปธรรมมันรับรู้ไม่ได้ มีอยู่ ๒๘ รูป ดิน น้ำ ไฟ ลม ปสาทตา ปสาทหู ปสาทจมูก ปสาทลิ้น ปสาทกาย รูปสี รูปเสียง กลิ่น รส เพศชาย เพศหญิง หทยรูป ชีวิตรูป อาหารรูป ปริเฉทรูป กายวิญญัติรูป วจีวิญญัติรูป ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป ๒๘ รูป เป็นรูปธรรมที่ไม่รู้สิ่งใด เรียกเป็นรูปขันธ์ ๑ ขันธ์ และเวทนา ๑ กอง เป็นนามธรรมเสวยอารมณ์ (กินอารมณ์) คือ สุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ รู้สึกเฉย ๆ เวทนาเกิดกับจิตทุกดวงเกิดพร้อมจิตเสวยอารมณ์ เรียกเป็นเวทนาขันธ์ ๑ ขันธ์ และสัญญา ๑ กอง เป็นนามธรรมซึ่งจำอารมณ์ ความจำได้หมายรู้ สัญญาเกิดกับจิตทุกดวง เกิดพร้อมกับจิต จำสิ่งที่จิตรู้สิ่งใดก็ตามหากถูกจิตรู้สัญญาจำเรียกเป็นสัญญาขันธ์ ๑ ขันธ์ และสังขาร ๑ กอง เป็นนามธรรมปรุงแต่งจิตเจตสิก ๕๐ ดวง ที่ปรุงแต่งจิตให้ดีบ้าง ปรุงแต่งจิตให้ไม่ดีบ้าง เรียกเป็นสังขารขันธ์ ๑ ขันธ์ และจิต ๑ กอง เป็นนามธรรมมีการรู้อารมณ์เป็นประธานให้กับธรรม ที่เกิดพร้อมในจิตเดียวกัน เรียกเป็นวิญญาณขันธ์ ๑ ขันธ์ ฉะนั้น ในตัวเรามีธรรมอยู่ ๕ ขันธ์ ที่เรียกว่าขันธ์ ๕ ตัณหาเข้ายึดอุปาทานเอาธรรมเหล่านี้ เป็นตัวเรา เลยเรียกใหม่อุปาทานขันธ์ ๕ ต่างกันที่ขันธ์ ๕ นับจิต ๘๙ ดวง ที่อุปาทานขันธ์ ๕ นับจิต ๘๑ ดวง คือโลกุตระจิต ๘ ดวงนั้น ตัณหาอุปาทานเข้ายึดไม่ได้เพราะเข้าถึงพระนิพพานแล้ว แต่ ๒๘ รูป เวทนา ๑ สัญญา ๑ สังขาร ๕๐ นับเท่ากัน ซึ่งสรุปแล้วทุกข์นั้น ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ โดยย่อเพราะการไม่มีขันธ์ ๕ ไม่มีทุกข์ ความสุขความทุกข์เกิดขึ้นใครเป็นคนทำให้เราที่เราสุข เรา

ทุกข์นี้ใครทำให้เรา โยนไปที่คนอื่นบ้างโยนไปที่เหตุการณ์ภายนอกบ้าง โยนเจ้ากรรมนายเวรเป็นคนทำให้บ้าง บางทีเทวดาฟ้าดินเป็นคนทำให้บ้าง ที่มีตัวตนสามีเป็นคนทำบ้างคนที่มันด่า เป็นคนทำ บางคนดีมากมองมาตัวเอง โอ! เราทำเอง เป็นเวรกรรมของเราเอง ได้เคยทำไว้ในอดีตชาติ ดังนั้น ถ้าเห็นว่าคนอื่นที่ทำให้ เกิดจากคนอื่นก็จะพยายามแก้ที่คนอื่น ถ้าเห็นว่าเกิดจากเหตุการณ์จะพยายามแก้ที่เหตุการณ์ เห็นว่าตัวเองทำจะพยายามแก้ที่ตน ความจริงไม่มีทั้งตนเองทำ ไม่มีทั้งคนอื่นทำ ทุกสิ่งเกิดขึ้นจาก เหตุปัจจัย สุข ทุกข์ ที่เกิดขึ้นนี้มาจากใคร ใครเป็นคนทำให้ซึ่งเรื่อง สุข ทุกนี้เคยมีผู้เข้ามาเฝ้าพระพุทธพระภาคเจ้า นักบวชปริปาชกติมพรุขะ

พระสุตตันตปิฎก ชื่อว่าติมพรุกขสูตร ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗ ข้อ ๕๔ ปริพาชกคนหนึ่งชื่อติมพรุกขะ (นักบวชนอกศาสนา) เขามีความเห็นเกี่ยว กับสุขกับทุกข์ ที่ผิด ๆ เข้ามาถามพระพุทธเจ้า ตั้งคำถามว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สุขและทุกข์ตัวเองกระทำใช่หรือไม่ “สยํกตํ” แปลว่า ตัวเองกระทำ กระทำด้วยตนเอง สุขกับทุกข์เรากระทำเองใช่ไหม คำถามนี้ดูเหมือนว่า ถ้าตอบว่าใช่ หรือไม่ใช่ ก็เข้าไปส่วนสุดข้างใดข้างหนึ่ง เพราะแท้ที่จริงแล้ว มันไม่มีตัวเอง ไม่มีตัวตนอะไร ไม่เกี่ยวกับมี หรือไม่มี จะมีก็ได้เมื่อมันเกิด เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้มันจึงมีขึ้น มีเมื่อมันเกิด และก็ไม่ได้เกิด มาลอย ๆ เพราะการเกิดขึ้นของสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น มันเกิดเพราะเหตุเพราะปัจจัย หรือจะบอกว่าไม่มีก็ได้ ไม่มีเมื่อมันหมดเหตุหมดปัจจัย มันจึง

ดับไป เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะการดับไปของสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับ ฉะนั้นที่ไม่ได้เข้าไปข้างมี และข้างไม่มี ข้างที่เที่ยงแท้ หรือข้างขาดสูญ ข้างตนเองและข้างคนอื่น ไม่มีความเห็นผิดว่าเป็นตน เข้าไปเป็นอัตตา สองข้างอย่างนั้น มีแต่เห็นว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เมื่อเห็นความจริงว่า ทุกสิ่งเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุความเห็นข้างขาดสูญก็หมดไป เมื่อเห็นความจริงว่า ทุกสิ่งล้วนดับไปเมื่อหมดเหตุความเห็นว่าเที่ยงก็หมดไป ซึ่งปริพาชกติมพรุกขะ ไม่รู้ความจริง เห็นผิดว่าธรรมเป็นอัตตา (มีตน) พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยบุคลาธิษฐาน สมมุติ (บัญญัติ) โดยธรรมปสาท ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นต้น ทรงแสดงเป็นตนมีเรามีเขา แต่ธรรมที่เป็นปสาท ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯ ทรงแสดงธรรมโดยธรรมาธิษฐาน ไม่มีตน มันเป็นอนัตตา เป็นธรรมล้วน ๆ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวธรรมปรมัตถ์ธรรมไม่มีทั้งเรา และไม่มีเขา มีแต่เหตุเป็นปัจจัยและแตกดับไป ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามกฎเกณฑ์ไตรลักษณ์ แปรปรวนซึ่งเป็นของไม่เที่ยง ทรงอยู่สภาพเดิมไม่ได้เป็นทุกข์ มันไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวิต (อนัตตา) เกิดแล้วต้องดับไปอยู่ได้ชั่วคราว จากไม่มีก็มีขึ้น จากมีไปสู่ความไม่มี สิ่งต่าง ๆ เกิดจากเหตุแล้วเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยเรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย จึงมีสิ่งนี้เรียกว่า “ปฏิจจสมุปบาท” สิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกัน และกันจึงเกิดขึ้น สิ่งไหนที่เกิดขึ้นแล้วมันมีลักษณะเป็นไตรลักษณ์ ตัณหาคือผู้สร้างภพชาติให้เกิด พระพุทธองค์ทรงสร้างพระบารมีมาได้หักยอดแห่งตัณหา ดับขันธ์ปรินิพพานเป็นสันติสุข พระอริยะทั้งหลายที่สร้างบารมีกันตามกันมาบรรลุธรรมวิเศษ คือพระนิพพาน

การเห็นเกิดขึ้นครั้งหนึ่งมีหลายปัจจัย มีปสาทตาเป็นใหญ่การให้เห็น ถ้าไม่มีจิตเห็นรูปเกิดไม่ได้ จิตเห็นอาศัยเกิดที่ปสาทตาทำหน้าที่ทัศนะ มีแสงสว่างเป็นปัจจัย มีมนสิการที่จะเห็นภาพ และอีกหลายปัจจัย ถ้าไม่มีจิตไม่มีวิตกคิดที่จะเห็นก็ไม่เห็น เช่นจิตคิดอยู่ที่เรื่องอื่นแม้คนเดินผ่านไปก็ไม่เห็น เพราะจิตเกิดครั้งละดวง ดังนั้นการเห็นเกิดต้องปัจจัยหลายอย่างอุปการะ ล้วนมีแต่ธรรมะเข้าไปค้นหาบุคลในการเห็นก็ไม่มี เรื่องซึ่งกล่าวเหล่านี้หากไม่เจริญวิปัสสนาไม่ต้องรู้ก็ได้ หรืออีกนัยหนึ่งเปรียบกับการทำสงคราม มีเจตสิกที่ปรุงแต่งจิตให้เป็นจิตที่ดี เจตสิกปรุงแต่งจิตให้เป็นจิตที่ไม่ดี ความดีกับความไม่ดีสู้กัน เป็นเหตุปัจจัยกันภายในจิตอยู่ตลอดเวลา เมื่อเราปฏิบัติธรรมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงตรัสว่า ดูก่อนติมพรุกขะ อย่าได้กล่าวอย่างนั้น และคำถามที่ ๒ เขาถามต่อไปว่า ข้าแต่ท่านโคดมผู้เจริญ สุขและทุกข์คนอื่นกระทำใช่หรือไม่ ? พระองค์ทรงตรัสว่า ดูก่อนติมพรุกขะอย่าได้ถามดังนั้น พระพุทธองค์ทรงตอบ คนอื่นกระทำสุขและทุกนั้นคนที่กระทำให้ใช่ไหมเราโกรธเขา ไม่พอใจเขา เป็นทุกใจอยู่นี้ เครียดอยู่นี้ คนอื่นกระทำใช่หรือไม่ น่าจะใช่เหมือนกันที่บางเหตุการณ์ก็ดูเหมือนคนอื่นทำจริง ๆ ถ้าเป็นคนที่ยังมีความคิดผิดว่ามีตัวมีตนอยู่ มีตัวเราและคนอื่น มองอะไรก็มืด เพราะติดตันอยู่ในเรื่องตัวตน หลงไปตามบัญญัติที่สมมุติกันขึ้นมา ยึดติดอยู่กับความจำหมายของทางโลก ๆ มองไม่ทะลุ จึงมองไมเห็นความจริงตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าเป็นคนที่รู้และเข้าใจความจริงตามคำสอนของพระพุทธเจ้า คำถามเหล่านี้ก็

จะหมดไป แม้แต่ตัวเรายังไม่มี คนอื่นจะมีได้หรือ ตัวเราผู้ทำกรรมยังไม่มีตัวไม่มีตนเลย กรรมซึ่งกระทำมีแต่เจตนาเจตสิก ไม่มีตัวตนเหมือนกัน ตัวเรายังไม่เที่ยงไม่แน่ไม่นอน กรรมที่ทำก็ต้องเป็นของไม่เที่ยงไม่แน่ไม่นอนเหมือนกันนั่นแหละ จะให้ผลเมื่อมีโอกาส บางครั้งทำดีแล้วก็ต้องแหงนคอคอยมองอยู่ว่าเมื่อไรความดีจะให้ผล คือเป็นความหวังลม ๆ แล้ง ๆ เท่านั้นเองขนาดตัวเองยังไม่แน่ไมนอนกรรมดีมันจะแน่นอนไหม แล้วมันจะให้ผลเมื่อไหร่แล้วเมื่อไรมันจะให้ผล มองไปสิเราทำดีแล้วก็แล้วกันส่วนผลก็ปล่อยไปมันตามเหตุ คนไม่เข้าใจธรรมะไม่เชื่อมั่นในสัจธรรมเขาก็หวังผลลม ๆ แล้ง ๆ ไปอย่างนั้นนั่นเองและแล้ว ปริพาชกติมพรุกขะ ถามอีกข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สุขและทุกข์ตัวเองกระทำก็มี คนอื่นกระทำก็มี ใช่หรือไม่ ? พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบ ดูก่อน ติมพรุกขะ อย่าได้กล่าวอย่างนั้นคืออย่าถามแบบนี้เพราะตั้งคำถามไม่ถูก ถามเกี่ยวกับเรื่องบุคคล ตัวตนแล้วไม่ถูกทั้งนั้น เพราะมันไม่มีจริง เมื่อตั้งคำถามผิด คำตอบก็ต้องผิดทั้งหมดหากตอบไปก็จะทำให้ยิ่งมีแต่ทำให้เข้าใจผิดยึดถือว่ามีตัวมีตนหนักขึ้นไปกว่าเดิม

ความเห็นผิด องค์ธรรม ได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก เกิดพร้อมกับโลภมูลจิตสัมปยุตต์ ๔ ดวง คือ โสมนัส ๒ ดวง อุเบกขา ๒ ดวง ไม่ใช่เราเห็นผิด เจตสิกมันเห็นผิด แต่ตัณหาองค์ธรรม ได้แก่ โลภเจตสิกเกิดพร้อมกันยึดเอา “ขันธ์ทั้ง ๕” ว่าเป็นตน เป็นตัวเรา เป็นคนนี้ เป็นคนโน้น เพิ่มบัญญัติตั้งชื่อให้กันขึ้นชื่อบุคคล นาย นาง ชื่อสกุล การยึดติดอย่างเหนียวแน่น ทิฏฐิเจตสิกเห็นผิด “ขันธ์ ๕” ว่าเป็นเรา เห็น

ผิดแล้วก็ยึดผิดด้วย ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา แต่ยึดใช่เรา ใช่เขา เลยรักชอบเกลียด โกรธ งมงาย ด้วยอวิชชาองค์ธรรม ได้แก่ โมหะเจตสิก เป็นมูลมีความไม่รู้ความจริงของสภาวธรรมเป็นลักษณะ มีการปกปิดแห่งอารมณ์เป็นกิจ มีความมืดมนเป็นผลปรากฏ มีการใส่ใจต่ออารมณ์โดยไม่แยบคายเป็นเหตุใกล้ อวิชชาซึ่งไม่รู้เกิดหลงงมงาย ในขันธ์ทั้ง ๕ ว่ามีตน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อแสดงอริยสัจ ๔ นั้นให้มีมากกว่าหรือน้อยกว่า ๔ นั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะธรรมดาธรรมที่เป็นความจริงนั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือความทุกข์จริง ๆ หนึ่ง ความสุขจริง ๆ หนึ่ง ความทุกข์และความสุขจริง ๆ สองประการ เป็นธรรมที่เป็นทุกข์ทั้งนั้น และธรรมดาผลจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยเหตุ ฉะนั้น เหตุทำให้เกิดความทุกข์ก็ต้องมีจริง และเหตุนั้นก็ต้องเป็นเหตุจริง ๆ ด้วย ความสุขก็เช่นเดียวกันจะต้องอาศัยเหตุจริง ๆ รวมความว่าเป็นเหตุและผลทางฝ่ายไม่ดีคู่หนึ่ง เป็นเหตุและผลทางฝ่ายดีคู่หนึ่ง รวมเป็นธรรมที่เป็นอริยสัจนั้นมีเพียง ๔ ฉะนั้น ถ้าพระองค์จะแสดงให้มากกว่า ๔ เป็นการไมสมควร ถ้าแสดงน้อยกว่า ๔ ก็เป็นการแสดงที่ไม่สมบูรณ์ ดังนั้น พระองค์จึงทรงแสดงเพียง ๔ เท่านั้น อวิชชาเป็นการไม่รู้โดยไม่ใส่ใจอันแยบคาย การแสดงอริยสัจ ๔ เป็นการแสดงโดย เทศนากมนัยคือเทศนาโดยลำดับเพื่อประโยชน์ให้สัตว์ทั้งหลายรู้จักทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์เสียก่อนเพราะตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายจะเกิดเป็นอะไรก็ตามย่อมมีความพอใจในภพชาติของตน ๆ อยู่เสมอ ไม่เห็นทุกข์เลย คิดถึงความสุขอยู่เสมอ ฉะนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงให้สัตว์ทั้งหลายรู้เสีย

ก่อน ว่าสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ ล้วนแต่เป็นทุกข์ทั้งสิ้น ตั้งแต่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้นไป ซึ่งจะหลีกเลี่ยงไม่ได้เลย เมื่อรู้แล้วจะได้เกิดความสังเวชสลดใจก็ไม่หลงว่าโลกนั้นมีความสุข

ต่อไปพระองค์ทรงแสดงว่าทุกข์ต่าง ๆ ที่กล่าวนี้ มีตัณหาหรือโลภะเป็นต้นเหตุให้เกิดขึ้นทั้งสิ้น โลภะหรือสมุทัยนี้ มีความต้องการความพอใจ ติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส สิ่งชอบ เหล่านี้แหละ เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายติดอยู่ในกองทุกข์ที่กำลังเป็นไปอยู่ทุกวันนี้ และจะต้องติดอยู่ในกองทุกข์เหล่านี้ต่อไปอีกในภายหน้าไม่มีวันสิ้นสุด นี้คือ สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ส่วนความสุขที่แท้จริงนั้น มีพระนิพพานอย่างเดียว พระนิพพาน ก็คือ รูปนาม ขันธ์ ๕ ที่เรียกว่ากายใจทั้ง ๒ อย่างนั้นดับสูญสิ้นไป ไม่มีการเกิดใหม่ในที่ใดนั่นเอง แต่การซึ่ง รูปนามขันธ์ ๕ หรือกายใจทั้ง ๒ นี้จะดับสูญสิ้นไปไม่มีการเกิดในภพในใด ๆ นั้นก็จะเป็นไปได้ยาก เพราะสัตว์ทั้งหลายยังมีสมุทัย คือโลภ ความยินดีพอใจในอารมณ์ต่าง ๆ มีอยู่จนกระทั้งตราบใด สัตว์ทั้งหลายสามารถละความยินดีพอใจในอารมณ์ต่าง ๆ เสียได้สิ้นเชิงเมื่อนั้นแหละ รูปนามขันธ์ ๕ หรือกายใจทั้ง ๒ นี้ จึงจะเข้าถึงพระนิพพาน กล่าวคือจะดับสูญสิ้นโดยไม่ต้องเกิดอีก และธรรมอันเป็นเครื่องละความยินดีพอใจเด็ดขาด จะนำผู้ปฏิบัติสู่พระนิพพาน มีทางเดียว มรรคสัจที่มีองค์ ๘ ที่เรียกว่า ทุกขนิโรโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ อนึ่งถ้าจะพูดถึงความทุกข์ และความสุขที่ไม่จริง เพียงแต่เป็นความทุกข์ และความสุขที่ชาวบ้านพูดกันว่า ทุกข์ สุข นั้นมีมากมายหลายร้อย

หลายพันชนิด ฉะนั้น ต้นเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ และความสุขก็ต้องหลายร้อยหลายพันชนิดเช่นเดียวกัน ส่วนทุกข์สุข และเหตุของทุกข์สุขเหล่านั้นหาใช่คืออริยสัจทั้งหมดไม่คือทุกข์อริสัจนี้มีความหมายกว้างกว่า ทุกข์สุขที่ชาวบ้านพูดถึงมีความหมายแคบกว่า เช่นชาวบ้านกล่าวปวดศีรษะ หิวข้า เป็นต้น ว่าเป็นทุกข์ กินยาหายปวด กินข้าวหายหิวแล้วเป็นสุข ส่วนสุขซึ่งเกี่ยวแก่อริยสัจนั้น ได้แก่ นิโรธสัจ พระนิพพานอย่างเดียว แต่สุขที่ชาวบ้านกล่าวถึงมีมากมาย เช่นกล่าวว่ากินสบายมีความสุข นอนสบายมีความสุข อยู่สบายมีความสุข เป็นต้น ส่วนเหตุทำให้เกิดทุกข์สุขตามชนิดที่ชาวบ้านกล่าวถึง มีจำนวนตามความทุกข์ความสุข เท่าที่กล่าวถึงนั้น สรุปมีความทุกข์ ความสุข และเหตุของความทุกข์ เหตุของความสุข ที่ไม่ใช่อริยสัจนั้น มีมากกว่าอริยสัจ ๔ หลายร้อยหลายพันเท่า ทุกข์อริยะสัจ ๔ มีเพียง ๑๖๐ เท่านั้น คือ รูป ๒๘ เจตสิก ๕๑ จิต ๘๑

ฉะนั้น เหตุให้เกิดทุกข์ มีเพียง ๑ คือตัณหา ความอยาก องค์ธรรม ได้แก่ โลภเจตสิก ตัณหาเป็นผู้สร้าง สัตว์ต่าง ๆ ที่มีขันธ์ ๕ สร้างอรูปพรหมมีขันธ์ ๔ สร้างอสัญญสัตตาพรหม ไม่มีนามขันธ์มี ๔ มีแต่รูปขันธ์ ๑ กล่าวให้ง่าย ตัณหาความอยากเห็น เท่ากับ อยากมีจิตเห็นและปสาทตา อยากได้ยิน ก็อยากมีจิตได้ยินและประสาทหู อยากรู้กลิ่นรู้รส รัยสัมผัส อยากอื่น ๆ อยากได้อารมณ์ที่ดี เท่ากับ อยากมีจิตและสถานที่เกิดของจิต รวมความ เท่ากับ อยากเกิดอีก ก็ต้องเกิดอีก เมื่อเกิดทุกข์ต่าง ๆ ก็ตามมา ไม่มีใครสร้างให้ ซึ่งตัณหาสร้างชีวิตให้แล้ว

ว่าพระพรหมลิขิต พระพรหมท่านยังเอาตัวไม่รอด หมดอำนาจฌาน ก็ต้องเปลี่ยนภพภูมิใหม่ มีมฤตยูความตายปรากฏ ปฏิสนธิใหม่ตามยถากรรม ตัณหาเย็บติดให้ภพชาติติดกัน เกิดภพชาติไม่สิ้นสุด มีชาติหน้า "ตัณหาเป็นสมุทัยสัจ" ต้นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง ตัณหาเป็นเหตุ ทุกข์เป็นผล นอกจากเหตุนอกจากผล ไม่มีอื่นอย่างอื่นคือบัญญัติธรรม ไม่ใช่ปรมัตถ์ธรรม ปรมัตถ์ธรรม "จิต เจตสิก รูป นิพพาน" ตัณหาคือเจตสิกมีจิตเป็นประธาน รูปคือสิ่งต่าง ๆ ของร่างกาย แต่พระนิพพานเป็นธรรมดับทุกข์ ดับสนิทดับตัณหาเป็นสันติสุข เป็นบรมสุขไม่มีสุขอื่นยิ่งกว่าสันติ

ปริญญาที่แท้จริง

ภิกษุทั้งหลาย ! ปริญญา (มีความรอบรู้) เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุทั้งหลาย ! ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ อันใด ภิกษุทั้งหลาย ! อันนั้นแหละเราเรียกว่า ปริญญา ซึ่งเกิดขึ้นในขณะแห่งการบรรลุพระนิพพาน ซึ่งจัดว่าเป็นความรู้อันแท้จริง แล. จาก ขนฺธ สํ ๑๗/๓๓/๕๕

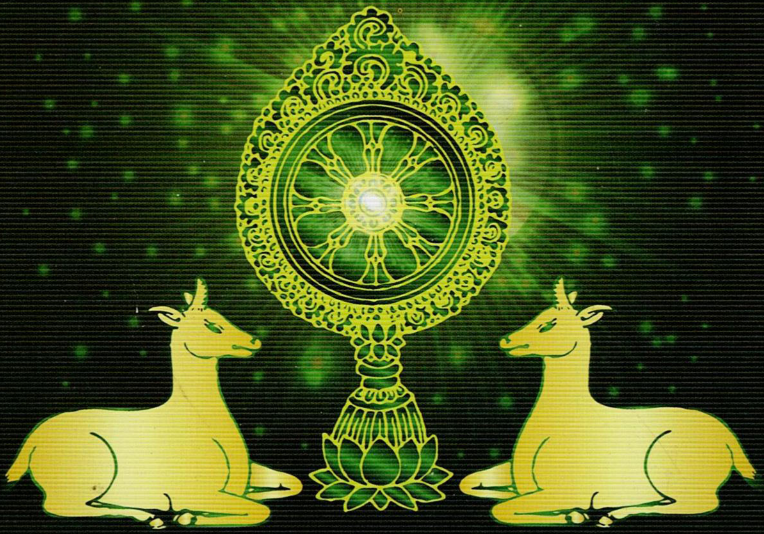
ปริญญารู้รอบ ปัญญารู้ทั่ว แต่ดีกรีเป็นระดับความรู้ของชาวโลกยกให้ว่ารู้เรื่องที่เรียนแล้ว ซึ่งยังไม่ได้รู้กาย เวทนา จิต ธรรม ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม

มนุษย์เราเอ๋ย เกิดมาทำไม นิพพาน มีสุข อยู่ใยมิไป ตัณหาหน่วงหนักชักลวงไว้ ฉันไปไม่ได้ ตัณหาผูกพัน ห่วงนั้นพันธ์ผูก ห่วงลูกห่วงหลาน ห่วงทรัพย์ศฤงคาร (สถานถิ่น) จงสละเสียเถิด จะได้ไปนิพพาน ข้ามพ้นภพสามฯ

พิมพ์ที่ : หจก.เจริญวิทย์การพิมพ์ โทร.๐๒ ๖๒๙ ๑๒๓๗-๘

มหาวิชชาลัยชีวิต

ฉลอง เหมือนพลอย